

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 9 (45)

2003

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Президент Центру Анатолій Гриценко
Головний редактор Людмила Шангіна

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідectво KB № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами

Загальний тираж
3800 примірників

Адреса редакції:

01034, м. Київ, вул. Володимирська 46,
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
web-сторінка: <http://www.uceps.com.ua>

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору авторів

Фотографії:

УНІАН — обкладинка, стор. 7, 8, 40, 42, 45, 52;
Орден Св.Станіслава, офіційний сайт — стор. 5;
IREX Pro Media — стор. 21;
Юлія Тимошенко, персональний сайт — стор. 26;
Укрінформ — стор. 30, 32, 38, 44;
Андрій Деркач, персональний сайт — стор. 33;
PhotoUA — стор. 37;
LIGA ONLINE — стор. 41, 46.
Макет — Павло Войтенко,
Олександр Москаленко
Техніко-комп'ютерна підтримка —
Антон Балицький

© Центр Разумкова, 2003

З М І С Т

УКРАЇНА У ХХІ СТОЛІТТІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ <i>Ігор ЖДАНОВ, Юрій ЯКИМЕНКО</i>	2
ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ: ДУМКИ ЕКСПЕРТІВ	12
КОМАНДИ ПОТЕНЦІЙНИХ КАНДИДАТІВ У ПРЕЗИДЕНТИ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ	15
ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ: ГРОМАДСЬКА ДУМКА	18
УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИКИ ПРО РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ	
РАБ НЕ ВИХОВАЄ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ <i>Олександр МОРОЗ</i>	20
ОТ ОЛИГАРХИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ К ГУМАНИСТИЧЕСКОМУ ОБЩЕСТВУ <i>Петр СИМОНЕНКО</i>	22
МИ ПОВИННІ ДАТИ ЛЮДЯМ ШАНС ОЦІНИТИ ВЛАДУ І ОПОЗИЦІЮ НА ПОВНОЦІННИХ ПРЯМИХ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ <i>Юлія ТИМОШЕНКО</i>	25
ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ І ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ВИМАГАЮТЬ ЗМІНИ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ <i>Віктор ЮЩЕНКО</i>	27
НА ЯКУ ПОЛІТИЧНУ ЕЛІТУ ЧЕКАЄ УКРАЇНА? <i>Віктор ЯНУКОВИЧ</i>	29
ВІТЧИЗНЯНІ ЕКСПЕРТИ ПРО ПОЛІТИЧНУ ЕЛІТУ	
КЛЮЧ ДО ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЄВРОЦЕНТРИЧНОЇ ЕЛІТИ — ОСВІТА <i>В'ячеслав БРЮХОВЕЦЬКИЙ</i>	31
В УКРАЇНІ ЕЛІТА ЛОБІЮЄ ПЕРЕВАЖНО ГРУПОВІ ІНТЕРЕСИ... <i>Дмитро ВИДРІН</i>	33
ТАК СКАЗАТИ ПРАВДУ, ЩОБ НІХТО НЕ МІГ ЗАПЕРЕЧИТИ, АЛЕ СКАЗАТИ ШАНОВЛИВО, НІЧОГО НЕ РУЙНУЮЧИ <i>Блаженніший Любомир (ГУЗАР)</i>	34
НА "ЕЛІТУ" НАДІЙСЯ, А САМ НЕ ПЛОШАЙ <i>Іван ДЗЮБА</i>	36
СОВЕСТИТЬ ПРАВЯЩОЮ ЕЛІТУ — БЕСПОЛЕЗНО <i>Юлія МОСТОВАЯ</i>	39
УКРАЇНА НА РОЗДОРІЖЖІ <i>Мирослав ПОПОВИЧ</i>	43
НОРМАЛЬНО І ПОЧЕСНО — БУТИ ПАТРІОТОМ УКРАЇНИ <i>Ігор ЮХНОВСЬКИЙ</i>	47
ЗАРУБІЖНІ ПОЛІТИКИ ТА ДИПЛОМАТИ ПРО РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ	
РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ЛИТВИ В ПРОГРЕСІ КРАЇНИ <i>Альгірдас БРАЗАУСКАС</i>	49
ДБАТИ НЕ ЛИШЕ ПРО ІНТЕРЕС СВОЄЇ ПАРТІЇ, АЛЕ Й ПРО БЛАГО ВСІЄЇ КРАЇНИ <i>Тегейш МАЗОВЕЦЬКІ</i>	51
НА ПРАПОРІ ЧЕСЬКИХ ПРЕЗИДЕНТІВ МІСТИТЬСЯ ГАСЛО "ПРАВДА ПЕРЕМАГАЄ" <i>Карел ШТІНДЛ</i>	53
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	
ДОСВІД УСПІШНОГО ВИКОНАННЯ ПОЛІТИЧНОЮ ЕЛІТОЮ СВОЇХ ФУНКЦІЙ В ІНШИХ КРАЇНАХ	55

Видання журналу здійснене за фінансового
сприяння Національного Фонду
підтримки демократії (США)

Умови отримання журналу — на нашій web-сторінці:
<http://www.uceps.com.ua/magazine/>

УКРАЇНА У ХХІ СТОЛІТТІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

*Ігор ЖДАНОВ,
директор політико-правових
програм Центру Разумкова*

*Юрій ЯКИМЕНКО,
провідний експерт
Центру Разумкова*

Роль, суспільні функції і міра відповідальності політичної еліти дискутуються постійно, але особливо активно — в перехідні моменти розвитку суспільства. Що саме по собі свідчить, що в такі моменти роль політичної еліти стає винятково важливою, якщо не вирішальною, — оскільки саме вона повинна сформулювати відповіді на виклики, поставлені часом змін.

Великою є спокуса почати перелік викликів з проблем великої геополітики. Дійсно, сьогодні весь світ перебуває у стані переходу від колишньої біполярної системи до нової, контури якої лише визначаються. Колишні постсоціалістичні країни Центральної Європи та Балтії приєднуються до Європейського Союзу — спільноти країн розвинутої демократії. Про свій європейський вибір оголосила й Україна. Проте, у словосполученні “приєднання до спільноти країн розвинутої демократії” ключовим словом є не “приєднання”, а “демократія”.

В сучасному розумінні, демократія передбачає правову державу, *соціально орієнтовану* економіку, гідний рівень життя населення, захист приватної власності, свободу підприємництва, розвинуте громадянське суспільство. Вона будується насамперед всередині країни і за поступом і ступенем її побудови країну визнає як свою чи чужу згадана спільнота розвинутих демократій. Далеко не всі демократичні країни є членами ЄС — але вони користуються цілком достатнім авторитетом для забезпечення своїх національних інтересів на європейській і світовій арені — саме тому, що визнані світом демократичними.

Україна, на відміну від переважної більшості постсоціалістичних країн Центральної Європи та Балтії, не стане в наступному році членом ЄС. Але не тому, що так склалася велика геополітична гра або “вона не отримала сигналу” про бажання ЄС прийняти чи не прийняти Україну до своїх лав. А тому, що країна, яка не досягла необхідного рівня економічного розвитку, не забезпечила власним громадянам прийнятного, за мірками розвинутих демократій, рівня життя та захисту прав; яка на міжнародній арені часто асоціюється зі словами “корупція”, “темники”, “адміністративний ресурс” — ніколи не стане членом жодної спільноти демократичних країн, об’єднаних чи інституційно, чи лише системою спільних цінностей.

Головний виклик для України, отже, міститься не ззовні, а всередині, має внутрішній характер і полягає в невідповідності її сучасного стану прийнятим у демократичному світі критеріям. На цей виклик нинішня правляча політична еліта України не відповіла, хоча мала досить часу і більш ніж досить — повноважень.

Наступний, 2004р. буде для України переломним не тому, що розширений ЄС закrije кордони і зникне шанс вступити до нього протягом невизначеного часу, а тому, що це рік президентських виборів, отже — шанс змінити політичну команду. Чи зможе хтось із політичних лідерів, які вже визначилися як потенційні кандидати у Президенти на виборах-2004, здійснити стрімкий і кардинальний прорив до європейських цінностей? Навряд. Надто глибокою є інерція руху протягом 12 років незалежності, надто схожими — методи і цілі лідерів, провладних і опозиційних.

Надто глибоким є шок переважної більшості громадян від несправджених і значною мірою завищених очікувань початку 1990-х років. Так, суспільство виявилось неготовим до свободи і незалежності в усіх сенсах цих понять. Воно, позбавлене протягом життя кількох поколінь традицій демократії, культури приватної власності, зрештою, почуття власної громадянської гідності, і не могло бути готовим.

Але — на те й існує його політична еліта, щоб показати суспільству шлях вирішення проблем, що постали, консолідувати його і повести за собою. Правляча еліта цього не зробила, навпаки, вона максимально скористалася з роз'єднаності суспільства, його неготовності до життя в умовах свободи, незалежності, демократії. Все це призвело до соціальної апатії і зневіри у можливість своїми силами змінити будь-що у власній країні, до невіри половини населення в саму державність, її необхідність і ефективність.

Ці апатія і зневіра вже сьогодні ускладнюють наступну президентську кампанію. Навіть якщо на виборах переможе кандидат, який прагне ствердити в країні реальну демократію, то йому буде надзвичайно складно повернути довіру громадян та консолідувати суспільство на досягнення закріпленої в Конституції *національної ідеї* — побудови в Україні демократичної, правової, соціальної держави.

Маємо бути реалістами. *Одномоментного якісного прориву* після виборів 2004р. Україна очікувати не може. Головне — утримати ситуацію в країні від остаточного сповзання до авторитаризму.

Тому так важливо забезпечити сам факт проведення виборів, їх максимально відкритий, прозорий характер та не допустити зосередження дискусій у ході виборчої кампанії на питаннях винятково зовнішньополітичного характеру — тенденція і передумови до чого вже проглядаються. Важливо також дати собі звіт, якими є ми і наша політична еліта, що і як робити, щоб і суспільство, і політична еліта змогли, врешті, дійти консенсусу і між собою, і кожен всередині себе.

Чи варто судити нашу нинішню політичну еліту суворо? З одного боку, вона — лише всі ми, все суспільство в мініатюрі. Зріз. Зменшена копія. Ми самі уповноважили політичну еліту керувати державою, принаймні — не дуже перечили, щоб її обирали або призначали на відповідальні посади.

З іншого боку — ніхто не змушував людей з правлячої сьогодні меншості брати на себе непосильну ношу, нести її далі, коли з'ясувалося, що вона дійсно непосильна. Чи багато прикладів добровільних відставок з високих постів з причини розбіжності між вимогами високої ролі і можливостями слабкої людини? Чи з приводу протесту проти розбіжностей між деклараціями і реальними діями правлячої еліти?

Політична еліта: авторитет і влада

Еліта — найкращі представники будь-якої частини суспільства, групи, а також люди, які належать до верхівки якоїсь організації, угруповання.

(Тлумачний словник)

Як відомо, еліта визначається за двома критеріями: *формальним* — за офіційним становищем, що його посідають певні особи; та *ціннісним* — за суспільним авторитетом, що його здобули особи, незалежно від їх формального (офіційного) статусу. Стосовно політичної еліти ці критерії можна перефразувати так: *політична еліта за формальною ознакою* — це ті, хто править; за *ціннісною* — ті, хто гідний правити.

В ідеалі ці критерії мають співпадати. Власне, суть і мета демократії полягають саме в наближенні суспільства до цього ідеалу. Демократичні процедури та інститути впроваджуються для того, щоб, з одного боку, правила ті, хто гідний правити,

з іншого — щоб ті, хто гідний правити, отримали таку можливість.

Ці процедури та інститути не є досконалими, але — тут, як правило, теоретики вдаються до слів не гіршого з тих, хто правив і був гідний правити, Вінстона Черчілля: “Демократія є річ недосконала, але нічого кращого людство донині не придумало”.

Дві особливості демократії варто відзначити в контексті дискусій навколо політичної еліти. Перша: за демократії, *обов'язок і право правити беруть на себе добровільно*. А тому відповідальність перед суспільством за результати такого правління переходить із площини моральних побажань у площину правового імперативу. Друга: за демократії, *суспільство делегує обов'язок і право правити добровільно і власноруч обраним особам*. Тому воно так само несе відповідальність за результати правління тих, кому воно надало владу.

Водночас, обрані, крім обов'язків, отримують у т.ч. *легітимне право, можливості і повноваження* застосування примусу до громадян. Останнє ставить

суспільство і еліту фактично в нерівне становище. Правляча політична еліта завжди має *перевагу*, а тому несе *переважну* відповідальність за стан суспільства.

Віддаючи належне

*Про уряд треба судити по тому впливу,
який він справляє на людей і на речі;
треба подивитись, що він робить
з громадян і що він робить разом з ними;
спрямована його діяльність на піднесення,
чи на занепад народу, добра чи згубна
та справа, над якою він працює
для народу і за його допомогою.*

(Джон Стюарт Міль)

Слід віддати політичній еліті України належне: за 12 років незалежності зроблено чимало. Українська держава відбулася в усіх формальних вимірах: незалежність, суверенітет і недоторканність кордонів України визнані світовою спільнотою; країна стала рівноправним членом багатьох міжнародних об'єднань та організацій, зокрема, Ради Європи; укладені угоди про співробітництво з провідними міжнародними союзами — ЄС і НАТО. Вдалося врегулювати гострі конфліктні ситуації, що виникали навколо питань статусу Криму, проблеми базування Чорноморського флоту РФ, набуття Україною без'ядерного статусу.

Прийнята Конституція України, що проголосила нашу державу правовою, соціальною, демократичною. Є здобутки в трансформації економіки та впровадженні її ринкових засад: завершується процес приватизації, створений клас крупних власників, закладені основи середнього та малого підприємництва, формується ринкова інфраструктура в банківській, фінансовій та інших сферах економіки, впроваджена і протягом останніх років є стабільною національна валюта.

В суспільно-політичному житті відбулася демонополізація ідеологічної сфери, формується багато-партійна система, існують осередки громадянського суспільства — громадські об'єднання, недержавні аналітичні центри, незалежні друковані та Інтернет-видання.

Водночас, надто високою виявилася соціальна ціна здобутого і надто високою є ймовірність наступних втрат суспільства.

За даними опитувань Центру Разумкова, переважна більшість громадян засвідчують, що в Україні не дотримуються їх права, гарантовані Конституцією — право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (90% опитаних); на охорону здоров'я (81%); на повагу гідності людини (79%); на працю та можливість цією працею заробляти на життя (79%); право на соціальний захист (78%) та інші фундаментальні права. До середнього класу, що є соціальною базою громадянського суспільства в демократичних країнах, в Україні офіційні джерела відносять людей з місячним душевим доходом у \$65–120! За підсумками 2002р., до категорії бідних офіційно віднесено 28% населення, до злиденних — майже кожного шостого громадянина країни.

Середня тривалість життя в Україні становить 73 роки в жінок і 62 роки в чоловіків, що є одним із найнижчих показників у Європі. В Україні люди вмирають на десять років раніше, ніж у країнах

Європейського Союзу. За межами України працюють, за різними оцінками, від двох до семи мільйонів її громадян. За період новітньої історії населення України скоротилося на 4 млн. осіб.

Тому логічним було б з'ясувати, хто, власне, є сьогодні політичною елітою України і чому ці люди не змогли зробити для народу того, що вони повинні були зробити, маючи владу. Не поіменно, а як певна спільнота, об'єднана, як і належить кожній спільноті, певними спільними рисами, цінностями, інтересами.

Нова стара еліта

*Триваюча трагедія колишньої Радянської
країни полягає в тому, що вона завжди
мала не стільки державу, скільки
егоїстичний правлячий клас, байдужий
до спільного блага, який ніколи
не погоджувався визнавати ті правила
поведінки, які зазіхали на його привілеї —
законів ринкової економіки, або ж просто
утвердження самодостатньої цінності
окремої особистості.*

(Дж. Леддон)

Нинішня політична еліта України — це еліта за формальною ознакою — переважно, якщо не винятково. Суспільним визнанням, авторитетом та відчутною підтримкою з боку суспільства вона не користується.

Рівень повної підтримки дій влади (як інститутів, так і персоналій) не перевищує 8–11%; лише 6% громадян засвідчують позитивне ставлення до нинішньої правлячої еліти України, більшість (53%) дотримуються протилежної думки, а майже кожен третій (30%) до правлячої еліти абсолютно байдужий.

Жоден з державних діячів вищого рівня, жоден з політичних лідерів — як провладних, так і опозиційних, не має шансу, “якби вибори відбувалися наступної неділі”, бути обраним Президентом у першому турі, а відтак — не користується довірою і підтримкою більшості громадян.

В Україні, на відміну від Польщі, Чехії та країн Балтії, дотепер не відбулася зміна “критичної маси” політичної еліти. За нашими підрахунками, серед осіб, які протягом 1991–2003рр. призначалися на найбільш впливові посади в системі влади (прем'єр, віце-прем'єр, секретар Ради національної безпеки і оборони, глава Адміністрації Президента), вихідці з партійної, радянської, господарської, комсомольської номенклатури радянських часів становлять 73%; серед осіб, які з 1995р. займали (або займають) посади голів обласних державних адміністрацій — майже 80%. Що стосується її бюрократичної складової, то, за даними Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД), 52% та 46% керівного складу місцевих і центральних органів влади України, відповідно, перебували на державній службі ще за радянських часів.

Ще однією складовою політичної еліти України стали представники “нової буржуазії”. Для її представників головним завданням було знайти “спільну мову” з представниками влади з метою конвертації влади у власність, а власності — в ще більшу владу. Принциповий збіг мотивації і завдань створив передумови для симбіозу номенклатурної та “ново-буржуазної” еліт.

Така політична еліта виявила себе надзвичайно ефективною в досягненні власної мети, формулюванні і захисті власного інтересу. Про це виразно свідчить, наприклад, реалізований в Україні механізм приватизації. За експертними оцінками, за приватизаційні сертифікати було продано 47% великих і середніх підприємств, власниками яких *на папері* стали 18 млн. громадян. Вартість одного сертифікату коливалася в межах \$2-10. Реально сьогодні підприємства належать невеликій купці олігархів. Тобто майже половина промислового потенціалу п'ятидесятимільйонної європейської країни, що створювалася протягом життя кількох поколінь, була через посередників продана "своїм людям" за вартість одного, правда, великого літака (до \$180 млн.).

Тому навряд чи варто перебільшувати неготовність української політичної еліти до управління державою та проведення ринкових реформ. "Не готові" давно, як на нашу коротку новітню історію, зійшли з політичної дистанції. Ті, що залишилися при владі, або прийшли до влади, оперативно й напрохуд успішно зорієнтувалися в хитросплетіннях бізнесу та тіньового сектора економіки й політики.

Не варто також влаштовувати для цієї еліти початкові курси з вироблення стратегій: для власного бізнесу вона їх виробляє відмінно. Про це свідчить така результируюча її діяльності, як нинішній розрив у доходах невеликої групи наближених до влади олігархів, що контролює найбільш прибуткові підприємства, і більшості громадян. За офіційними даними, співвідношення рівнів добробуту 10% найбагатших і 10% найменш забезпечених громадян становить 7,1, тоді як прийнятним з точки зору суспільної стабільності є розрив у два з половиною рази менший.

Не варто вчити цю еліту і піднімати народ на "виконання та досягнення". Для неї організувати "всенародне" схвалення — жодного зусилля, аби пролунала команда. Але — вигідно і безпечно для цієї еліти не мати нічого *реально всенародного*, бо *всенародними* бувають і акції протесту, і страйки, і голосування, врешті, — не за призначеного владою кандидата.

Причина суспільної неефективності сучасної української політичної еліти — не у відсутності знань і вмінь, а в тому, що вона не має потреби брати до уваги інтереси суспільства. Така потреба може диктуватися або моральними засадами еліти, або дієвими механізмами її політичної відповідальності, або тиском громадянського суспільства. Двох останніх чинників в Україні поки що немає. А мораль колишньої номенклатури та нової буржуазії такої чесноти, як служіння суспільству, не передбачає. Номенклатури — тому що вона колишня, буржуазії — тому що вона нова.

Ті ж дані НІСД свідчать — дві третини української еліти (в т.ч. політичної) становлять особи, старші 50 років. Майже 87% походять із сільської місцевості або невеликих міст, що за укладом життя мало відрізняються від сіл. Таке походження власне фактично переважній більшості сучасного українського суспільства, що пережило як фізичне винищення династичної інтелігенції, так і стрімку урбанізацію останніх десятиліть.

Термін "маргінальність" набув у нас негативного забарвлення. Проте, первісно він не містив (і не містить) жодної оцінки, він лише констатує ту ситуацію, що людина або спільнота перебувають на межі будь-яких двох культур, і це спричиняє наявність у неї (людини, спільноти) певних рис, зокрема — поєднання протилежних комплексів: меншовартості і зверхності, агресивності і боягузтва, легковірності і недовірливості і т.ін.

Крім того, будучи вихідцями із сіл і невеликих міст, ми є носіями традиційної культури, яка, поряд із безумовно позитивними і для сучасного урбанізованого суспільства рисами, містить і *трайбалізм* — "схильність до культурної і суспільно-політичної плеїнної відокремленості", простіше — містечковості, клановості та кумівства.

Як і суспільству, політичній еліті притаманні ці маргінальні риси. Проте, оскільки вона є, попри всі намагання закритості, *публічною* елітою, то її трайбалізм і комплекси, по-перше, добре бачить суспільство, по-друге, внаслідок обмеженості кола правлячої еліти, ці її риси є особливо виразними.

Тому не є дивним, що наша політична еліта потребує компенсації суспільного невизнання (і власних комплексів) через набуття зовнішніх, формальних ознак елітарності: відзнак, нагород, наукових ступенів і звань, видання багатотисячними накладками "власних" творів, демонстративне споживання, купівлю "шляхетних" титулів.

Ознакою респектабельності сучасної політичної еліти стала її показова релігійність. Цілком звичним явищем серед політиків є отримання церковних нагород, патронаж будівництва храмів на батьківщині, членство в церковних комітетах. Однак зрозуміло, що позірне піднесення релігійності не призводить до піднесення моралі. Найгірше те, що така зовнішня релігійність фактично підтримується Церквою.

Прагматизм "нової старої" еліти сягає цинізму, честолобство — марнославства, дієвість — агресивності. Вона *приречена* відтворювати доступні їй зразки і способи поведінки, сформовані за часів КПРС, обтяжені маргінальними комплексами та привнесеними "поняттями" нової буржуазії.

Така еліта не могла не створити політичний устрій за власною міркою — і створила його.

Політичний режим за міркою еліти

Кожен наступний політичний режим вміє бути більш жорстким, ніж його попередник. Він знає слабкі місця останнього. Наступна еліта може бути благородною — “ми не такі, як вони”. А може — не бути.

Українська пострадянська еліта обрала друге. Період “демократичної ейфорії” в Україні тривав недовго. Вже з кінця 1990-х років у діяльності частини політичної еліти, яка групується навколо Президента Л.Кучми, стали посилюватися авторитарні тенденції. Парламентські вибори 1998р. і 2002р. та президентські 1999р. мали щоразу більш недемократичний характер внаслідок застосування владою адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій. Метою цих дій було поповнення чи часткове “оновлення” правлячої еліти за рахунок лояльних до неї осіб і запобігання посиленню політичної ваги контреліти — опозиції.

У результаті, характерними рисами нинішньої політичної системи, її “національними особливостями” стали наступні.

Неадекватне представництво суспільних інтересів. Новостворені політичні інститути виявилися демократичними лише за формою, їх зміст не відповідає критеріям сучасної демократії. Внаслідок цього, сьогодні жоден із владних або суспільно-політичних інститутів України не представляє адекватно інтереси її громадян.

Так, дедалі більш деформованого характеру набуває представництво суспільних інтересів у **Парламенті**. По-перше, фракційна структура Верховної Ради, зокрема, співвідношення в ній представників правлячої та опозиційної еліт, внаслідок дії чинників нелегітимного характеру, не відповідає політичному вибору громадян. По-друге, потрапивши до Парламенту, значна частина депутатів втрачають зв'язок зі своїми виборцями і вважають себе вільними від проголошуваних під час виборчої кампанії гасел і запевнень.

Не адекватно представляють інтереси громадян і політичні партії — осередки формування політичної еліти. Якщо протягом перших років незалежності партії створювалися переважно у відповідь на суспільний запит, представляли та відстоювали певну політичну ідеологію, то починаючи з середини 1990-х років — дедалі більше для легалізації, захисту та просування інтересів різних груп самої еліти.

Відсутність механізмів відповідальності політичної еліти перед суспільством за проголошені чи прийняті нею документи програмного характеру. Конституцією не передбачений звіт **Президента** за виконання передвиборної програми наприкінці терміну його повноважень (що є особливо актуальним, коли діючий Президент збирається балотуватися на наступний термін). Притягнення Президента до відповідальності в порядку імпічменту на підставах, визначених Конституцією, є практично неможливим через відсутність необхідних законодавчих актів.

Головною умовою переобрання депутата **Парламенту** в Україні є не виконання ним своєї попередньої передвиборної програми, а в більшості випадків — кількість витрачених ним на виборчу кампанію коштів або сила адміністративного ресурсу, задіяного на його підтримку. Що стосується партійної частини виборів, то система політичної

відповідальності партій і блоків за виконання своїх програм лише формується. Поки ж пропрезидентський виборчий блок “За Єдину Україну!” дозволив собі без будь-яких наслідків “розчинитися” в парламентській більшості, залишивши своїх виборців гадати: коли і ким будуть створені обіцяні ним півтора мільйона робочих місць?

Жоден з урядів, ідучи у відставку, не звітував про виконання власної програми; програма дій Кабінету В.Пустовойтенка, що пропрацював два роки, взагалі не була затверджена; програма “Україна-2010”, як і більшість інших, так і залишилися на папері, як пам'ятник нереалізованим амбіціям і невиконаним обіцянкам політичної еліти.

Програми **політичних партій** за практикою, що склалася, не передбачають відповідальності перед виборцями чи навіть членами партій за їх виконання. Передвиборні програми партій мають переважно кон'юнктурний характер і не розраховані на довгострокову перспективу та копітку роботу з їх виконання.

Утиски свободи ЗМІ з метою обмеження поширення критичної (незаангажованої) інформації про дії правлячої еліти. Масового характеру набуло використання засобів політичного, економічного, адміністративного, силового тиску на засоби масової інформації та окремих журналістів. У такий спосіб правляча еліта позбавляє суспільство можливості контролювати її діяльність, оскільки за умови відсутності незаангажованих ЗМІ, громадяни втрачають можливість знати, як і в чиїх інтересах вирішуються ті чи інші питання та хто впливає на прийняття політичних рішень.

Організація правлячою елітою штучної підтримки (легітимації) громадянами її політичних рішень. Наочні приклади останніх років — “всеоукраїнський референдум” 2000р. та “всенародне обговорення” президентського проекту політичної реформи у 2003р. На жаль, правляча еліта використовує засоби прямої демократії для досягнення своїх власних цілей, а не тих, що є дійсно важливими для країни.

Водночас, ці приклади підтверджують неготовність суспільства до активної протидії подібним намаганням. Більшість громадян засвідчують, що не братимуть участі в акціях протесту не лише з приводу порушення владою демократичних принципів, але й у випадку значного погіршення власного соціально-економічного становища. Тому політична еліта може не остерігатися громадського тиску, який спонукав би її до активних дій в інтересах суспільства.

Несприйняття правлячою елітою опозиції (у т.ч. парламентської) як політичного опонента, необхідного для конструктивного коригування власних дій. Нинішня правляча еліта розглядає опозицію як загрозу власному статусу, владі і власності. Про це свідчить застосування до політичних лідерів опозиції методів адміністративного та силового тиску, обмеження її доступу до ЗМІ. Так, після парламентських виборів 2002р. із загальнонаціональних каналів практично зникли прямі ефіри з відомими політиками, в яких опозиція мала шанс висловити свою думку. Адміністративні та силові методи тиску застосовуються також до бізнесменів, які підтримують, або яких представляє політична опозиція.

Переважно патронально-клієнтальний принцип кадрової політики. Кадрова політика є непрозорою. Численні звільнення та призначення керівників

центральної і місцевих органів влади здійснюються Президентом, як правило, без пояснення мотивів. Непоодинокими є приклади призначення чиновників, звільнених за незадовільне виконання службових обов'язків, радниками глави держави. Усе це дає підстави до припущення, що головним критерієм зайняття посади є не професійна компетентність, а особиста відданість тому, хто здійснює призначення.

Таким чином, найбільш виразними рисами політичного устрою, створеного новою старою політичною елітою є нехтування суспільними інтересами, безконтрольність, безвідповідальність, непрозорість. У результаті, між владою і суспільством шириться глибоке провалля; влада звертається до суспільства винятково тоді, коли виникає потреба в черговій суспільній легітимації подовження її повноважень або підтримки її політичних рішень.

Система цінностей нової еліти

Чи здатні взагалі опортунізм, цинізм і аморалізм, що супроводжували руйнацію старого тоталітарного ладу — не кажучи вже про відкритий розгул злочинності — породити ту етику високої відповідальності, що є невід'ємною умовою існування ефективної індустріальної економіки? Сьогодні по-новому звучить старий... жарт: що гірше від соціалізму? Відповідь: те, що буде після нього.

(Ернест Геллнер)

Політична еліта є публічною за визначенням і як така — взірцем для суспільства. Суспільство, навіть критично оцінюючи свою політичну еліту, у власній поведінці все одно певним чином орієнтується на неї.

Політична еліта України змогла запропонувати суспільству лише ту систему цінностей, що була і є близькою їй самій. Основу вітчизняної політичної еліти складає колишня номенклатура, але з усуненням однопартійної системи для неї зникли навіть ті обмеження, що існували в колишньому номенклатурному середовищі: неприпустимість демонстративного споживання, вимога глибоко ховати від широкого загалу все, що має префікс “спец-”, невідворотність покарання в разі, якщо факт зловживання став широко відомим, особливо — якщо потрапив до ЗМІ.

Для більшості представників “нової буржуазії”, які інтегрувалися до політичної еліти, українська державність була винятково бізнес-проект, можливістю участі в приватизації національного надбання, про патріотизм не йшлося. Відчутним був у формуванні нової еліти і кримінальний чинник.

У результаті, склалася “гримуча суміш”, симбіоз двох моралей: старої, компартійної, з її принципом схиляння перед вищими і зневагою до нижчих, та авантюрної моралі “нової буржуазії” з її зневагою до закону. Звідси — пріоритет егоїстичних (корпоративних, групових) інтересів (передусім, економічних) над національними інтересами. Звідси — надвисокий рівень корумпованості влади.

За даними міжнародної організації *Transparency International*, за рівнем корумпованості Україна перебуває зараз на 106 місці зі 133 країн, що аналізувалися. Саме “боротьбу з корупцією та злочинністю”, за даними наших опитувань, громадяни України вважають одним із першочергових завдань, від вирішення яких залежить її майбутнє. У 2001р. кожен десятий державний службовець був притягнутий до відповідальності за корупцію. Корупція пронизує усю

владну вертикаль згори донизу, а “зразки” такої поведінки встановлюються на найвищих щаблях державного управління.

Розгублене, значною мірою позбавлене моральних орієнтирів суспільство отримало “взірець” у вигляді поведінки вищих представників еліти, головними рисами якої є орієнтація на цінності особистого споживання, зневага до тих, хто не є елітою і кому пропонується керуватися законом встановленим для всіх і загальними нормами моралі. Внаслідок цього в суспільстві встановлена подвійна мораль. Одна існує для того, щоб проголошуватися з трибун, інша — щоб досягати своїх цілей.

Свою поведінкою — проголошуючи високо-моральні цінності і одночасно їх порушуючи — правляча політична еліта України розбещує суспільство, що призводить до корозії моральних цінностей. Люди, особливо молоді, починають думати, що досягти “елітарних” позицій в суспільстві можна, лише не обмежуючи себе нормами моралі.

За даними опитувань, вже зараз 11% молоді визнають, що на них норми моралі не поширюються, 21% — ігнорують закон, 25% — вважають, що рівень і якість освіти в житті не має значення, головне — мати багатих батьків, родичів чи “своїх людей” у владі чи комерційних структурах. Отже, серед молоді існує стійка тенденція до зниження морального порогу, і якщо вона збережеться, то жити в аморальній державі — може стати нормою.

Опозиційна політична еліта: знайомі риси у дзеркалі

На роль дійсно нової еліти претендує опозиційна політична еліта. Безумовно, сам факт наявності політичної опозиції, оформленої структурно та представленої у Парламенті, є позитивним. Існування опозиції активізує суспільно-політичний процес у країні, засвідчує наявність серед політичної еліти альтернативних поглядів, створює можливість контролю над діями влади через парламентську діяльність, опозиційні ЗМІ, громадські форуми. Це робить владу більш прозорою і певною мірою слугує запобіжником проти її зловживань.

Водночас, українська опозиція має переважно те ж саме коріння, що й правляча еліта, а тому їй значною мірою притаманні риси останньої. У складі депутатських фракцій опозиційних партій і блоків так само є представники великого і середнього бізнесу,

для яких так само головний сенс депутатського мандату — захист цього бізнесу політичними методами, прагнення уникнути переділу власності чи мінімізувати втрати від нього.

Так само, як і влада, опозиція схильна надавати перевагу кулуарним засобам політичної діяльності. Прикладами цього можуть слугувати підтримка окремими опозиційними фракціями програми політично та ідеологічно чужого їм Уряду В.Януковича, а також підтвердження *aposteriori* лідерами КПУ та СПУ факту їх кулуарних переговорів з главою Адміністрації Президента про підтримку фракціями лівих партій законопроекту про зміни до Конституції, підготовленого у президентській Адміністрації.

Так само, як і влада, опозиція схильна до агресивності стосовно опонента, і навряд чи відмовиться від методів силового тиску на нього. Так, у своїх ЗМІ (передусім, пресі) опозиційна еліта демонструє ті ж самі агресивну лексику, відсутність готовності до компромісу. Практично неможливо зустріти в опозиційних виданнях неупереджені, нейтральні виклади інформації про події за участю, скажімо, Президента країни або глави президентської Адміністрації. Тобто, між владою і опозицією іде “війна на знищення”. І на сьогодні немає підстав сподіватися, що ситуація зміниться зі зміною місць сторін навпаки.

Так само, як і правляча еліта, представники опозиції не навчилися домовлятися між собою, про що свідчать численні розбіжності між опозиційними фракціями при голосуваннях у Парламенті, не кажучи вже про питання спільної участі у президентських виборах чи навіть простих акціях протесту.

Опозиція, як і владна еліта, не може створити системних, внутрішньо узгоджених і прорахованих до найдрібнішого кроку, стратегій досягнення стратегічних цілей розвитку держави; дати в передвиборних програмах зрозумілі, детальні відповіді на питання, що хвилюють громадян.

Якщо опозиція, як дзеркало, відтворює дії влади сьогодні, то чи може вона бути дійсно новою елітою? Чи не буде вона, ставши владою, вдаватися до таких самих дій завтра? Навряд.

Чому так сталося?

Наведені вище характеристики складових нової старої політичної еліти як правлячої, так і опозиційної, їх політичної практики призвели до того, що **стратегічний курс України, як у внутрішній, так і зовнішній політиці, залишається на практиці невизначеним, існує колосальний розрив між деклараціями і реальною дійсністю нашого політичного та соціально-економічного життя.**

Наприклад, у **внутрішній політиці** декларуються демократичний вибір, сприяння розвитку громадянського суспільства, захист прав і свобод громадян. На практиці, в країні створена система *адміністративної демократії*, за якої демократичні норми існують суто формально, а насправді влада дедалі більше контролює вибір громадян.

У **зовнішній політиці** декларується стратегічний курс на євроатлантичну інтеграцію та вступ до ЄС. На практиці — підписуються документи про вступ до ЄЕП, що не лише практично унеможливило вступ України до ЄС, а й може призвести до створення наднаціонального органу, впливати на діяльність якого, Україна не буде здатна. Проголошене стратегічне партнерство з 20 країнами світу, хоча дійсно

стратегічними можна вважати відносини лише із трьома - чотирма з них, не говорячи вже про те, що інтереси наших “стратегічних” партнерів є часто протилежними.

Неодноразово правляча еліта України брала на себе певні зобов'язання перед іншими країнами, проте не завжди їх дотримувалася, що створило нашій державі імідж непрогнозованого, ненадійного партнера.

Чому так сталося? Чому, на відміну від пост-соціалістичних країн Балтії, Центральної Європи, на самому початку незалежності не був досягнутий консенсус української політичної еліти, і немає його дотепер?

Існує поширена думка, що однією з головних причин невизначеності та хаотичності політичної практики нинішньої правлячої еліти є відсутність національної ідеї, спроби витворення якої “не спрацювали”. Насправді, національна ідея в Україні, як і в пост- і ще навіть цілком соціалістичних країнах Балтії, Центральної Європи, існувала.

На грудневому референдумі 1991р. Україна переконливо проголосувала за незалежність. Суспільно-політичний і міжнародний контекст, у якому відбувався референдум, залишає небагато сумнівів у тому, що саме вкладалося його учасниками в поняття незалежності. Варто лише пригадати гасла п'яти років, що передували референдуму: соціалізм з людським обличчям, демократизація, громадянські права, свобода малого і середнього підприємництва... А поряд, у Польщі, Чехословаччині — “оксамитові” революції, “повернення до Європи” і так само, або вже більш визначено і чітко: демократія, верховенство права, соціально орієнтована ринкова економіка, реальна незалежність від СРСР.

Для того й існує політична еліта, щоб чітко і ясно сформулювати суспільне прагнення, як стали говорити тоді “потугу” або *національну ідею*, що дійсно “відчувалася в повітрі”. Голосуючи за незалежну державу, багато, якщо не більшість із нас, голосували за демократичну, правову, соціальну державу. Що, зрештою, було закріплено в Конституції України.

Але після проголошення незалежності з'ясувалося, що політичні еліти **не змогли досягти консенсусу стосовно шляхів досягнення цієї стратегічної мети.** Націонал-патріотично налаштована еліта в переважній більшості своїй не мала досвіду державного управління,

тим більше — державного будівництва і зрештою зосередилася на ствердженні формальних ознак державності, включаючи топоніміку. Головним її гаслом було: “спочатку побудуємо незалежну Україну, а потім — займемося економікою, демократією, правами людини...”

Значна частина лівої політичної еліти, на відміну від своїх колег із реформованих комуністичних партій країн Центральної Європи та Балтії, взагалі не сприйняла ідеї незалежності України, побудови демократичної держави та ринкової економіки, орієнтуючись на відновлення СРСР та соціалістичного ладу.

Час був втрачений переважно на боротьбу різних політичних сил за владу, розподіл і перерозподіл владних повноважень, причому в основі цієї боротьби полягали аж ніяк не різні бачення шляхів досягнення визначеної суспільством стратегічної мети.

Боротьба диктувалася переважно (якщо не винятково) економічними інтересами та точилася навколо питання про те, яка група політичної еліти контролюватиме доступ до розподілу економічних і фінансових ресурсів країни, здійснюватиме приватизацію національного надбання. Еліта не лише не спромоглася консолідувати суспільство навколо спільної мети, але й спричинила його розкол на надто багатих і надто бідних, що зберігається донині.

Тихий голос “совісті нації”

*Щоб позбавити інтелектуала голосу,
слід позбавити його аудиторії.
Говорити в порожній тиші знайдеться мало охочих.*

(Відомий вислів)

Важко визначити, що таке “совість нації”. Вона просто є. Її легше сказати, хто її представляє, артикулює і формулює, — це еліта, що є такою не завжди за формальним становищем, але завжди — за суспільним авторитетом і суспільною довірою. На цій підставі вона бере на себе обов’язок і право говорити від імені тих, чий права та інтереси під загрозою, — і тому в політичному контексті є своєрідним “запобіжником” проти зловживань як з боку тих, хто править, так і проти “беззямного й нещадного бунту” тих, ким правлять.

Ця еліта — люди переважно *вільних професій*, духовна, творча і наукова інтелігенція, оскільки, по-перше, вона гостріше за все сприймає всю біль суспільства, по-друге, *професійно володіє словом, образом, гаслом*, здатними апелювати як до сумління, так і до розуму. Апелювати через інститути, що забезпечують її наскрізний зв’язок із суспільством: засоби масової інформації, Церкву, незалежну адвокатуру, вільні університети (до речі, саме там і виникло поняття нації).

Чому, коли в Україні між владою і громадянами з’явилися перші тріщини, “совість нації” не сказала свого слова так голосно, щоб її почули і розгублене суспільство, і правляча еліта?

Причин цього можна називати безліч. Назвемо лише дві.

Перша — еліта, що є “совістю нації” втратила аудиторію і тим самим — сенс творити, і засоби до життя. Інтелектуальна, творча еліта живе аудиторією — як у піднесено духовному розумінні, так і в приземлено матеріальному. Для того, щоб творити для власного самовиявлення слід, як відомо, мати “котедж із слонової кістки”. Пострадянська інтелігенція, саме в її демократичній, не-номенклатурній частині його не

мала. В момент виникнення тріщини — стрімкого зубожіння суспільства, вона опинилася по один бік із своєю неплатоспроможною аудиторією.

Протягом останніх 10 років понад 6000 інтелектуалів виїхали за кордон. Невідомо скільки тисяч — змінили професію, щоб вижити. Можливо, тисячі — і зараз піднімають голос проти зловживань правлячої еліти, але мало хто його чує — оскільки, по-перше, саме правляча еліта подбала про контроль над найбільш доступними неплатоспроможному населенню ЗМІ, насамперед, телебаченням. 74% українських громадян впевнені у наявності в країні політичної цензури; 62% журналістів опитаних Центром Разумкова, засвідчили, що особисто стикалися з її проявами.

З іншого боку — небагато людей з майже сорока-мільйонного дорослого населення країни знають про те, що друкується в позбавлених контролю газетах тиражем у кілька десятків тисяч примірників, книжках — у кілька сотень штук, в Інтернет-видаваннях, доступ до яких мають заледве шестеро із ста громадян країни. Перепусткою до аудиторії — прямого ефіру, значимих обсягів тиражу, є, як і за радянських часів, лояльність до влади. І як за радянських часів, навколо нелояльних інтелектуалів створений інформаційний вакуум, вони фактично витіснені на периферію суспільно-політичного життя. В інформаційному просторі багатомільйонної країни — суцільні хіт-паради, “мильні опери” і ретельно відредаговані, “політично коректні” новини.

Друга причина, з якої “совість нації” не змогла стати запобіжником зловживанням правлячої політичної еліти, це відсутність самої нації. Точніше — відсутність консенсусу в суспільстві, насамперед — у його “совісті”, серед інтелектуальної і творчої еліти, з питання, яку націю слід формувати в незалежній Україні: політичну чи “титультну та інші”?

Яким би дражливим не було це питання, воно має бути зрештою розв’язаним. Воно зумовлене особливостями історії України, незавершеними процесами етнічної ідентифікації українців, на століття позбавлених своєї держави та поділених між різними інонаціональними державними утвореннями. Це не є вина України, і не це є її бідою. Наша біда в тому, що ми не вийшли з цього випробування дотепер. Проте, тут дійсно послатися на зарубіжний європейський досвід неможливо.

В країнах Балтії та Центральної Європи після падіння спільного ворога всіх демократичних сил — тоталітарного комуністичного режиму, на перший план вийшли відмінності різних тактик досягнення стратегічної і єдиної для всіх демократичних сил мети. Жодна з цих країн не мала чотирьох Церков, які б рівною мірою претендували на право бути “совістю нації”, не мала такого поділу інтелектуалів на непримиренні табори. Ми втратили цілісність демократичного руху кінця 1980-х років, розколовши його за етнічною, конфесійною, мовною та десятками похідних ознак. А поділеної совісті не існує, вона тому і “совість нації”, що об’єднує її.

Правляча еліта, як номенклатурна, так і нова прагматична її складова, отримали унікальне суспільство: не лише не готове до життя в умовах свободи, ринку, але й позбавлене потужної загальнодемократичної інтелектуальної і творчої еліти, здатної до опору зловживанням влади. Навпаки, різні частини цієї еліти звертаються саме до влади в пошуку підтримки

проти опонента. Правлячій еліті залишається лише консервувати проблему, зберігаючи за собою можливість у будь-який момент активізувати, актуалізувати її, маючи на меті не об'єднання *нації*, а роз'єднання *електорату*.

Можливі варіанти розвитку подій

Кількість відкритих для України варіантів розвитку можна звести практично до двох. **Перший** — консервація нинішнього стану, що містить загрозу посилення авторитарних тенденцій, яка впливає із внутрішньої логіки розвитку нинішнього політичного режиму. **Другий** — це якісний прорив на основі європейських демократичних цінностей, що відкриває в перспективі шлях до об'єднаної Європи.

На цей час імовірними виглядають обидва варіанти, оскільки і перший, і другий мають певні об'єктивні і суб'єктивні передумови реалізації.

Варіант І. Консервація існуючого стану, поступове посилення в країні авторитарних тенденцій

Для реалізації цього песимістичного сценарію існують вагомі передумови.

Конституційно визначена система організації державної влади в Україні не забезпечує її ефективності, підзвітності перед громадянам, відкритості і прозорості. З іншого боку — є практично відсутніми структури громадського контролю над діяльністю влади, насамперед, незалежні ЗМІ. Ці фактори мають найбільший негативний вплив, оскільки створюють передумови для зловживання владою.

В Україні не сформований середній клас, який у демократичних країнах є найбільш чисельною верствою населення, слугує соціальною базою громадянського суспільства та власне оплотом демократії. Низький рівень життя переважної більшості населення позбавляє нечисленні в Україні структури громадянського суспільства як соціальної бази, так і суспільної підтримки.

Переважає більшість населення перебуває у стані політичної апатії, рівень громадської активності є вкрай низьким, що ближчим часом убезпечує владу від масових акцій протесту, більше того — дозволяє владі забезпечувати суспільну легітимізацію вигідних для неї політичних рішень шляхом організації штучних референдумів і всенародних обговорень.

І нарешті, з боку політичної контреліти дотепер не надійшли чіткі, конкретні, системні пропозиції її дій у випадку набуття влади, стратегії і тактики виходу із кризи, механізмів вирішення першочергових, з точки зору суспільства, інтересів. Водночас, у своїй нинішній діяльності опозиція не уникає методів і засобів, подібних до тих, що їх використовує сьогодні правляча еліта.

Це ставить під сумнів як здатність опозиції забезпечити прорив до демократії, так і щирість її демократичних намірів, і дає підстави для твердження, що ротація правлячої політичної еліти України не означатиме автоматично зміну характеру політичного режиму. Існує імовірність, що він, так само, як і зараз, не буде захищений у забезпеченні верховенства права, подоланні бідності та формуванні середнього класу, тобто — піднесенні матеріального рівня життя переважної більшості населення, створенні умов для розвитку малого і середнього підприємництва — оскільки такі процеси неминуче призводять до опору суспільства авторитарним проявам влади.

У зовнішньополітичному вимірі це означатиме (само)ізоляцію країни від світової спільноти розвинутих демократичних країн.

Позбавлені внутрішніх і зовнішніх імпульсів зростання, суспільство і держава поступово деградуватимуть економічно, культурно і духовно. Якщо Україна піде таким шляхом, наслідки будуть руйнівними не лише для нинішнього, але й для майбутніх поколінь її громадян.

Варіант II. Якісний прорив на основі європейських цінностей

Реалізація такого варіанту є найбільш прийнятна з огляду як на історичні перспективи України, так і нинішні суспільні потреби, а отже — бажана в якості основи для консенсусу між різними групами політичної еліти. Існують і передумови, що можуть сприяти реалізації цього варіанту.

Україна, незважаючи на кризу, в якій вона перебуває, зберігає значний людський, природний і техніко-технологічний потенціал, що в окремих аспектах не лише дорівнює, а й перевищує потенціал країн, які вже отримали запрошення вступити до ЄС.

Політична еліта, яка представляє інтереси фінансово-промислових груп, насамперед, крупних, поставлена перед питанням: як гарантувати недоторканність бізнесу і власності як від переділу, так і надмірного втручання влади? Частина бізнес-еліти розуміє переваги правових гарантій над силовими і готова "грати за правилами", а політичної еліти — готова встановити ці правила. Бізнес-групи, зорієнтовані на західні ринки, мають потребу легалізації капіталів та ведення бізнесу на цивілізованих засадах; зорієнтовані на національний ринок — потребу в підвищенні платоспроможності населення та внутрішніх суб'єктів господарювання, що, у свою чергу, передбачає детінізацію доходів; зорієнтовані на перспективу розширення виробництва — мають враховувати порівняльну ємність західних ринків і ринків СНД.

Серед високих державних службовців є люди, здатні і за нинішньої політичної системи публічно висловити свою незгоду з діями правлячої еліти, якщо вони суперечать національним інтересам України. Можна з певністю твердити, що таких людей, але більш обачних, є немало. За іншої політичної системи, вони здатні працювати значно ефективніше. Спостерігається також, хоч і слабка, але постійна тенденція до омолодження політичної еліти. До неї поступово інтегрується молодь, яка отримала освіту за кордоном, поділяє демократичні цінності, готова і здатна сприяти їх утвердженню в Україні.

Водночас, *влада* дедалі меншою мірою гарантує досягнення винятково власних цілей політичної еліти. Про це свідчить та обставина, що правлячій еліті доводиться дедалі більше (у т.ч. фінансових) зусиль докладати для забезпечення потрібних результатів виборів — і певного разу може з'ясуватися, що результати не варті понесених витрат. Окремі представники політичної еліти, як правлячої, так і опозиційної, починають розуміти, що перегравати опонента у певному сенсі вигідніше не за рахунок підкупу колег і електорату та купівлі "брудних технологій", а за рахунок підвищення добробуту громадян. Еволюції влади у напрямі врахування суспільних інтересів сприяє, хоч і повільна, але активізація опозиційних сил, діяльності неурядових організацій, незалежних та опозиційних ЗМІ.

Отже, сама логіка ринкових і суспільно-політичних процесів в Україні, за всієї потворності перших і повільності других, містить потенціал та імпульси вибору на користь європейських правил, норм і цінностей.

У разі, якщо Україна піде за цим варіантом розвитку, його наслідками буде поступове підвищення рівня життя населення, утвердження в країні демократичних цінностей, формування системи влади, підзвітної громадянам, сильного громадянського суспільства. У зовнішньому вимірі це поступово наблизить Україну до рівня розвитку, характерного для країн ЄС.

Яким шляхом поведе Україну політична еліта?

У що ми віримо — те ще не втрачене.

(Фрідріх Шіллер)

Перший крок України на шляху до прориву у розв'язанні внутрішніх проблем на основі європейських цінностей полягає у ротатії правлячої еліти через конституційно передбачені президентські вибори наступного року.

Враховуючи нинішню ситуацію та заходи, до яких вдається правляча еліта з метою будь-що обійти вибори, можна стверджувати, що головних для всього українського суспільства завдань є три.

Перше. Забезпечити проведення чергових президентських виборів у 2004р.

Друге. Забезпечити чесний і прозорий характер виборів, підконтрольність їх незалежним ЗМІ, структурам громадянського суспільства України, міжнародним спостерігачам. Особливою проблемою є забезпечення політичного нейтралітету силових відомств у період виборчої кампанії. Саме тут політична еліта має шанс повернути довіру суспільства до себе самої, до влади, інституту української державності. Якщо еліта хоче мати не апатичний, а активний і законослухняний народ, вона повинна продемонструвати суспільству здатність особисто дотримуватися демократичних цінностей. Це завдання можна визначити як найскладніше для неї.

Третє. Запобігти зосередженню передвиборних дискусій винятково на геополітичних викликах і проблемах. Використати всі можливості незалежних ЗМІ, недержавних організацій, аналітичних центрів, громадських об'єднань для просування до простору передвиборних дискусій проблем внутрішнього характеру. Беручи до уваги, що досягнення консенсусу як політичних еліт, так і суспільства можливе лише шляхом урахування інтересів усіх головних суб'єктів політичного процесу в Україні, до таких тем можна віднести наступні.

❖ Механізми легалізації капіталів, запровадження конкурентних засад на завершальному етапі приватизації, правового забезпечення недоторканності

власності, врешті — забезпечення рівних і однакових для всіх правил гри. В конкретних умовах України це могло б означати докорінну зміну “правил гри” в політиці: гарантії недоторканності бізнесу (власності) в умовах переходу влади від одного елітного угруповання до іншого усувають розуміння політики як “боротьби на знищення”. Саме на таких умовах відбувся консенсус політичних еліт у постсоціалістичних країнах, що досягли успіху в процесі суспільних трансформацій.

❖ Основні параметри модернізації Конституції та політичної системи країни: розвиток у напрямі збалансування розподілу владних повноважень, формування Уряду Верховною Радою, обраною на засадах пропорційної виборчої системи, підвищення контрольних функцій Парламенту, закріплення на конституційному рівні механізму забезпечення реальної незалежності судової гілки влади.

❖ Першочергові кроки нового Президента в напрямі досягнення стратегічної мети українського суспільства: побудови демократичної, правової, соціальної держави Україна, — від розмежування бізнесу і влади до реформування системи оплати праці та реальних прав і можливостей зростання малого і середнього підприємництва.

❖ Правові та фінансові механізми забезпечення реальної незалежності ЗМІ, незалежної адвокатури, університетів, інших структур громадянського суспільства, Церкви.

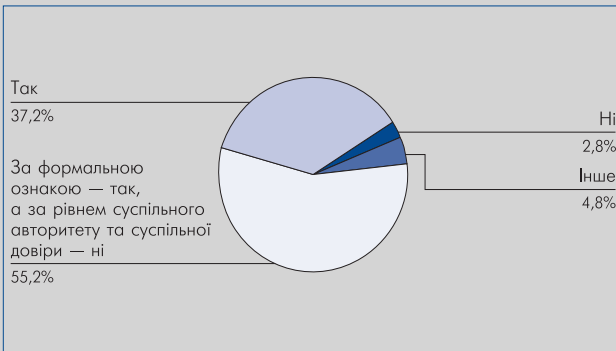
Виняткову роль у вирішенні цих завдань може зіграти наша духовна еліта. Вона може в той момент, коли суспільство і владу розділяє уже не тріщина, а прірва, об'єднатися на загальнодемократичних засадах, повернути собі голос, стати справжньою, єдиною “совістю нації”...

На сьогодні можна стверджувати, що наша держава і суспільство принаймні ще не втратили шанс реалізувати демократичний проект “Україна у ХХІ столітті”. Сьогодні Україна має нарешті визначитися з тим, що вона будує.

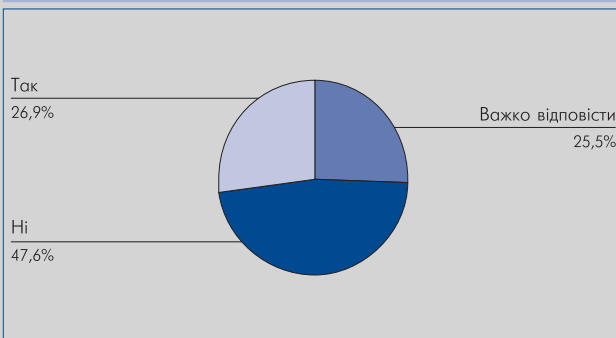
Складових будови (або елементів визначення) є власне дві: (1) демократія — авторитаризм; (2) соціально орієнтована ринкова економіка — олігархічна економіка. З цих простих елементів логічно й неминуче випливає третій — зовнішньополітичне (само)визначення. Саме так, з дужками, оскільки в момент, коли ми визначимося зі своїми внутрішніми пріоритетами, нас визначать як своїх, чужих або байдужих і навколишні гравці. Зовнішньополітична визначеність не є ані самоціллю, ані пріоритетом. Це похідна від визначення *внутрішнього*, визначення *на практиці*, а не в деклараціях і вимогах чергового меседжу.

Попри всі обставини, що здаються непереборними, — політика не є мистецтвом можливого, політика є мистецтвом неможливого. Вацлав Гавел. ■

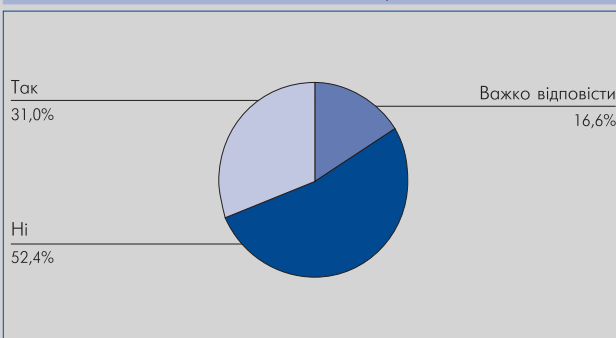
Чи існує в Україні політична еліта? % опитаних експертів

Чи здатна політична еліта України запропонувати програму досягнення стратегічної мети, яка б об'єднала народ України? % опитаних експертів

Чи здатні представники різних груп (сегментів) політичної еліти України домовитися між собою з метою мобілізації зусиль народу України для досягнення певної стратегічної мети? % опитаних експертів

Наскільки сильно впливають на прийняття рішень правлячою елітою України наступні особи та інститути? % опитаних експертів

	Впливають	Скоріше впливають	Скоріше не впливають	Не впливають	Важко відповісти
Керівники найбільш потужних фінансово-промислових груп ("олігархи")	80,7	19,3	0,0	0,0	0,0
Росія, в особі її керівництва та бізнес-структур	31,3	61,8	4,9	0,0	2,0
США, в особі її керівництва та бізнес-структур	25,0	59,7	13,2	0,7	1,4
Силові структури	22,1	53,1	18,6	3,4	2,8
Політичні партії	17,2	51,0	29,7	1,4	0,7
Кримінальні структури	9,8	46,9	27,3	7,0	9,0
Засоби масової інформації	9,0	30,3	47,6	12,4	0,7
Країни ЄС, в особі їх керівництва та бізнес-структур	7,6	55,9	33,8	0,7	2,0
Експерти (політологи, аналітики та ін.)	4,1	30,3	48,3	15,2	2,1
Церква	2,1	20,7	48,3	24,8	4,1
Представники наукової та творчої інтелігенції	0,7	7,6	44,4	45,1	2,2
Неурядові організації	0,0	11,7	53,1	31,7	3,5
Профспілки	0,0	11,0	45,5	40,0	3,5
Рядові громадяни	0,0	3,5	14,8	76,8	4,9

Найбільш імовірні тенденції трансформації політичної еліти України внаслідок президентських і парламентських виборів, % опитаних експертів

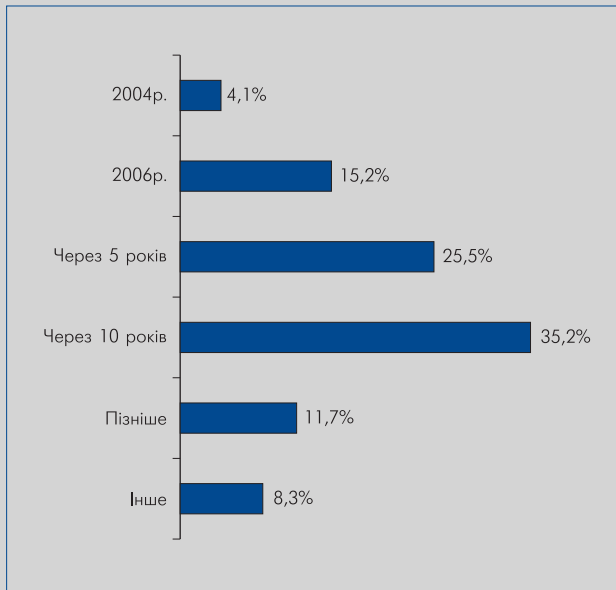

* Експертне опитування проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 10 вересня по 9 жовтня 2003р. Опитано 147 експертів, які є представниками політичної еліти або належать до груп впливу, що формують її рішення. Опитування проводилося серед представників органів влади (у т.ч. серед народних депутатів України, співробітників Адміністрації Президента України, Апарату Ради національної безпеки і оборони України, Секретаріату Верховної Ради України, центральних органів виконавчої влади, обласних державних адміністрацій), а також серед представників: політичних партій, неурядових організацій, наукових академічних установ і вищих навчальних закладів, які співпрацюють з органами державної влади та/або політичними партіями, політичних оглядачів провідних ЗМІ.

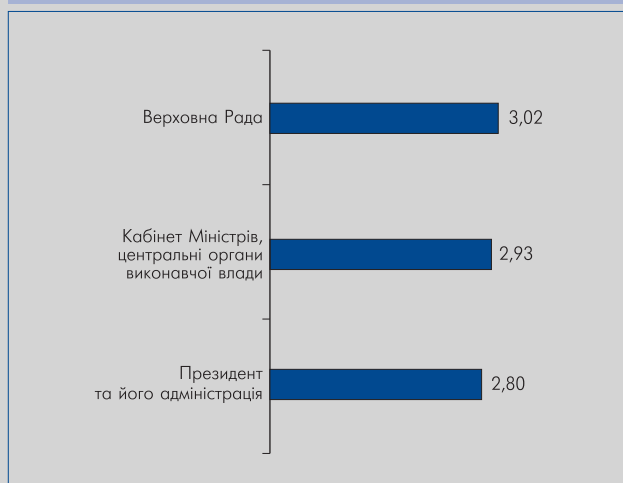
**Якою мірою представники політичної еліти України
обстоюють наступні інтереси?**
% опитаних експертів

	Повною мірою	Частково	Незначною мірою	Взагалі не обстою- ють	Важко відпо- вісти
Свої власні інтереси	74,5	21,4	1,4	1,4	1,3
Інтереси окремих економічних і бізнесових груп, підприємств	64,8	31,0	2,1	0,0	2,0
Інтереси окремих політичних сил, партій	56,6	39,3	1,4	0,7	2,0
Інтереси окремих регіонів	10,3	76,6	10,3	0,0	2,8
Інтереси інших держав	6,2	55,2	25,5	6,9	6,2
Інтереси кримінальних структур	6,2	53,8	25,5	8,3	6,2
Національні інтереси	5,5	44,1	44,1	3,4	2,9
Інтереси окремих соціальних груп: молоді, жінок, людей похилого віку, соціально- професійних груп і т.ін.	3,4	30,3	51,0	12,4	2,9

**Коли до влади в Україні
прийде нове покоління політичної еліти?**
% опитаних експертів

**Експертна цінка якості рішень,
що приймаються
інститутами влади***

* За 5-бальною шкалою, де "1" — низька, "5" — висока.

**Наскільки важливими є для представників
політичної еліти такі якості?**
% опитаних експертів

	Важливі	Скоріше важливі	Скоріше не важливі	Не важливі	Важко відпо- вісти
Відповідальність	78,3	12,6	3,5	3,5	2,1
Здатність обстоювати національні інтереси	75,7	9,7	6,9	4,2	3,5
Компетентність, професіоналізм, інтелект	75,5	19,6	2,1	1,4	1,4
Моральність, чесність, порядність	71,3	14,0	7,0	3,5	4,2
Авторитетність	69,7	23,4	2,8	2,1	2,0
Перевага суспільних інтересів над особистими, патріотизм	64,3	21,0	4,2	4,9	5,6
Сильний характер	57,2	33,1	4,1	2,8	2,8
Організаторські здібності	50,7	34,7	7,6	3,5	3,5
Здатність приймати непопулярні рішення	41,5	43,0	8,5	2,1	4,9
Багатство	12,4	29,0	29,0	24,8	4,8

ВІДКРИТІ ПИТАННЯ ДЛЯ ЕКСПЕРТІВ

Особливий інтерес становлять відповіді експертів на задані в ході опитування відкриті питання.

Які державні документи (програми) стратегічного характеру, прийняті Президентом, Верховною Радою, Кабінетом Міністрів у 1991-2003рр., Вам відомі?

Експерти навели досить багато прикладів документів (програм) стратегічного характеру, прийнятих Президентом, Верховною Радою, Кабінетом Міністрів у 1991-2003рр.

Серед названих експертами документів найчастіше зустрічалися: Конституція України (її відзначили 18% експертів); програми Урядів В.Януковича, В.Юшенка, В.Пустовойтенка (15%); “Європейський вибір України” (2002-2011рр.) (9%); програма подолання бідності (6%); програма “Відкритість, дієвість, результативність” Кабінету Міністрів України (6%); План дій “Україна — НАТО”, Державна програма співробітництва з НАТО, “Партнерство заради миру” (5%); Акт про проголошення незалежності України, його закріплення на референдумі (5%); програма “Україна-2010” (5%).

12% опитаних експертів зауважили, що такі програми “всі відомі або їх дуже багато відомо”.

Які державні документи (програми) стратегічного характеру, прийняті Президентом, Верховною Радою, Кабінетом Міністрів у 1991-2003рр., були виконані?

Більшість експертів, обізнаних з такого роду документами, зазначили, що жоден із них не був виконаний (повністю або частково). Відповідно про це заявили 25% та 24% експертів. Ще 2% зазначили, що в регіонах не виконується жодна програма.

Які теми дискусій у президентській кампанії, виходячи з національних інтересів, повинні мати найбільш пріоритетне значення?

На думку експертів, які відповіли на це питання, найбільш пріоритетне значення повинні мати такі теми дискусій, як “членство в ЄС та ЄП” (її згадують 22% експертів), “боротьба з бідністю, забезпечення гідного рівня життя” (14%), “зовнішньополітичні орієнтації, геополітичні пріоритети України” (14%), “реформування політичної системи” та “вирішення соціальних проблем, стабілізація розвитку, соціальний захист” (по 13%).

Які теми дискусій у президентській кампанії, виходячи з інтересів кандидатів у Президенти, матимуть найбільш пріоритетне значення?

З відповідей експертів на це питання можна зробити висновок про те, що з точки зору інтересів кандидатів у Президенти, необхідно дискутувати навколо дійсно актуальних для суспільства тем. Так, 22% експертів вважають, що це будуть “соціальні програми, соціальна політика”; 19% — “альтернатива: ЄП чи ЄС”; 10% — “подолання бідності, підвищення добробуту”. На думку експертів, буде активно використовуватися тема реформування системи влади (14%). Водночас, експерти вважають, що президентська кампанія буде відзначатись і безпосереднім з’ясуванням стосунків між кандидатами та їх командами “з переходом на особистості” (9% експертів).

Які теми дискусій у президентській кампанії можуть негативно вплинути на забезпечення національних інтересів України?

Найбільш значима частка експертів — 35%, вважають, що вибір зовнішньополітичної орієнтації України, сформульований, зокрема, у вигляді альтернативи “ЄС — ЄП”, може негативно вплинути на забезпечення національних інтересів. Хоча, в той же час, як зазначалося вище, експерти вважають цю тему актуальною як з точки зору національних інтересів, так і з точки зору інтересів кандидатів.

Такий збіг видається схожим на парадокс, проте лише на перший погляд. Очевидно, визначаючи тему зовнішньополітичного вектора розвитку країни як небезпечну, експерти виходять із того, що її використання у виборчій кампанії створює реальну небезпеку розколу суспільства за регіональною, національною, мовною, конфесійною та іншими ознаками.

Цей висновок підтверджується тим, що на наступні місця в рейтингу тем, “загрозливих” у контексті національних інтересів, експерти поставили: мовні питання (14%); протиставлення Сходу і Заходу України (9,5%); національні питання (5%); релігійні питання (4%), регіоналізацію, регіональні конфлікти та загрозу сепаратизму (4%).

Отже, на думку експертів, існує висока імовірність розігрування в майбутній виборчій кампанії карти протиставлення один одному різних регіонів країни, що певною мірою буде повторенням сценарію президентських виборів 1999р.

РЕЙТИНГ КОМАНД ПОТЕНЦІЙНИХ КАНДИДАТІВ У ПРЕЗИДЕНТИ ЗА ОКРЕМИМИ КРИТЕРІЯМИ
(за п'ятибальною системою)“Моральність, чесність,
порядність”

1. О.Мороз	3,62
2. В.Ющенко	3,34
3. В.Литвин	3,03
4. С.Тігіпка	2,94
5. В.Янукович	2,72
6. П.Симоненко	2,57
7. Ю.Тимошенко	2,54
8. В.Медведчук	2,09

“Компетентність, професіоналізм,
інтелект”

1. В.Медведчук	3,78
2. С.Тігіпка	3,66
3. В.Ющенко	3,66
4. В.Литвин	3,51
5. Ю.Тимошенко	3,49
6. О.Мороз	3,40
7. В.Янукович	3,26
8. П.Симоненко	2,76

“Пріоритет суспільних інтересів
над особистими, патріотизм”

1. О.Мороз	3,53
2. В.Ющенко	3,45
3. В.Литвин	2,99
4. В.Янукович	2,73
5. С.Тігіпка	2,70
6. П.Симоненко	2,61
7. Ю.Тимошенко	2,59
8. В.Медведчук	2,02

“Відповідальність”

1. О.Мороз	3,33
2. В.Ющенко	3,21
3. В.Литвин	3,15
4. В.Янукович	3,12
5. С.Тігіпка	2,98
6. Ю.Тимошенко	2,89
7. В.Медведчук	2,71
8. П.Симоненко	2,59

“Здатність приймати
непопулярні рішення”

1. В.Медведчук	3,58
2. Ю.Тимошенко	3,39
3. В.Янукович	3,38
4. В.Ющенко	3,13
5. С.Тігіпка	2,90
6. В.Литвин	2,85
7. О.Мороз	2,85
8. П.Симоненко	2,33

“Авторитетність”

1. В.Ющенко	3,75
2. О.Мороз	3,14
3. В.Янукович	3,11
4. Ю.Тимошенко	2,89
5. В.Литвин	2,82
6. П.Симоненко	2,69
7. В.Медведчук	2,64
8. С.Тігіпка	2,56

“Здатність обстоювати
національні інтереси”

1. В.Ющенко	3,68
2. О.Мороз	3,26
3. В.Литвин	3,17
4. Ю.Тимошенко	3,01
5. В.Янукович	2,99
6. С.Тігіпка	2,82
7. В.Медведчук	2,33
8. П.Симоненко	2,29

“Наявність фахівців,
які представляють різні галузі
та суспільні сфери”

1. В.Медведчук	3,67
2. В.Ющенко	3,60
3. В.Янукович	3,58
4. С.Тігіпка	3,12
5. Ю.Тимошенко	2,90
6. В.Литвин	2,87
7. О.Мороз	2,60
8. П.Симоненко	2,43

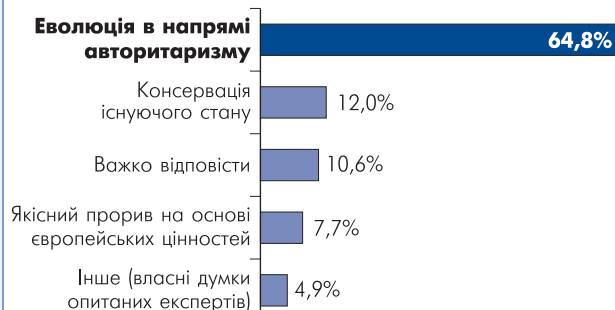
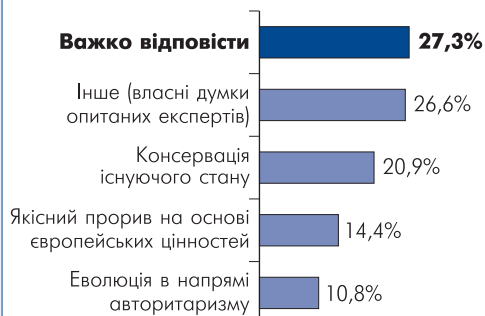
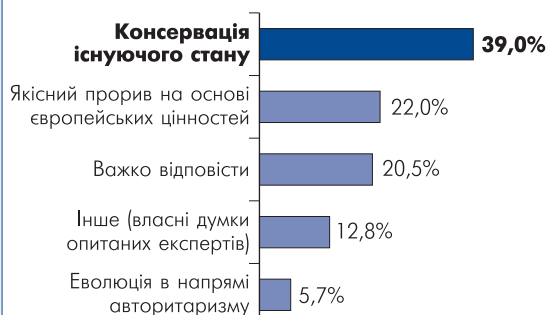
“Здатність сформувати
Уряд власними силами”

1. В.Ющенко	3,78
2. В.Янукович	3,69
3. В.Медведчук	3,58
4. С.Тігіпка	2,86
5. Ю.Тимошенко	2,83
6. П.Симоненко	2,45
7. В.Литвин	2,43
8. О.Мороз	2,34

УЗАГАЛЬНЕНИЙ РЕЙТИНГ КОМАНД

**ЯКИМ БУДЕ МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ В РАЗІ,
ЯКЩО НАСТУПНИМ ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ СТАНЕ ...**
% опитаних експертів

Володимир Литвин**Віктор Медведчук****Олександр Мороз****Петро Симоненко****Сергій Тігіпко****Юлія Тимошенко****Віктор Ющенко****Віктор Янукович**

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ КОМАНДИ

Експерти у ході опитування оцінювали якості політичних команд потенційних кандидатів у Президенти та можливі варіанти розвитку подій у разі перемоги їх лідерів на президентських виборах. Результати опитування дозволяють зробити, принаймні, два висновки.

Перший — оцінки, виставлені експертами командам, є дуже низькими. Жодна політична команда за жодним показником не отримала навіть оцінку “добре”, тобто чотири. Рейтинги команд коливаються в межах 2,02–3,78, що за традиційною 5-бальною шкальною системою означає, що вони заслужили поки що переважно “незадовільні” та “задовільні” оцінки.

Другий — з жодним лідером більшість експертів не пов’язують “якісний прорив України на основі європейських цінностей”, хоча більше надій експерти покладають на В.Ющенка.

Команда П.Симоненка, порівняно з іншими, оцінюється експертами досить посередньо. Дещо вищі оцінки вона має за критеріями моральності, авторитетності, пріоритету національних інтересів над особистими. Відзначили експерти і певний кадровий потенціал цієї команди. В решті випадків вона зайняла останнє місце. З перемогою на президентських виборах П.Симоненка третина експертів пов’язують “еволюцію в напрямі авторитаризму”. Значна частина експертів, які сформулювали власні варіанти розвитку подій (“інше”), вважають, що перемога П.Симоненка буде означати “інтеграцію з Росією”, “поступову втрату реального суверенітету”, “молдавську модель плюс максимальну нестабільність”, “інтеграцію з ЄЕС”, “відхід назад до комуністичного режиму”, “відновлення СНД (СРСР)”.

Команда В.Медведчука, на думку експертів, має, порівняно з іншими, високі професійні якості, фахівців, які можуть сформувати Уряд, та здатна приймати непопулярні рішення. Водночас, експерти досить низько оцінюють моральні риси цієї команди, рівень її відповідальності, патріотизму, здатності забезпечити національні інтереси. Перемога В.Медведчука, на думку майже 2/3 експертів, призведе до “еволюції в напрямі авторитаризму”. Окремі експерти, які сформулювали власні варіанти відповіді, відзначили: “поступове формування основ сучасних європейських цінностей”, “поєднання авторитарних тенденцій, гнучке геополітичне і ідеологічне маневрування”, “перерозподіл влади”, “різку авторитарність”.

Команда С.Тігіпка, на думку експертів, вирізняється, порівняно з іншими, професіоналізмом і компетентністю. Досить високо експерти оцінюють її кадровий потенціал. Головний мінус цієї команди, на переконання експертів, — низький рівень авторитету. З перемогою С.Тігіпка майже 40% експертів пов’язують “консервацію існуючого стану”. Водночас, можливими, на думку експертів, є і “повільний поступ демократичних реформ”, “консервативна еволюція з “національними” особливостями”, “лібералізація економіки”, “посилення впливу російського капіталу”.

Команда Ю.Тимошенко, порівняно з іншими, отримала досить високу оцінку експертів за критерієм здатності обстоювати національні інтереси. Водночас, порівняно низькими є оцінки цієї команди за критеріями моральності та здатності надавати пріоритету суспільних інтересів. Виявилося, що для експертів Ю.Тимошенко — важко прогнозований політик: у відповідях переважали власні варіанти та “важко відповісти”. З її перемогою майже однакове число експертів пов’язують як “еволюцію в напрямі авторитаризму”, так і “якісний прорив на основі європейських цінностей”. Значна частина експертів, які сформулювали власні варіанти відповіді, відзначають також: “непрогнозованість”, “прорив на основі боротьби з авторитаризмом”, “комбінацію різних

стратегій”, “зовнішню демократизацію суспільства з ухилом до криміналізації влади”, “пріоритет власних амбіцій при прийнятті державних рішень”.

Команда В.Литвина, порівняно з іншими, відзначається, на думку експертів, досить високими моральними та професійними якостями, патріотизмом і здатністю обстоювати національні інтереси. Водночас, експерти звертають увагу на невелику “лаву” фахівців і потенційних членів Уряду. Перемога В.Литвина означатиме, на думку майже половини експертів, “консервацію існуючого стану”. Частина експертів, які запропонували власні формулювання відповіді, допускають також “консервативну еволюцію (нову найбільш “прогресивну стадію” кучмізму)”, “консервацію існуючого стану з пріоритетами європейських цінностей”, “стабілізацію в суспільстві”, “крок назад”.

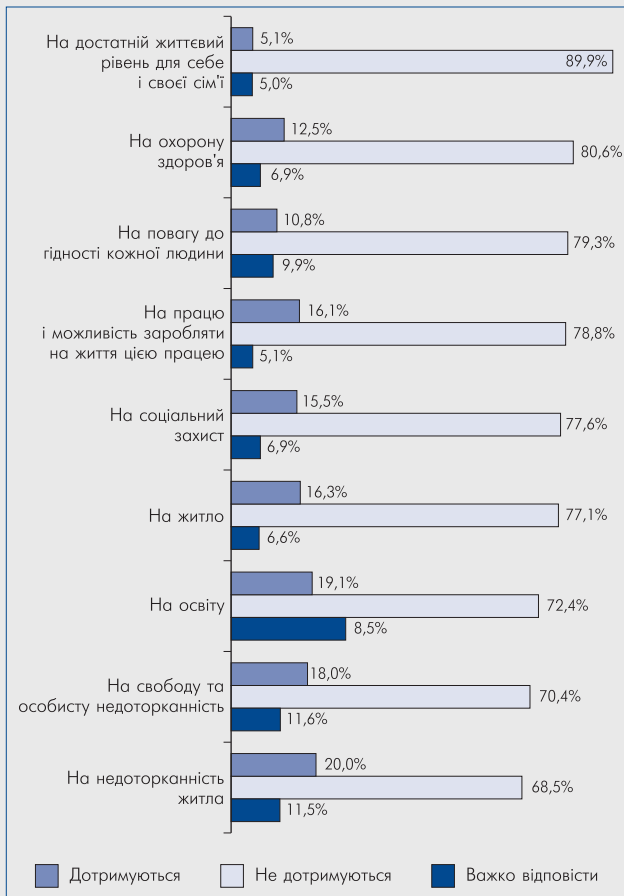
Команда О.Мороза, на думку експертів, є лідером серед інших команд за моральними якостями, патріотизмом і відповідальністю. Водночас, як вважають експерти, вона має досить низькі можливості самостійно сформувати Уряд, відзначається також брак фахівців. Експертам виявилось важко прогнозувати майбутнє України в разі, якщо О.Мороз виграє вибори: переважали відповіді “важко відповісти”, “консервація існуючого стану”, або власні думки експертів — “посилення соціально спрямованого розвитку на основі соціальної справедливості та рівності”, “поступовий рух до Європи, поступове формування основних сучасних європейських цінностей”, “спроба побудувати європейську соціал-демократію”, “спроба пошуку компромісу”. Відзначалися також “непрогнозованість” О.Мороза, “відсутність майбутнього”, думка, згідно з якою, він “сам не визначився з політичною орієнтацією”.

Команда В.Януковича, на думку експертів, має, порівняно з іншими, такі переваги, як здатність самостійно сформувати Уряд, кадровий потенціал, здатність приймати непопулярні рішення та авторитетність. Водночас, експерти висловлюють сумніви стосовно її професіоналізму. Перемога В.Януковича, на думку третини експертів, означатиме “консервацію існуючого стану”. Можливими є варіанти “поєднання авторитарних тенденцій з пристосуванням олігархічного режиму під власні потреби”, “корпоративна, замкнута, але ефективна модель”.

Команда В.Ющенко, на думку експертів, є, порівняно з іншими, найбільш авторитетною, здатною обстоювати національні інтереси та спроможною самостійно сформувати Уряд. Водночас, експерти відзначають її невисоку здатність приймати непопулярні рішення. З перемогою В.Ющенко майже половина експертів пов’язують “якісний прорив на основі європейських цінностей”. Частина експертів, які подавали власні формулювання відповіді, прогнозують також наступні варіанти: “ще більша залежність від Заходу, втрата політичної самостійності”, “непрогнозованість”, “спрямування на США”, “консервативна еволюція у поєднанні європейських цінностей з національними особливостями”. Примітно, що вектор майбутнього розвитку країни у випадку перемоги В.Ющенко, на думку окремих експертів, “залежить від того, хто в його команді переможе: економісти чи письменники”.

Ще раз наголосимо — переваги та недоліки команд відзначаються в контексті їх порівняння між собою. Загальні низькі експертні оцінки, отримані командами, свідчать про те, що жодна з них не відповідає повною мірою тим вимогам, які суспільство висуває до політичної еліти. Підтвердженням цієї тези є і та обставина, що більшість експертів не бачать *безумовно переконливого лідера*, який би в разі перемоги на президентських виборах забезпечив якісний прорив України. ■

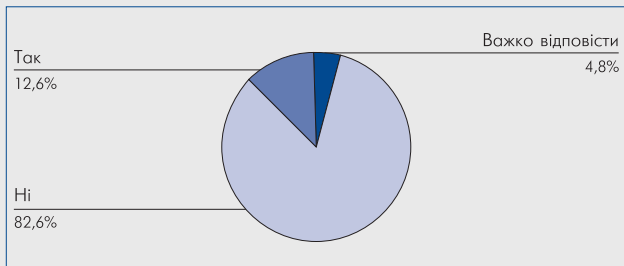
Чи дотримуються в Україні наступні конституційні права громадян?
% опитаних громадян

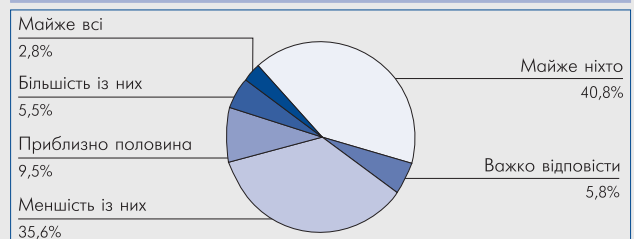
Якою мірою від вирішення наведених нижче завдань залежить майбутнє України?
% опитаних громадян

	Дуже залежить	Скоріше залежить	Скоріше не залежить	Не залежить	Важко відповісти
Підвищення добробуту та рівня життя громадян	81,5	15,4	1,0	0,7	1,4
Боротьба з корупцією та злочинністю	80,5	13,3	1,6	0,7	3,9
Забезпечення якісної освіти для молоді	79,0	17,6	1,3	0,5	1,6
Підвищення мінімальної заробітної плати до рівня мінімального прожиткового мінімуму	73,6	21,3	2,9	0,4	1,8
Виведення економіки з тіні	72,2	16,5	2,0	0,9	8,4
Забезпечення сильної і відповідальної влади	70,1	24,0	2,1	0,9	2,9
Підвищення пенсій	67,9	25,5	4,3	0,5	1,8
Розвиток ринкової економіки	62,3	23,1	4,4	1,6	8,6
Зменшення податків	60,8	27,1	4,0	1,1	7,0
Забезпечення розвитку демократії	51,1	30,9	7,7	2,9	7,4
Формування середнього класу	48,0	28,9	8,7	1,9	12,5
Орієнтація на стратегічні відносини з Росією	35,5	30,3	12,1	6,0	16,1
Вступ до ЄС	26,9	32,1	13,4	8,9	18,7
Проведення конституційної реформи, спрямованої на формування парламентсько-президентської республіки	22,2	23,3	14,1	11,6	28,8
Вступ до НАТО	16,8	18,4	23,2	20,2	21,4
Орієнтація на стратегічні відносини з США	14,1	22,0	22,0	18,4	23,5

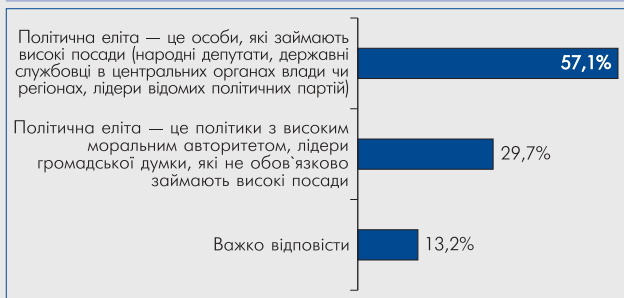
Чи всі громадяни України мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом?
% опитаних громадян

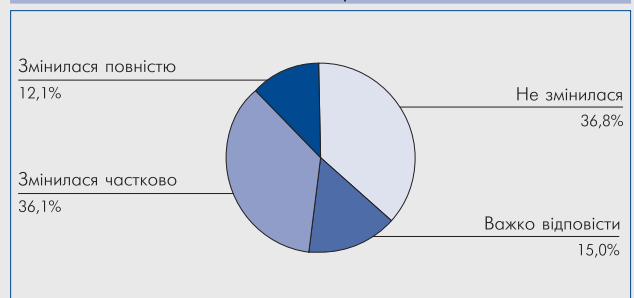
Чи всі особи, які займають зараз в Україні високі державні посади, мають великий суспільний авторитет та користуються довірою?
% опитаних громадян

Якщо йдеться про політичну еліту, то з яким з двох визначень Ви б скоріше погодилися?
% опитаних громадян

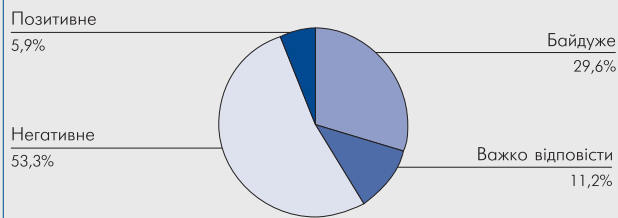

Чи змінилася правляча еліта в Україні після проголошення незалежності?
% опитаних громадян

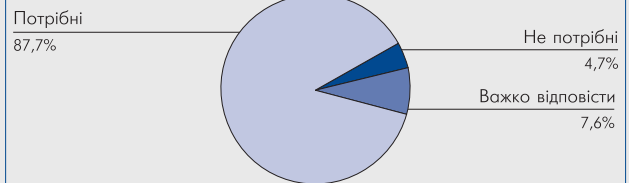

* Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова 4-12 серпня 2003р. та 16-23 вересня 2003р. в усіх регіонах України, опитано відповідно 2019 та 2015 респондентів віком від 18 років. Похибки вибірки — 2,3%.

**Ставлення до нинішньої правлячої еліти України,
% опитаних громадян**

**Чи потрібні українському суспільству люди,
яких можна було б назвати "совістю нації"?
% опитаних громадян**

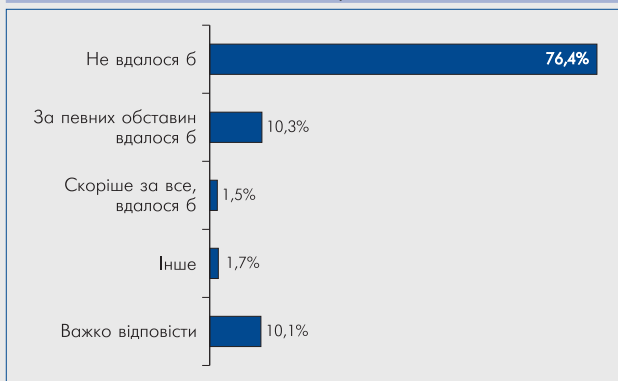
**Що з наведеного необхідно для того,
щоб увійти до складу правлячої еліти України?
% опитаних громадян**

	Необхідно	Може допомогти	Не впливає	Важко відповісти
Зв'язки в органах влади	73,8	16,5	5,2	4,5
Підтримка з боку впливових бізнес-структур	71,2	17,7	4,7	6,4
Підтримка з боку політичної партії або громадської організації	67,3	23,2	4,2	5,3
Особисте багатство	62,8	23,8	8,6	4,8
Добра освіта	57,0	26,8	11,8	4,4
Високий фаховий рівень	55,0	28,1	12,3	4,6
Підтримка з боку кримінальних структур	41,8	25,4	14,6	18,2
Уміння ставити інтереси суспільства вище особистих інтересів	31,5	24,1	35,7	8,7
Чесність, порядність	30,3	22,3	38,9	8,5
Патріотизм	25,9	25,3	40,5	8,3

**Наскільки важливими є для представників
політичної еліти такі якості?
% опитаних громадян**

	Важливі	Скоріше важливі	Скоріше не важливі	Не важливі	Важко відповісти
Компетентність, професіоналізм, інтелект	84,3	10,0	3,1	1,3	1,3
Відповідальність	82,9	11,9	3,0	0,9	1,3
Моральність, чесність, порядність	82,8	10,8	2,5	2,6	1,3
Сильний характер	78,7	15,4	4,0	0,6	1,3
Авторитетність	76,7	17,1	3,4	0,9	1,9
Перевага національних інтересів над особистими, патріотизм	75,0	16,0	3,7	2,6	2,7
Організаторські здібності	74,0	20,3	3,1	0,6	2,0
Здатність приймати непопулярні рішення	58,1	22,6	9,3	3,5	6,5
Особисте багатство	24,9	21,5	27,2	21,3	5,1

**Якби Ви поставили перед собою мету увійти до складу
правлячої еліти України, то чи вдалося б Вам це?
% опитаних громадян**

**Чи матимуть Ваші діти можливість увійти
до складу правлячої еліти України?
% опитаних громадян**

РАБ НЕ ВИХОВАЄ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Олександр МОРОЗ,
народний депутат України,
голова Соціалістичної партії України

Перед Україною сьогодні стоять складні завдання, які необхідно вирішити в стислий термін. Наша країна не може не бути залежною від тих процесів, що відбуваються в міжнародному співтоваристві, а брати в них активну й рівноправну участь не дозволяє рівень економічного розвитку, соціальної захищеності громадян і цілий ряд інших, не менш важливих причин. Серед них, на мій погляд, якості української політичної еліти займають не перше місце. Але їх роль, безумовно, значна. Якими повинні бути ці якості? Та такими ж, як і політичної еліти будь-якої іншої країни: патріотизм, високий професіоналізм, відкритість, рішучість, мудрість, моральність (насамперед стосовно самої держави), прогнозованість, почуття високої відповідальності за свої дії і прийняті рішення. Продовжувати перелік не варто. Україна тут нічого нового не придумав.

На перше ж місце я виношу умови (читай: *систему влади*), в яких ці якості повинні розкриватися. Адже саме система влади формує мотиви, якими керуються політики, намагаючись нею оволодіти. Не раз у своїх виступах з цього приводу я цитував Л.Кравчука: за сформованої в Україні шляхом надвисокої концентрації повноважень у руках глави держави системи влади, навіть у ангела виростуть роги. Отже, саме зміна цієї системи є необхідною передумовою становлення демократичної політичної еліти України та загалом поступального руху українського суспільства.

Як запобігти спокусі владою?

Ні для кого не є секретом, що вибори для політиків — складний процес. За практикою, впровадженою в Україні, — складний і фінансово. Тому сьогодні навіть найідеальніша особистість і сила, що за нею стоїть, не утримаються перед спокусою, використовуючи одержані повноваження, безкарно компенсувати витрачені на вибори кошти та примножити капітал. Спокуса занадто велика. Та й десятилітня практика перманентних урядових криз, шельмування Парламенту, використання репресивного апарату для підтримки “порядку” та слухняності можновладців (послуху можновладцям?) призвели до того, що багато хто з нинішніх високих чиновників розглядають свої посади як нетривалу можливість урвати для себе та своїх дітей. Про яку моральність тут говорити? До того ж, приклад верхів показовий. Одним словом, “не зівай, Хомко, на те і ярмарок”.

Лише розумний перерозподіл владних повноважень між усіма гілками влади за принципом: “сильний і відповідальний Парламент — сильний і відповідальний

прем’єр — сильний і відповідальний Президент — незалежні суди” забезпечить демократичний розвиток країни, змінить мотиви приходу до влади, виведе на якісно інший рівень спочатку саму вітчизняну політичну еліту, а вона, у свою чергу — Україну.

Окремо відзначу, що зміна системи влади, будь-який перерозподіл повноважень не можуть підганятися під конкретну політичну фігуру. Все повинно робитися винятково в інтересах держави, на благо українського народу, в розрахунок на тривалу перспективу. Саме народ мусить вибрати, кого, які сили поставити на чолі нової, реформованої системи.

Зміна системи влади — основа об’єднання політичних еліт

На сьогоднішній день зміна системи влади і є тією стратегічною метою, досягнення якої дозволить зробити якісний прорив у розвитку країни. Лише тоді влада зможе сконцентруватися на системному вирішенні актуальних питань, таких, як забезпечення соціального захисту населення (в т.ч. безкоштовної освіти, якісного медичного обслуговування,

доведення всіх соціальних виплат до рівня, що не принижує людську гідність), захист прав людини, зниження податкового тиску, виведення економіки з тіні, забезпечення стабільного зростання ВВП та багато чого іншого. Лише тоді, коли ми досягнемо стандартів життя розвинутих країн і зробимо свою політику відкритою та прогнозованою, з інтересами України почнуть рахуватися у світовому співтоваристві. Лише тоді можна буде серйозно говорити про можливість вступу України до різних міжнародних утворень як рівноправного члена.

Саме на основі такої перспективи й можливе об'єднання політичних еліт в Україні. При цьому, всі політичні сили, скоріше за все, розділяться на дві групи: тих, хто підтримує зміну системи влади в інтересах суспільства, і тих, хто виступає за зміну системи влади в особистих інтересах (або проти зміни системи влади).

Можна сказати, що такий розподіл почався відразу після парламентських виборів 2002р. *Перша група* об'єднала опозиційні політичні сили різної ідеологічної спрямованості, стоїть на державницьких позиціях і керується бажанням встановлення в Україні демократичних традицій.

Друга — об'єднала провладні сили, що, за невеликим винятком, не мають жодних інтересів, крім фінансових, меркантильних. Ця група керується страхом загубити “прихоплене” та відповідати за нинішній стан України. При цьому, вона володіє нею ж створеним злочинним адміністративним ресурсом, її єдиним винаходом, цілком для неї ефективним.

Тому опозиція змушена працювати в умовах постійних політичних провокацій, інформаційної блокади, загрози життю. Все це жодним чином не сприяє будь-яким відкритим політичним дискусіям, тим більше, стосовно визначення стратегічного курсу України.

Якщо до 2004р. не буде створена законодавча база зміни системи влади, то під час президентської кампанії умови діяльності опозиції стануть ще більш жорсткими. Тоді про Україну як про демократичну державу можна буде забути надовго. Якщо не назавжди.

Які кроки в напрямі зміни системи влади треба здійснити?

Перший: впровадити пропорційну систему виборів на центральному та місцевому рівнях.

Другий: змінити статус і роль виконавчих комітетів місцевих рад як ланок виконавчої влади. Урізати діючі повноваження так званих губернаторів та інших призначенців. Вони — цементуючий склад адміністративного ресурсу, корупції і сваволі.

Третій: висувати кандидатів і в президенти, і в народні депутати від партій. “Безпартійний” президент — фікція, той випадок, коли в нейтральному, “тихому болоті” чорти водяться”.

Лише тоді можлива суспільна дискусія. Лише тоді можна очікувати поєднання відповідальної політичної еліти та високого рівня політичної культури громадян країни. З нічого така культура не з'явиться.

“Вихованням почуттів” не можуть займатися залякані особистості. Залякані, але такі, що отримують вигоду з такого стану. Раб (за натурою) не може виховати вільну людину, шахрай — чесну, пройдисвіт — порядну. У цьому сенсі система влади — не лише мета, але й засіб. Ідеальні особистості самі по собі мало на що здатні. Порядок (у цьому випадку — система) побиває клас. Ця закономірність характерна не лише для футболу.

Потрібні якісні зміни. Відповідальність за них лежить на всіх нас. ■

ОТ ОЛИГАРХИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ К ГУМАНИСТИЧЕСКОМУ ОБЩЕСТВУ

Петр СИМОНЕНКО,
народный депутат Украины,
первый секретарь ЦК Коммунистической партии Украины

Разговоров и словопрений об украинской элите в последнее время так много, что порой “за деревьями не видно леса”. Прежде всего, не видно общества, социальных классов этого общества с их реальными проблемами и противоречиями. Обычно СМИ ведут речь о полумифическом парламентском большинстве, ясное дело — сплошь и рядом состоящем из представителей “элиты”, или об отдельных провластных и составляющих власть политиках, которые уже не просто “элита”, а нечто вроде ее сливок. Поэтому проблема действительно нуждается в прояснении.

Элита и “элита”

Раньше в народе хорошо знали выдающихся деятелей науки и культуры, мастеров производства, лучших государственно-партийных и хозяйственных руководителей. Всех, кто привносил в национальную сокровищницу львиную долю научных и духовных ценностей, умел измерить барометром своего творчества “погоду” в обществе, делал все необходимое, чтобы страна и общество уверенно продвигались по пути социального прогресса.

Этих людей по праву можно считать элитой советского общества. Можно сказать, что в советскую элиту входили наиболее авторитетные, уважаемые люди, занимающие ведущие позиции (но отнюдь не формально) в выработке норм и ценностей, определяющие функционирование и развитие социальной системы.

Это были представители общества, на ценности которых, считающиеся образцовыми, ориентировалось все общество: носители новых традиций, герои трудовых свершений, Великой Отечественной войны, космоса и первооткрыватели.

Общество не только вслушивалось в каждое слово руководителей государства и партии, но и с огромным интересом встречало новые произведения Олеся Гончара и Лины Костенко, фильмы Александра Довженко и Киры Муратовой, картины Татьяны Яблонской и Василия Касияна.

Но после контрреволюционного переворота в 1991г. ситуация кардинально изменилась. Сегодня среди тех, кого политологи называют элитой, не увидишь звеньевую или шахтера, честного писателя или журналиста. В элиту зачислены за определенную

плату исключительно те, кто находится у властных и экономических рычагов. **Обладание политическим и прежде всего экономическим капиталом стало обязательным “пропуском” в “элиту”.** В общественное сознание упорно внедряется мысль о тождественности капитала (в любой его разновидности) и элитарности. Личные качества субъектов капитала во внимание не принимаются. Поэтому, если даже пользоваться традиционным определением вроде того, что “джентльмен — это благородный человек”, то отыскать “джентльмена” среди новоиспеченной “элиты” в нашей стране практически невозможно.

Критерии и характеристики “элиты”

Почему у нас сложилось столь упрощенное и вульгарное понимание элиты и элитарности?

Можно было бы ответить просто: кто оплачивает музыку, тот ее и заказывает. Но вместе с тем, нельзя не заметить, что на вооружении идеологов нового режима оказались многие идеи буржуазных ученых. Например, так называемый социологический подход к выявлению элиты, предложенный экономистом и социологом В.Парето. В различных сферах деятельности он выделял людей, которые действовали наиболее успешно, иставлял им балл “10”. А затем, по нисходящей, до нуля. Но каковы эти критерии? Личное богатство Г.Форда-старшего, или влияние автомобилизации Америки на общественную мораль (значительно уменьшилось количество случаев конокрадства)? Цена картины Рембрандта на аукционе Сотби, или воздействие этого художника на дальнейшее развитие живописи и на духовность человечества вообще? А как быть с непризнанным при жизни Ван Гогом?

Оказывается, для того, чтобы быть элитой, не надо ничего делать для людей, достаточно обладать и иметь. И чем больше того и другого, капитала и власти, тем в большей степени ты являешься элитой.

Ощущается также влияние элитаристских концепций в духе Ф.Ницше и Х.Ортеги-и-Гассета, смысл которых сводится к увековечиванию деления общества на “высших” и “низших”. Такое себе новейшее издание древнеиндийской кастовости.

Оно интересно еще и тем, что если внедрить эту концепцию общественного устройства в общественное сознание, то сразу отпадает надобность в политических партиях, парламенте, фиксированных правах и свободах человека, становится ненужным сам термин “демократия”. Зачем демократия, если есть всемогущая и всевластная, всеумная и всепроницательная элита? Ну, а если говорить откровенно — не элита, а клуб или совет олигархов. Все вопросы государственной и общественной жизни решаются в этом совете, келейно и негласно, не в интересах общества, а в интересах исключительно самих членов совета. Президент здесь — всего лишь член совета, один из олигархов, которого они в любой момент могут сменить на другого, если он вдруг сделает что-то “не то”, например, позволит себе взять чего-то больше, чем другие.

Конституировавшаяся подобным образом элита чужда национальным интересам. Деньги и дети — за рубежом. Отобранные у народа богатства работают на развитие национальных экономик других стран. Дети, оканчивая престижные вузы в США, Великобритании и Германии, готовятся к роли проводников влияния правящих кругов этих стран на Украину. Их отцы на всякий случай держат в сейфах множество зарубежных паспортов, а на аэродромах — личные самолеты.

Компрадорская природа и антинародная сущность такой элиты становятся очевидными. Поверить в то, что с такими людьми можно построить процветающую Украину, где каждый гражданин найдет достойное применение своим силам и способностям, где появится уважение к человеку труда, все дети будут учиться, а пожилые люди — чувствовать себя уверенно, может только весьма наивный человек.

Коммунисты — в оппозиции к “элите”

Признание всех печальных обстоятельств, связанных с состоянием нынешней национальной “элиты”, — не повод “закрыть” проблему. Ведь вопросы власти и политики, их содержания и целей обойти невозможно любому мало-мальски интересующемуся общественной проблематикой человеку. Элита — это лицо общества, причем не только для внутреннего, но и для внешнего “потребления”.

Поэтому, констатируя весьма непривлекательный, большей частью криминально-хуторянский облик “элитарной” прослойки в стране, нужно делать все возможное в направлении продвижения к реализации программных установок Компартии Украины — ибо только общество социальной справедливости способно формировать подлинно общественную элиту (рабочую, сельскую, политическую, руководящую и т.д.), которая пользуется авторитетом и уважением у трудящихся масс.

Мы осуществляем это движение, находясь в жесткой оппозиции к власти-элите и работая в гуще масс.

И сегодня в рядах борцов за социальную справедливость находятся лучшие представители интеллектуальной, духовной и производственной элиты советского времени. В наши ряды приходит и молодая поросль интеллектуалов, исповедующих гуманистические идеалы и считающих, что капиталистическая реставрация в XXI веке — это нечто абсурдное и выходящее далеко за рамки закономерностей общественного развития. Все равно как заморозки в июле — они бывают, но лето затем берет свое.

Еще раз хочу подчеркнуть: именно античеловеческая суть и устремления олигархической элиты, а не позиция коммунистов, делают невозможным достижение не только хоть какого-либо консенсуса, но даже и отдельных компромиссов. Обратимся лишь к некоторым примерам.

Не секрет, что основную тяжесть налогового бремени несут трудящиеся. И в то же время, постоянную подпитку за счет наполняемого трудящимися бюджета получают олигархи. Пряча капиталы за границей, они одновременно получают от государства сотни миллионов компенсаций по НДС за фиктивный экспорт. Между тем, в стране продолжается процесс выбытия основных фондов, их прямое разрушение. Мы все более отстаем в области производительности труда и инноваций, к нам не идут инвестиции. Уверен, в решении этих задач могла бы появиться почва для компромисса. Но все дело в том, что другая сторона не хочет их решать. Не хочет платить налоги, не хочет инвестировать в производство. Короче, не хочет расставаться с нагребленным.

В последние годы серьезные ученые бьют тревогу не только в связи с утечкой интеллекта, но и по поводу декалфикации инженерно-технических специалистов и рабочих. Проблема состоит не только в затянувшейся вынужденной безработице многих миллионов людей, но и в нищенской зарплате тех, кто еще сохранил работу. Этой так называемой зарплате не хватает даже на обычное восстановление физических кондиций рабочей силы, не говоря уже об интеллектуальном и духовном росте, а тем более — о полноценном воспитании и образовании детей, то есть о расширенном воспроизводстве рабочей силы.

Нужна основательная реформа заработной платы. Но олигархи и слышать об этом не хотят. Ведь только чудовищная эксплуатация трудящихся позволяет им, не занимаясь технико-технологическим обновлением производства, получать сверхприбыли.

Куда ведет страну нынешняя “элита”?

Вместо того, чтобы пойти навстречу интересам громадного большинства общества, правящий режим упорно навязывает нам так называемую “евроатлантическую” интеграцию.

Что за этим кроется? Ведь в Украине каждому школьнику известно, что перспектива вступления в ЕС для нас не более реальна, чем полеты к звездам. Куда же мы тогда интегрируемся? Оказывается, в НАТО. Ситуация в НАТО известна: Германия, Франция, ряд других государств-участников этого блока давно уже не желают таскать каштаны из огня для американцев. Более того, немцы, французы, бельгийцы и люксембуржцы в конце апреля 2003г. приняли решение о создании собственного оборонительного союза внутри ЕС.

Вот и получается, что заявляя о “евроатлантической” интеграции, Украина на самом деле идет не к Европе, а к США. Причем в незавидной роли мальчика на побегушках и для битвы одновременно. Предчувствуя свой скорый крах, крупнейший империалистический хищник хочет проглотить как можно больше. Украинское “пушечное мясо” нужно США для реализации их гегемонистских целей. Среди части олигархов бытует мнение, что если Америке ни в чем не отказывать, там смогут закрыть глаза на их прошлые и будущие грехи, а еще — защитить, в случае чего, от праведного гнева народа. Благо, США таким опытом обладают: за период с 1890г. по 2001г., защищая интересы своих толстосумов и местных прислужников, Соединенные Штаты 134 раза прибегали к вооруженному вмешательству в дела других стран.

Может быть, кому-то что-то и простят. Но не должен страдать народ. Граждане Украины не должны воевать по всему миру в интересах американского капитала и ради прощения здешних олигархов, а тем более — переживать иностранные интервенции. Как не хотят они и того, чтобы марш-бросок на берега Потомака происходил за счет разрушения связей с Россией. Поэтому никакого компромисса в том, что касается проамериканской заангажированности олигархов, правонационалистических кругов и всех других, боящихся ответственности перед народом за содеянное, представителей правящего режима, быть не может.

Будущее — за новой общенародной элитой

Общество и страна нуждаются в кардинальном оздоровлении всех эшелонов власти и в повороте к народовластию. На этом пути важную роль может сыграть партийно-пропорциональная система парламентских выборов, поскольку повышение роли политических партий открыло бы путь в политику и властные структуры многим новым людям, не причастным к деяниям олигархов и их подручных. В результате, можно было бы рассчитывать не только на проведение социально-экономических преобразований в интересах большинства народа, но и на демократизацию общественной жизни, большую прозрачность политики. Другими словами, такой прорыв означал бы конец монополии нынешней “элиты” в политике.

У многих миллионов людей созрело намерение изменить существующий в стране порядок вещей. Но олигархическая элита стремится затормозить процесс прогрессивных перемен в обществе, максимально используя для этого все рычаги власти и СМИ, позволяющие время от времени черное выдавать за белое, ложь за правду и т.д. Поэтому важно не только расширить круг причастных к политике.

Необходимо прервать уже возникшую тенденцию к превращению нынешней ущербной элиты в кастовую. Для этого нужна высокая социальная мобильность населения. Она возможна, хотя бы в начальной форме, только в условиях отказа общества от доминирования частной собственности, перехода к широко практикующейся в современном мире многоукладной экономике, которая уже сама по

себе начинает изменять природу государства. Откровенный классовый антагонизм эволюционировал бы в сторону определенного социального согласия, позволяющего учитывать и соединять в рамках общенациональных интересы трудящихся и предпринимателей.

Несомненно, в реализации такого поворота немалую роль может сыграть новая элита, которой еще предстоит сформироваться в условиях демократических преобразований политической системы и привлечения широких слоев граждан к делам государственного управления.

Новая элита обязательно должна представлять всю социальную и (с известной долей условности), профессиональную структуру общества. Только в этом случае можно будет говорить о наличии в Украине национальной, общенародной элиты и, собственно, о согласии в самой элите, что будет серьезным фактором консолидации общества в достижении высоких социально-экономических и духовных целей. Кроме того, **будущая элита не должна быть чем-то замкнутой и обособленным. Путь в нее должен быть открыт каждому способному, талантливому человеку, решившему посвятить жизнь служению обществу.**

Категорией “элита” часто оперирует политология, сводя ее при этом почти исключительно к политико-административной, управленческой элите. Однако ограничивая всю проблематику элиты преимущественно характеристиками политико-административной и управленческой ее части, мы тем самым серьезно обедняем содержание самой категории “элита”. В стороне остаются мир труда, искусство и культура, наука, многие другие отрасли человеческой деятельности. Преодоление этого ограничения не только углубит наше понимание высочайшей ценности деятельности талантов во всех сферах человеческого бытия, но и позволит избавиться от навязчивого и уже, к сожалению, **отчасти внедренного в общественное сознание тезиса о тождественности крупной олигархической буржуазии и элитарности.** В противном случае нам придется признать, что Т.Шевченко и В.Драгоманов никогда не принадлежали к элите украинского народа. И наоборот, нынешние обладатели труб, алюминия, шоколада — суть ее.

Широкий подход к проблеме позволяет, если уж говорить об иерархии элит, отдать приоритет созидательной элите. То есть высшее место в иерархии элит и лидеров человечества следовало бы отдать не фараонам и императорам, не ротшильдам и соросам, но Конфуцию и Сократу, Канту и Эйнштейну, Марксу и Ленину, Фидию и Родену, Роллану и Гончару. Тем людям, которые не занимались угнетением миллионов других людей и не грабили своих соотечественников и другие народы, а прокладывали пути к развитию человеческого начала в человеке, к высотам общественного и духовного прогресса.

Считаю, таким же критерием надо пользоваться, оценивая настоящее и шансы на лучшее будущее страны и народа. ■

МИ ПОВИННІ ДАТИ ЛЮДЯМ ШАНС ОЦІНИТИ ВЛАДУ І ОПОЗИЦІЮ НА ПОВНОЦІННИХ ПРЯМИХ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ

Юлія ТИМОШЕНКО,
народний депутат України,
голова партії "Батьківщина"

— *Які якості мають бути притаманні новій політичній еліті для виведення України на якісно новий рівень розвитку?*

Фактично, впродовж усієї історії в Україні правляча еліта як така не існувала. Оскільки наша еліта протягом віків була зрусіфікована, сполонізована, окатоличена, злитовщена — яка завгодно, але **не українська**. Звичайно, були, на щастя, люди, які мали повне й незаперечне право іменуватися національно свідомою елітою. Однак, вони не мали жодних прав і можливостей впливати на управління державою. Бути українською елітою, з часів монголо-татарського нашествия й аж до часів Л.Брежнєва, означало — згоріти, загинути, принести себе в жертву. Мазепа, Хмельницький, Чорновіл — усі вони, на жаль, еліта полону та в'язниці.

Не маючи можливостей впливу на політичне життя, українська еліта реалізовувала себе в імператорських театрах та вправлялася здебільшого в художніх промислах. І ми повинні бути вдячні цим людям, які змогли, попри всі труднощі, зберегти саму можливість появи власної еліти в майбутньому.

А сьогодні, коли ми говоримо про еліту, то маємо на увазі не коло людей, які генетично успадкували поняття честі та такі якості, як патріотизм, відповідальність, духовність, високий рівень інтелекту. Сучасна політична еліта — це не "біла кістка". В нинішньому політичному дискурсі еліта визначається, як це не парадоксально, спрощено: еліта — це влада. І моралізувати навколо цього немає потреби. Це даність. У сучасному розумінні, ті, хто при владі, є політичною елітою. За визначенням.

Інша справа — питання самоідентифікації еліт. Якщо група, яка прийде до влади, зможе ідентифікувати себе як спільноту, для якої національні інтереси є значно вагомішими, ніж приватні або групові, — лише тоді ми зможемо говорити про політичну еліту в Україні. Але не сьогодні.

Сьогодні ми можемо скільки завгодно розводитися про еліти та контреліти, але це порожні слова, що жодним чином не стосуються сучасної України. У нас взаємини між "елітами" є лише системою локальних (конформних або конфронтаційних) зв'язків між окремими кланами та фінансово-політичними групами. В Україні сталося адміністративне призначення еліти, за якого людина із завідувача овочевою базою раптом перетворюється на пана N, кавалера ордена святого Станіслава і власника кількох обленерго. Однак його світогляд залишився той самий — взяти й утекти.

Лише тоді, коли до влади прийде нова, альтернативна правлячій, команда, яка зможе ідентифікувати себе національною політичною елітою на згаданих вище засадах, ми будемо говорити про нові якості нової еліти.

І для того, щоб вивести Україну з кризи на "якісно новий рівень розвитку", не потрібна жодна генна інженерія в національних масштабах. Прийде команда, члени якої вирізняються *професіоналізмом, патріотизмом, порядністю*. Цих рис цілком достатньо для вирішення першочергових завдань. Окрім того, еліта повинна усвідомити, що вона є *соціально відповідальною*. Бо ті, хто іменують себе "новою елітою", навчилися гарно зав'язувати краватки від Бріоні, пити білий чай і тямити в творчості Кабакова, словом, перейняли західний

стиль, однак чомусь залишили по той бік кордону головну ознаку справжньої еліти — нести відповідальність за соціально залежні та соціально підпорядковані групи народу.

— Чи можливий в Україні консенсус (“пакт”) еліт для досягнення певної стратегічної мети, і якщо так, то на якій основі?

Хочу нагадати один анекдот. Коли старого дисидента запитали, чому він так не любить радянську владу та її керівників, він відповів: “У мене з ними розбіжності із земельного питання. Вони хочуть, щоб я лежав у землі, а я хочу — щоб вони”.

Говорити про консенсус еліт немає жодного сенсу з причини їх відсутності. Сьогодні ми можемо говорити лише про систему взаємин “по поняттям”. Є фінансово-політичні групи зі своїми інтересами та апетитами, і є арбітр їх стосунків — Президент Л.Кучма, який утримує владу лише завдяки усвідомленню лідерами кланів того, що без Л.Кучми настане кінець періоду відносно мирного співіснування кількох кримінально-політичних родин і довго вибудовувана система корпоративно-кланової стабільності буде зруйнована. Після чого всій цій, з дозволу сказати, “еліті” доведеться на тривалий час “лягти на матраси” в Києві, Донецьку, чи Дніпропетровську та чекати чергового “консенсусу”.

Домовленостей між опозиційними силами та цими групами не може бути, оскільки в нас не може бути ні спільних стратегічних цінностей, ні навіть методів досягнення мети. Якщо одна команда прагне спожити країну, а інша намагається її врятувати, то говорити тут про консенсус — цілковите збочення. Що ми візьмемо за мету такого консенсусу — зменшення темпів руйнування й знищення? Шукати консенсусу з правлячими можновладними групами — те саме, що вимагати миру та злагоди між військами вермахту і Червоної Армії у Сталінграді 1943р.

Ми не маємо морального права сісти з керівниками кланів за стіл переговорів і сказати: “Добре, хлопці, що було, те було, і все, що у вас є, — ваше. Ми готові частково прийняти ваші правила гри та облаштувати всю країну під ваші апетити. Давайте разом відбудовувати країну”. Якщо ми це і сказали б, то “відбудовувати країну” — вони навіть слів таких не розуміють.

— Що необхідно зробити, щоб перетворити президентську кампанію 2004р. на суспільну дискусію про визначення стратегічного курсу України?

Перш за все, нам необхідно докласти зусиль, щоб президентська кампанія 2004р. відбулася. Бо поки ми говоримо, що вона повинна стати красивою, прозорою та суспільно-дискусійною, інші сили прагнуть ліквідувати конституційні передумови для проведення будь-якої президентської кампанії в Україні в будь-який час. Ми — опозиційні сили — сьогодні зобов’язані не дати владі вийти за межі чинного конституційного поля. Ми повинні дати людям шанс оцінити владу і опозицію на повноцінних прямих президентських виборах.

І, я гадаю, це не буде дискусія. Ми не в Голівуді, де між фразою: “Тобі — кінець, друже”, і пострілом зав’язується окремий драматичний сюжет тривалістю у півфільму. Це буде вибір. Вибір між двома шляхами — або припинення безладу, що триває в країні від самих витоків незалежності, та початок нового життя, або забуття. Мені дуже не хочеться, щоб уже наші діти чи онуки прочитали в підручниках з “Історії ЄЕП”, що існувала кілька років така собі буржуазно-націоналістична Україна, що швидко впала через те, що керували нею люди невинні й ні до чого не здатні. Ми будемо перемагати. Це наш єдиний стратегічний курс. Ми повинні використати шанс. ■

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ І ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ВИМАГАЮТЬ ЗМІНИ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Віктор ЮЩЕНКО,
народний депутат України,
лідер блоку "Наша Україна"

Дискусія про роль еліти в житті суспільства триває вже кілька тисячоліть. За цей час поняття еліти багато разів трансформувалося. Початок ХХІ століття, очевидно, вирізняється своїми особливостями у формуванні еліт, підвищеними вимогами до тих, хто належить до політичної, бізнесової чи інтелектуальної верхівки нації — адже коло та рівень завдань, що їх доведеться вирішувати в епоху глобалізації і комунікаційного буму, надзвичайно ускладнюються.

У більшості країн, де усвідомили складність нових викликів, на зміну тим, хто визначав долю країни й суспільства наприкінці ХХ століття, прийшли нові покоління. Безумовно, кожна система й кожна країна формують власні вимоги до лідера. Але певні критерії до тих, хто претендує на роль провідника в різних сферах суспільного життя, є однаковими для будь-якої спільноти. Перш за все — це високі професійні та моральні якості, хороша освіта. Безумовними й обов'язковими ознаками лідера мають бути професіоналізм і патріотизм.

Дефіцит авторитету влади і авторитетів у владі

Україна сьогодні перебуває на зламі епох. Закінчується період застою, в суспільстві формується критична маса людей, які б хотіли бачити країну більш демократичною. Проблема нинішньої української псевдоеліти в тому, що ментально вона належить до радянської епохи, сповідує її цінності. Україною і досі керують типові представники радянської партноменклатури. Сформовані в тоталітарній системі, вони на генетичному рівні послуговуються авторитарними принципами в управлінні країною.

Я економіст і звик довіряти цифрам. Якщо соціологічні опитування свідчать, що рівень повної довіри до найвищих державних посадовців вже кілька років тримається на позначці 6-8%, то ця цифра і є справжнім показником авторитету нинішньої влади. Цей факт не може не турбувати. На жаль, непопулярність певних політичних персон проектується й на ставлення до органів влади загалом, формує стійке несприйняття владних інститутів, політичної еліти та навіть контреліти.

Суспільство відчуває гострий дефіцит моральних авторитетів, імен, осіб, думка й позиція яких були б беззаперечними для нації. Авторитети ж (у первинному, не спотвореному українськими реаліями, сенсі) в політиці, безумовно, потрібні. Завдання політичної системи, що хоче мати майбутнє, — формувати особистості, а з особистостей — авторитети.

Аналіз ефективності системи, з точки зору здатності формувати еліту, передбачає врахування не лише особливостей тієї чи іншої моделі, а й інших суспільних факторів. Нинішня політична система в Україні довела свою неідеальність і хибність, тому перед демократичними колами стоять два завдання: зміна влади та зміна системи влади. І, як це завжди буває в перехідний період, конфлікт, що спочатку виник між владою і народом, сьогодні вже розгорається не лише в координатах "влада—опозиція", а й між представниками самої влади. Звичайно, ці процеси впливають і на формування та кристалізацію нової еліти.

У цьому контексті показовими та надважливими для суспільства є дискусії навколо політичної реформи та Угоди про формування Єдиного економічного простору (ЄЕП). Вибір України, її зовнішній і внутрішньополітичний вектори, без перебільшення, визначатимуть майбутнє не лише нашої держави, а й усієї Європи.

Сьогодні в Україні, чи не вперше в її історії, відбувається не проста, не завжди публічна, дуже гостра полеміка навколо шляху, яким піде країна. І в цій дискусії політики та бізнесмени, інтелігенція та експерти, журналісти та просто небайдужі громадяни — ті, кого відносять до еліти нації, демонструють професійність, порядність, патріотизм — або ж їх відсутність. Саме зараз чітко визначаються погляди та переконання кожного учасника дискусії, його бажання зайняти незалежну чітку позицію, що не змінюється залежно від “рекомендацій” влади, чи, навпаки, звичка жити за вказівкою. Хтось бачить себе в Україні, а хтось думає про Україну для себе, хтось здатен на вчинок і знаходить у собі мужність відстоювати свої переконання, бо керується національними інтересами. А дехто на перше місце ставить власні, далеко не альтруїстичні інтереси.

Нинішня дискусія чітко ставить питання про відповідальність влади, а значить, еліти, перед суспільством. Примітно, що визнання необхідності справжньої політичної реформи та несприйняття псевдореформи заради працевлаштування кількох осіб, сьогодні об’єднують здорові політичні сили як в опозиції, так і в провладних колах.

Вимога прийняти угоду про створення ЄЕП із застереженнями, згідно з якими нова структура не повинна зашкодити інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур і має відповідати Конституції та законодавству України й міжнародним нормам, теж здатна консолідувати певну частину опозиційних і провладних політиків. Переконалий, що ця полеміка матиме історичне значення: аби країна стала на шлях демократії, суспільство має прийняти демократичні стандарти. Цей шлях пройшли наші сусіди в Польщі, Угорщині, Чехії, країнах Балтії.

Нова епоха вимагає нової політичної поведінки

Ознакою зрілості демократії є здатність громадянина захистити себе. Суспільство, держава, зі свого боку, мають гарантувати захист прав і свобод громадянина. Якщо говорити про уроки новітньої української історії, то еліта повинна замислитися над тим, як створити механізми, що не допустять диктатури? Де межа між авторитетом та авторитарністю, як встановити запобіжники, що не допустять рецидивів зловживання владою?

Безумовно, тема ролі особистості в історії є важливою, але я проти персоніфікації усіх проблем. Більш актуальним, на мій погляд, є питання: як відбувається трансформація “особистість — авторитет — лідер — авторитарна система”? І якою має бути імунна система, що запобігає цій трансформації?

За 12 років незалежності Україні не вдалося зробити головне — сформувати систему, що гарантувала б демократію. Саме через це ми були свідками того, як носії начебто демократичних гасел через певний час демонстрували диктаторські нахили. У владі цінувалися посередності, які не претендували на самостійну позицію. Влада ніколи не намагалася об’єднати націю, навпаки, українців весь час роз’єднували за мовою, ідеологією, конфесіями, бо так легше керувати країною в “ручному режимі”. Досі не створена політична модель, яка б вимагала справжньої економічної реформи. Політика, економіка, інші сфери суспільного життя так і не набули прозорості та публічності.

Але нинішня влада — це епізод, що завершується. Тому демократичні кола, які, впевнений, отримають перемогу на президентських виборах у жовтні 2004р., серед нагальних мають порушувати питання не лише про економічну та соціальну реформи, а й про формування об’єднавчої ідеї, європейської політичної традиції. Нова політична еліта, влада та опозиція, повинні усвідомити власну відповідальність перед народом. Політичне кредо “з нами воює вся країна, і ми воюємо з усією країною”, проголошене одним з апологетів нинішньої влади, має піти в небуття.

Нова епоха вимагає нової політичної поведінки, що ґрунтується на повазі до опонента, вмінні чітко аргументувати та відстоювати свою позицію, здатності до компромісу заради вищих цілей. Сьогодні “влада сильна як ніколи” лише своїм адміністративним ресурсом. Але насправді сила влади в іншому — в підтримці народу. Еліта повинна докласти чимало зусиль, аби повернути довіру громадян до владних інститутів.

Переконалий, що вже сьогодні еліти повинні підтверджувати свою відданість європейським політичним стандартам — керуватися у своїй діяльності насамперед державними інтересами. Саме таку політику демонструє “Наша Україна”: як опозиція, ми єдині в оцінці діяльності нинішньої влади і в тому, що ця влада має піти у відставку. Ми готові до пошуку нових союзників серед парламентських і позапарламентських кіл для забезпечення проведення демократичних президентських виборів. З іншого боку, з багатьох питань економічної і соціальної реформ ми співпрацюємо з фракціями більшості, оскільки переконалий, що не можна втрачати жодного шансу посилити рівень захисту прав і свобод громадянина. Тема бюджету, його соціальної спрямованості, пенсійна та медична реформи, проблеми освіти, культури вже зараз можуть стати предметами компромісу та певної узгодженої позиції між різними політичними силами. Що до зовнішнього вектора, то сьогодні більшість політичних сил єдині в тому, що Україна повинна активізувати роботу в напрямі інтеграції до європейських і євроатлантичних структур. Отже, двома провідними ідеями, навколо яких мають згуртуватися еліти, є демократизація суспільства та європейська інтеграція України. Переконалий, ці ідеї повинні врешті об’єднати не лише еліти, але й націю. ■

НА ЯКУ ПОЛІТИЧНУ ЕЛІТУ ЧЕКАЄ УКРАЇНА?

Віктор ЯНУКОВИЧ,
прем'єр-міністр України,
голова Партії регіонів

Поряд із “вічними” питаннями “хто винен?” і “що робити?” наше суспільство продовжує цікавитися (особливо під час виборчих кампаній) питанням “хто є хто?”

Зокрема, особливу увагу привертають до себе представники української політичної еліти.

Колись традиційно було прийнято вважати, що вищий прошарок суспільної ієрархії складається з “кращих серед кращих”. А в Україні останнім часом превалює думка, що еліта — це, насамперед, “правлячі кола”, бо “влада завжди належить найкращим”.

Але, на мій погляд, ця теза не має абсолютного характеру і в багатьох випадках суперечить українській дійсності.

Компетентних, професійно підготовлених людей в Україні можна зустріти в будь-якій сфері діяльності. Чимало є по-справжньому заможних і сильних, вистачає і тих, хто може вважатися лідером, сьогоднішнім — реальним, або завтрашнім — потенційним.

І все ж дозволю собі констатувати: сьогодні маємо ситуацію, майже біблійну: “багато покликаних, та мало обраних”.

Чому? Можливо тому, що, наприклад, лише у ХХ столітті українські території належали до складу держав з різним політичним устроєм. Пригадаймо хоча б дві імперії — Російську та Австро-Угорську, кілька буржуазно-демократичних республік і, врешті-решт, Радянський Союз. Додаймо також, що весь цей історичний процес супроводжувався кровопролитними війнами, революціями, окупаціями, міграцією мільйонів людей.

Кожен такий перехід від однієї форми суспільних відносин до іншої завжди супроводжувався корінним зломом існуючого менталітету, відторгненням основоположних ідейних цінностей і на десятиліття розбалансовував механізм формування справжньої, а не імітаційної еліти. Чи могла за таких умов виникнути та розвинутиися національна система рекрутування еліти? Очевидно, ні.

Якщо істинна інтелігенція, як стверджував один відомий її знавець, це прошарок, що оберігає суспільство від панування агресивної некомпетентності, то справжня еліта — це імунна система, яка

оберігає суспільство від масового поширення поганого смаку, що в наш час набуло не лише естетичного, а й політичного забарвлення.

Візьму на себе сміливість стверджувати: за відсутності механізмів спадкового та історично обумовленого формування національної еліти, ми приречені на реальне втілення плюралістичної концепції такого процесу. При цьому, не гроші й не тимчасове місце у владній ієрархії даватимуть право громадянинові нашої держави увійти до складу “покликаних і обраних”. Згадана вище концепція передбачає **цілком інший набір критеріїв, а саме — харизматичність, моральність, професіоналізм, що базується на високому інтелектуальному потенціалі, та, обов'язково, патріотизм. І ще одне — ці риси, і природні, і набуті повинні постійно демонструватися ним упродовж усього публічного періоду життя.**

Можливо хтось і заперечуватиме, мовляв — це неможливо, планка виставлена аж надто високо. Але я вірю у творчий потенціал нашого народу. У нас багато іменитих університетів і наукових шкіл, високоосвічених фахівців і спеціалістів, і ще більше — поки що нереалізованих талантів, які вперто і наполегливо працюють, чекаючи свого часу та умов для стрімкого зростання. Наше завдання сьогодні — створити для них такі умови.

Якщо виходити з наведених вище критеріїв, то вітчизняна еліта, особливо політична, й досі не склалася. До влади приходять занадто багато людей, яким ніколи не буває соромно.

У нас від початку теперішнього самостійного державного існування саме ринкова економіка чомусь сприймалась як головна мета всіх реформ, хоча такою метою мало б бути підвищення якості життя якомога більшого числа людей. За ці роки в Україні з'явилися нові соціальні групи, окремі особи, у розпорядженні яких виявилися чималі фінансові, промислові, інформаційні та інші ресурси, і які націлені на наступне їх збільшення винятково в особистих інтересах. **Максималізація прибутку стала для них вищою життєвою метою. Близькістю до центрів прийняття державних рішень і товщиною гаманця почали вимірюватися не лише рівень життя їх власників, а й публічна репутація.**

Підставою належності до цієї “еліти” стає успіх (не важливо, якою ціною здобутий), розмір власного багатства та демонстративне надвитратне особисте споживання.

Особливо модним стало винесення подій власного приватного життя на оглядини й “захоплення” всього суспільства. Але іноді й цього було замало. Винятковість становища вимагала додаткових підтверджень. Звідси й тяжіння до різного роду недержавних нагород і звань, яке з часом набуло відверто гротескного характеру та стало ще одним доказом існування чималої кількості псевдоеліти.

Імітаційна, ритуалізована демократія виникає саме там, де еліта не виконує своїх функцій. Внаслідок цього, демократія перетворюється на засіб перерозподілу благ на користь сильних, замість того, щоб полегшувати доступ до цих благ більшості населення.

Маю всі підстави вважати: комерціалізація еліти не менш небезпечна для молоді держави, ніж комерціалізація політики, — оскільки призводить до приватизації влади.

Що ж необхідно зробити для зміцнення позицій справжньої вітчизняної еліти та — головне — чи можливо це зробити?

Перше. Потрібно чітко усвідомити, що ефективно вирішувати цю проблему можливо лише комплексним шляхом. Жодні адміністративні, фінансові та інші “спонукальні” технології бажаного результату не дадуть.

Друге. Перенести увагу з технологічних аспектів демократії на її визначальні цінності. Якщо в політичному аспекті демократія — це влада народу, то в соціальному: демократія — це лад, за якого не буває зайвих і непотрібних людей.

Третє. Кадрова політика на всіх рівнях влади має стати максимально прозорою не лише для вищого керівництва, а для всієї спільноти, яка довірила цій владі розв'язання своїх проблем.

Четверте. Необхідно повернути свободі слова її головне призначення. Сьогодні вона застосовується переважно як знаряддя політичної боротьби, хоча головне її завдання — формувати основи громадянського суспільства та забезпечувати прозорість і контрольованість діяльності всіх гілок влади.

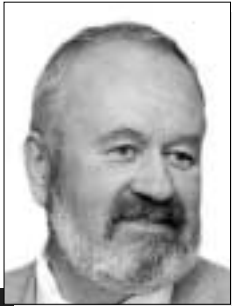
П'яте. За умов, коли звинувачувальний монолог став ледь не єдиною формою політичного спілкування, витіснивши діалог на узбіччя, Україна перетворюється на дезінформоване суспільство. Набуває актуальності відомий афоризм: “Брешуть всі, але це не має жодного значення, бо ніхто нікого не слухає”. Є підстави вважати, що за цих умов так звані іміджеві кампанії втрачатимуть ефективність, а натомість актуалізуються інформаційні технології, що допоможуть людям зростати інтелектуально.

Шосте. Величезна різниця в доходах стає не лише причиною соціальної напруженості та невпевненості, а й призводить до мутації еліти. Робота зі зменшення цього розриву водночас сприятиме і оздоровленню еліти, і якнайширшому визнанню її в суспільстві.

Підсумовуючи, хочу акцентувати увагу на тому, що послаблення системно-регуляторної функції держави стає чи не найсерйознішим викликом нинішнього перехідного періоду. І справжність політичної еліти в цей час визначатиметься не лише критичністю осмислення пройденого шляху, а насамперед конкретно дій, спрямованих на зміцнення держави та покращання життя кожного громадянина.

Вірю, що так і буде. ■

КЛЮЧ ДО ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЄВРОЦЕНТРИЧНОЇ ЕЛІТИ – ОСВІТА

В'ячеслав БРЮХОВЕЦЬКИЙ,
президент Національного університету
"Києво-Могилянська академія" (НаУКМА)

— *Якою була національна політична еліта на початку незалежності України?*

Поняття *національної* не існувало для політичної еліти до 1991р., оскільки до цього вона зазнавала постійної трансформації — з еліти Казахстану перетворювалася на еліту Російської Федерації, а потім ставала керманічем усього Радянського Союзу. Еліта виховується протягом кількох поколінь поспіль. Самі лише матеріальне багатство чи диплом Оксфордського університету не надають людині елітарного статусу.

Тільки на початку 1990-х років Україна зіткнулася з питанням: хто є національною елітою та за якими критеріями її визначати? Перевагою тогочасної партійної еліти був процес її відбору. У національно-демократичних сил такого механізму не було. Нерідко дисидентами ставали лише тому, що не змогли зайняти високу посаду в структурі ЦК КПУ. Партійна еліта була дуже активною, незважаючи на те, що в кінцевому результаті прогнала Рух.

Сьогодні ми бачимо, що партійці зберегли за собою елітні устремління. Колишні комсомольські лідери — засновники потужних банків і підприємств. Це сталося завдяки наявності у лавах партійної номенклатури критичної маси надзвичайно активних людей, які за будь-яких умов зайняли б провідне місце в суспільстві. Вони були налаштовані на те, щоб будувати, накопичувати, розподіляти, мати певні права і привілеї.

А місією націонал-демократичної еліти було руйнування старої радянської системи для здобуття Україною незалежності. Люди, які йшли в Рух, мали неабияку мужність і вольовий характер. Однак, після постанови української незалежної держави установка на руйнування вичерпала себе — не було ворога, з яким потрібно боротися. У результаті, від Руху почала відвертатись інтелектуальна еліта, що вилилось у брак фахівців, здатних адекватно оцінювати ситуацію та приймати відповідні рішення. Натомість,

у Русі виникли такі інтереси, які вже не можна було узгодити в рамках однієї партійної структури.

— *Чи можливий в Україні консенсус ("пакт") еліт для досягнення певної стратегічної мети, і якщо так, то на якій основі?*

На жаль, ми ще не вміємо домовлятися, але в принципі це можливо. Проте, цього ніколи не станеться, якщо узгоджувати заздалегідь не узгоджувані інтереси. В основі домовленостей також не може бути ідея: виберемо нового Президента, тоді жити стане краще.

Стратегічною ідеєю, довкола якої можуть об'єднатися як олігархи, так і суспільство, багато хто вважає європейський вибір України. Ця мета може стати ґрунтом для консолідації певної частини еліти, нехай і різнопланової, проте така ціль навряд чи стане ідеєю мас. Спробуйте пояснити перехожому в Донбасі, що таке європейський вибір. Він вам одразу відповість, що ніякої Європи не хоче, бо колись їздив пити горілку до кума в Росію, а тепер не може цього робити через зведений кордон.

Щоб народ свідомо сприймав серйозні речі, йому потрібно дати освіту. Українська еліта не замислюється над проблемою експансії російських університетів в Україні. Чому не виділяються кошти на створення українських вузів у Донбасі та Криму? Величезне число кримських татар навчається сьогодні безкоштовно в Туреччині, багато хто з них їде на навчання до Москви, а не до Києва. Незабаром ці молоді люди повернуться до Криму освіченими, проте не інтегрованими в українське суспільство. Років через 10-12 проблема Чорноморського флоту буде видаватися смішною, порівняно з проблемою кримських татар.

Для здобуття громадської підтримки еліта має створити такі умови для народу, щоб він повірив у неї. Від самих *"междусобойчиків"* "Ахметов-Пінчук" чи "Ющенко-Пинзеник" народ не виграє.

— Який сценарій розвитку України є найбільш імовірним: якісний прорив на основі європейських цінностей; консервація існуючого стану; еволюція в напрямі авторитаризму?

Якщо еліта хоче консолідуватися навколо ідеї європейського вибору, то вона мусить дати народу освіту. Лише так можна згуртувати суспільство. Скільки не кажи роботази про Європу, він у неї не повірить. Я сам є слюсарем 5-го розряду і деякий час працював бригадиром на заводі, тому дуже поважаю цих людей і знаю, що таке фізична втома після роботи, коли болять руки і дуже хочеться їсти — тоді людина не сприймає ніяких ідей. Еліта повинна розуміти, що лише дбаючи про рівень освіченості всього народу, вона може пропонувати йому ті цінності, які сповідує сама.

Яскравий приклад. За результатами соціологічного опитування, за незалежність України висловилися більшість, проте семеро з восьми опитаних — за те, щоб Україна мала відкриті кордони з Росією. Парадокс: держава повинна бути окреслена кордонами, інакше вона не є незалежною — це все одно, що жити у хаті зі скляними стінами. Народ України проголосував за свою незалежність, і йому треба пояснити, як бути незалежним.

Якщо в Україні все ж таки знайдеться еліта, здатна виграти боротьбу з нинішньою владою, то слід очікувати змін на краще. Це зумовить не перемога особисто Віктора Ющенка, а сама ситуація: усі питання, зрештою, впираються в економіку. Як тільки вона запрацює, запрацюють усі ідеї. Коли людина отримуватиме нормальну платню, вона завжди буде патріотом України. Це аксіома. Причому, деякі недоліки сучасної економіки можуть виявитися її майбутніми перевагами — наприклад, існування тіньового бізнесу, в якому формується сучасний підприємець. В умовах чинного законодавства виживають сильні та спритні бізнесмени. Деякі іноземці, коли на практиці стикаються з українським “чорним” бізнесом, дивуються, наскільки блискуче він zorganizований. Коли вивести його з тіні, матимемо багато досить успішних підприємств.

Тому я вірю, що Україна, завдяки здійсненню нової ефективно освітньої та молодіжної політики, а також виведенню з тіні більшої частини бізнесової інфраструктури, може здійснити серйозний прорив.

— Як здійснити оновлення сучасної політичної еліти?

У першу чергу, необхідно консолідувати еліти. Сучасні українські олігархи значною мірою не є українськими за своїм духом, однак вони істотно впливають на те, як розвиватиметься держава і, зрештою, еліта. Тому завдання неолігархічної еліти — шукати з ними порозуміння. Це вкрай важливо, інакше Україна ніколи не стане багатою не лише матеріально, але й духовно.

По-друге, існує проблема бездіяльності сучасних “політичних нуворишів”, або “довічних в’язнів Парламенту”. Це тип депутатів, які вже кілька скликань перебувають у Парламенті, проте де-факто нічого не роблять заради загальнонаціонального блага. Вони, наприклад, можуть обурюватися за приводу відсутності в Україні механізмів захисту національного книговидавця від експансії російської друкованої

продукції. Панове! У пересічного українця постає цілком справедливе запитання: а що ж, власне, ви робили протягом стількох років у Парламенті?

І головне, — українську національну еліту можна лише виховувати. Сучасна молодь кардинально відрізняється від мого покоління, якому ще був притаманний романтичний світогляд. Вона більш цинічно та прагматично налаштована, проте це — наша майбутня еліта. Якщо зараз не звернути уваги на її виховання, то Україна втратить надзвичайно багато. Питання в тому, як же її виховувати?

Коли молода людина приходить навчатися до університету і дає за вступ хабара — це вже морально зіпсута людина, еліту з неї ніколи не виховаєш. На превеликий жаль, згадане явище є надзвичайно характерним для українського суспільства. Знають про нього всі — від Президента до дворника, — однак розводять руками, мовляв, що ж тут поробиш. Лише конкуренція та чесний відбір може виявити справжню еліту.

Для виховання еліти потрібне елітне знання, носієм якого є елітна професура. І не треба робити вигляду, що в нас її немає. Крім того, уже з’являється нове покоління викладачів, які отримали вищу освіту після 1991р., захистили кандидатські (дехто навіть докторські) дисертації та зараз уже викладають. Сьогодні в НаУКМА працюють понад 40 її випускників.

Саме неупереджена освіта, заснована на свободі вибору, є наріжним каменем формування нової політичної еліти. Правда, молодій людині складно займатися, а викладачам, з іншого боку, також важко визначати межі свободи для студентів. Однак, ці труднощі дають головне — відчуття свободи.

Наскільки сьогоднішня еліта зрозуміє, що майбутньому поколінню необхідно “прищепити” дух свободи, настільки успішною і буде її діяльність. Через 10 років нинішня еліта буде залежати від тієї, яка рано чи пізно все одно прийде їй на зміну. А якщо не підтримати молодь сьогодні, то завтра вона навряд чи буде почуватися відповідальною перед країною загалом, і перед своїми попередниками зокрема. Колись мудрі люди казали: “Владу можна взяти силою, але втримати її — лише мудрістю”. Лише так можна втримати майбутню еліту від руйнування сьогоднішніх здобутків. Здається, в Україні поки що не хочуть зрозуміти цю мудрість. ■

В УКРАЇНІ ЕЛІТА ЛОБІЮЄ ПЕРЕВАЖНО ГРУПОВІ ІНТЕРЕСИ...

Дмитро ВИДРІН,
директор Європейського інституту
інтеграції та розвитку

— *Завдяки чому політичній еліті постсоціалістичних країн, зокрема Польщі, Чехії, країн Балтії вдалося забезпечити якісно новий рівень розвитку суспільства?*

У названих країнах, через низку економічних, соціальних, психологічних і правових причин (кожна з яких може бути темою окремої розмови), не сформувалися потужні фінансово-політичні групи чи олігархії, як це відбулося в Україні та Росії. Відповідно, їх політична еліта лобіювала та розробляла загальнонаціональні проекти, в т.ч. пов'язані з підвищенням рівня життя та європейським вибором. У нашій країні еліта лобіює переважно групові інтереси, і ефективність різних груп політичної еліти оцінюється (в т.ч. через матеріальні заохочення членів цих груп) залежно від успіхів країни в цілому, а не залежно від успішності зазначених угруповань.

— *Чи можливий в Україні консенсус (“пакт”) еліт для досягнення певної стратегічної мети, і якщо так, то на якій основі?*

Поки що в Україні явно неможливим є жоден консенсус еліт з приводу будь-якої позитивної мети (суспільне благо, високий рівень життя, геополітичні та гео економічні прориви і т.ін.). Принаймні, немає жодних прецедентів, передумов і найтуманніших свідчень можливості такого пакту. Скоріше в Україні можливі ситуативні та часткові пакти з приводу якихось негативних цілей (знищення спільних конкурентів, економічних і політичних суперників і т.ін.). Наприклад, цілком можливим є пакт “донецьких” і “дніпропетровських” проти “київських”, чи “західних” і “східних” проти “центральных”. Тим більш неможливі пакти з приводу якихось стратегем. Політична Україна — це поки що зона виключно тактичного мислення та “коротких” тактичних цілей. Стратегічне мислення виникне в Україні лише тоді, коли буде розроблений механізм наступності влади, а точніше передачі глобальних цілей від одного істеблішменту наступному (як, наприклад, в Угорщині опозиція, беручи владу,

в той же час зберігала стратегічні цілі своїх попередників, — зокрема, вступ до ЄС). Ми поки що не маємо жодних механізмів “транзиту цілей”, жодних відповідних традицій та досвіду.

— *Якими мають бути основні теми дискусії кандидатів у Президенти?*

Теми дискусій будуть типовими й банальними: в економіці — рівень життя; в соціальному плані — рівність і нерівність; в духовному — моральність та аморальність влади; у зовнішньополітичному — інтенсивний та екстенсивний характер руху до Європи. Більшість політиків в Україні вже зрозуміли, що політика — це не мистецтво можливого, а мистецтво банального.

— *Який сценарій розвитку України є найбільш ймовірним?*

Найбільш вірогідним сценарієм є млявоплинна еволюція в напрямі демократизму з постійними рецидивами авторитарності, з відкатами та тимчасовими зупинками. ■

ТАК СКАЗАТИ ПРАВДУ, ЩОБ НІХТО НЕ МІГ ЗАПЕРЕЧИТИ, АЛЕ СКАЗАТИ ШАНОБЛИВО, НІЧОГО НЕ РУЙНУЮЧИ

Блаженніший Любомир (Гузар),
глава Української Греко-Католицької Церкви

— Чи існує в українському суспільстві потреба в еліті, совісті нації — особах, які є незаперечними моральними авторитетами? Якою має бути ця еліта?

Питання еліти належить до головних, без яких годі розв'язати проблеми майбутності.

У розгляді цього питання ми повинні починати від того, що порівнювати Україну з іншими країнами не є коректним. Україна не мала нагоди розвинути свою еліту. Від кінця XVIII століття родова, династична українська еліта послідовно винищувалася або перехоплювалася Московією чи Польщею. Ми втратили еліту народу. Для нас це, можна сказати, дуже фатальна справа, що та природна еліта, яку мала Західна Європа, пропала. Кілька родів — Шептицькі, Антоновичі, Сапіги до певної міри, може, ще хтось, — старі українські роди, повернулися до розуміння своєї приналежності. Але це винятки. Всі інші, якими може хвалитися Москва чи Польща, вони вже не повернулись. XIX століття нічого не відбудувало. Тим менше — XX століття.

Еліта це щось, що нелегко дається, нелегко виростає і вимагає багато часу. Еліта політична, державна потребує певної свідомості, певного внутрішнього росту. Так, еліта державна — це є люди, які в своїй сім'ї чують розмови про певні ідеали, певний спосіб поведінки, певну візію, розуміння, про певні чесноти, про політику — вони тим живуть, набираються певного відчуття і розуміння державного мислення, державного ставлення до справ. І вони виростають, поглиблюють це своїм власним досвідом, передають це своїм дітям, онукам. І в цей спосіб виростає еліта. Те саме стосується й меншої еліти — міської чи сільської інтелігенції.

Українців не допускали до шкіл, не давали їм можливості розвитку. Пізніше, коли прийшов фашизм і комунізм, то почалося поголовне фізичне винищення інтелігенції, тієї свого роду духовної еліти.

І тому ми мусимо бути свідомі того, що перед нами є великі завдання: збудувати, виховати нову еліту у своїй власній державі. Це потребує часу. І тому

сьогодні говорити про еліту — політичну еліту, державну еліту, є абсолютно обов'язково.

Ми не маємо великих державних мислителів. Еліта народу — це мислителі, які передають певні духовні вартості. Я певен, що ми маємо, хоч і нелегко це довести, багато дуже талановитих людей в Україні, які не мали часу дозріти, розвинути, відчувати в своєму рідному домі, в своїй громаді певних — я назву це так — великих ідей, певної візії — власної держави, власних вартостей, які для нашої держави є корисними, певного розуміння відношення до сусідів. Нам цього бракує.

У нас часто говориться про олігархію, вказуючи на певних осіб називаючи їх олігархами. Я не бачу в них олігархів. Бо олігархи — це люди, які знають, що робити зі своїм багатством. Люди, які своє багатство вміють ужити, щоб дати іншим людям працю, забезпечити соціальні потреби. Безумовно, вони не розкидаються коштами. Це люди дуже ощадливі. Вони не намагаються показати, що мають велике багатство, чи є кимсь. Абсолютна простота. Безпосередність. Вони не потребують нікого переконувати, що вони є пани.

Дуже багато людей має багатство, нагромаджує його. І як його уживає? — Уживає для чисто матеріальних ефектів: якась дуже особлива автомашина або щось таке інше... Але це — багата людина, але не олігарх. Олігарх — людина, яка виросла в багатстві.

Справжня еліта — духовна еліта. Це люди, які вміють бути багатими, вміють бути мудрими, вміють щось зробити, мають оправдану випрацьовану думку. На жаль, ми знайшлися історично в таких обставинах, що ми таких людей не маємо.

Не маємо людей формату Вацлава Гавела. І то не лише в Україні. В цілій східній географії він є лише один, і ніхто йому не рівня. Взагалі, Європа, Західна й Східна, в останніх двох десятиліттях не мали великих людей. Раніше були великі державники — люди типу Аденауера, Шумана, де Голля, Черчілля, вони вміли багато речей зробити. Пізніші, хоча й працюють, є ефективні, але вони не захоплюють. Вони не є

особами, які продукують позитивні ідеї світового масштабу які навіть і по їхній смерті діють, розвиваються, дають натхнення людям. Ми мали також і негативних геніїв, типу Леніна, Сталіна, Гітлера. Я мало знаю Гавела, але мені здається, що це особа, якій люди були готові повірити. Він, як особистість, збуджував та збуджує і сьогодні довір'я народу.

Я особисто є переконаний, що еліти як такої у нас ще немає. Але мусимо робити те, що можемо. Мусимо працювати над тим, щоб цю еліту виховувати, щоб сприяти її духовному ростові, і, скажімо, за 15, 30, 50 років ми вже будемо мати покоління, третє покоління, яке виросло в незалежній державі, яке вже буде думати дуже іншими категоріями від наших сьогоднішніх, від нас, сьогоднішніх людей.

— **Якими рисами має володіти політичний лідер України?**

Наша державна структура є недосконалою. У нас, як у США, Франції, Президент є найвищим урядовцем і це криє в собі небезпеку. Ми маємо сьогодні класичний випадок американського Президента, на якого впав більший тягар відповідальності, чим він може знести.

Мені далеко більше подобаються німецька та італійська системи, де Президент — це батько народу, який має дуже обмежене правління, обмежені політичні завдання. А для ведення виконавчих справ є бундесканцлер, прем'єр-міністр. І якщо вони помиляються, то люди кажуть, що прем'єр-міністр чи бундесканцлер помилився. Але Президент — завжди лишається понад помилкою. Він не є політична фігура. Він є батьківська фігура.

В нашій системі, якій так сприяли творці нашої держави (бачили в тому, видно, якусь користь) все падає на Президента. І все добро, і все зло. Ми вимагаємо від Президента більше, чим Президент є у стані дати.

І в цій системі той, хто хоче на себе забрати всю відповідальність, мусить мати дуже величезну відвагу. Бо так наша система стоїть, що нелегкий тягар відповідальності впаде на нього.

Якщо вже беремо нашу систему такою, як вона є, то, перш усього, це мусить бути людина, якій суспільство буде довіряти. Яка вміє в кожній ситуації сказати правду, і люди їй вірять. І знають, що вона сама теж вірить у те, що каже, і що вона робить усі можливі заходи, щоб це здійснилося.

Мені здається, що головна річ — це чесність. Чесність, на якій побудоване загальне довір'я людей. Чесність ідей. Це не значить, що є непомилність, що ніколи та людина не зробить помилки. Ні. Але, як станеться помилка, люди скажуть: "Це є нормальна річ, усі ми помиляємося в практичних проблемах". Але, мені здається, що не сміє бути сумніву, що все, що робиться, — робиться для загального добра. І це мусить бути певне довір'я народу, яке мусить також поділяти той, хто є Президентом, чи взагалі, хто є при владі, але головне — Президент.

Така людина повинна походити з еліти. То значить, з групи людей, які як група втішаються великим довір'ям народу — люди мудрі, які доказали свою мудрість. Які доказали свою відданість певній пануючій ідеї — спільному добру. Із таких повинна походити людина, яка може на себе взяти таку відповідальність.

На жаль, навіть у демократичній системі, за сприянням медіа і грошей, кандидатами стають далеко не наймудріші і найкращі. Немає найменшого сумніву, що нинішня виборча система вимагає дуже великих тінювих грошей. І, на жаль, доказує, що ті гроші в

Україні є і вони не вживаються на те, що треба. Отже, хтось бідний, навіть якби був дуже гідний, не має шансів.

Система не вишукує найбільш елітних людей. Але знову ж, вишукувати таланти — це є ознака візії, якої ми, здається, ще не мали часу розвинути. Бо немає ще критеріїв. Хто для України є найбільш вартісним? — Люди, нині, здається, які є солідні, чесні, віддані, здібні і доказали свою здібність правити. Мені здається, що ми сьогодні не є ще в таких моментах, щоб їх вишукувати. Чому?

Коли я кажу, що ми не є готові, ми ще боїмося, ми ще не є себе певні. То є досить особиста справа, але шукання таких людей — навіть інакodomуючих, але мислячих, які мають здорову думку, — в потребі.

В чому полягає дуже велика трудність сьогодні? — Є проблема зневіри в народі. В цьому, думаю, наша трагедія, — народ переконаний у тому, що ми не можемо щось зробити. Мені здається, щоби той наш народ запалити, зелектризувати, зацікавити, дати йому народ, та особа політичного лідера мусила би бути харизматичною постаттю і майже чудо зробити. Щоб народ так запалити, щоб він повірив і віддав свої голоси. Мусить бути надія, що ми можемо щось зробити, бо це є дуже поважна річ.

— **Чому люди, які, нехай умовно, вважаються громадськими, суспільними авторитетами, не заявляють активно свою позицію, стикаючись з очевидними зловживаннями з боку влади?**

То вони, може, не є такі великі, як ми думаємо. Мені прикро так казати, але це люди продажні. Там є люди, які справді живуть тими ідеалами, про які говорять. Я зараз хотів би на іншу групу людей звернути, з якими напевне щось можна зробити цікавого. А саме: яка їх біда? Що дуже часто люди мудрі, порядні мовчать. Немає відваги говорити, або просто не хочуть говорити. Стають остеронь, немовби вище всіх інших. Мов, політику робить один, а ми скраю. Мені здається, тут варто пошукати тих людей, які втішаються пошаною, довір'ям, можуть щось сказати. І їх заохотити щось сказати. Це може бути, нехай не 10, але п'ять людей, слово яких буде направлено до інших людей, настановить їх яким чином зреагувати. Отже, мені здається, тут варто було б викликати реакцію — піти просто до них і сказати: "Людино добра, ти є такий чоловік, ти є мудра людина, люди тебе слухають. Скажи щось".

Або вони б мусили з власної ініціативи у відповідний спосіб і у відповідну хвилину заговорити. Дуже респектабельно, абсолютно не накидаючись, абсолютно не осуджуючи, не ображаючи нікого, дуже спокійно, врівноважено сказати правду. Сказати правду, щоб ніхто не міг заперечити, але шанобливо, нічого не руйнуючи. То, може, в наших обставинах було б найкраще?

То було б таке сумління народу — люди, які б говорили не маючи жодного власного інтересу, в значенні здобуття — чи їх похвалять, чи їм заплатять, люди, які нічого не очікують, і навіть готові, може, на деякі утиски, але які все ж таки з почуттям своєї громадської, державницької позиції могли сказати — люди добрі, звернім увагу на те, на це, сказати до народу, чи до Президента, до Уряду, чи до Парламенту, до всіх і вся.

Мені здається, що загалом існують дуже реальні можливості для справжнього далекозорого політичного, державного поступу. Політика — то є мистецтво компромісів. Інтереси всіх сторін можуть бути мудро підпорядковані та забезпечені — якщо було б шире бажання компромісу, бо це є найкращий спосіб. ■

НА “ЕЛІТУ” НАДІЙСЯ, А САМ НЕ ПЛОШАЙ

Іван ДЗЮБА,
академік Національної Академії наук України

— У чому полягали помилки національної політичної еліти на початку незалежності України?

Можна познаходити багато помилок — легко виступати з претензіями постфактум. Я хотів би говорити не про помилки, а про закономірні наслідки слабкості та несформованості національної політичної еліти, що, у свою чергу, є результатом політичної незрілості суспільства.

Життєздатна еліта формується в процесі тривалого стабільного розвитку суспільства. У нас же відбувся раптовий викид у псевдоеліту, в якій змішалися осколки радянської партійної номенклатури, найметикованіші “ребята” з пізньокосомольського господарства, політичні кар’єристи-демагоги, сумнівного походження скоробагатки. На “дикому Заході” кажуть, що нувориші дають у другому поколінні політиків, а в третьому — вже й інтелектуалів. Наші ж нувориші — універсали, вони вже в першому поколінні є всім. Скільки таких універсалів у самій лише Верховній Раді! Звичайно, є й діячі з ідеалістичним посилом або принаймні з “державницьким мисленням”, але їх концентрації замало для кристалізації того непрозорого розчину.

Наша “еліта” не була та поки що не є національною — у сенсі вкоріненості в національний ґрунт, національне життя і культуру з їх історично зумовленою проблематикою та буттєвими й етичними імперативами. Звідси — відсутність або слабкість відчуття соціальних і національно-культурних потреб, підстав і перспектив історичного розвитку українського суспільства. Деукраїнізація рівнозначна безперспективності, бо жодна еліта не може рости на гідропоніці.

Однак найбільша проблема в тому, що еліта не існує в Україні як суспільно значима величина й авторитет — нині час нелегальних “авторитетів”. У суспільстві, звичайно ж, є чималий інтелектуальний потенціал, але він, так би мовити, “розфокусований”.

На зламі 1980-1990-х років, у період боротьби за державність, демократичні сили не зреагували вчасно на необхідність наповнити національний проект

конкретним соціальним змістом і віддали соціальну проблематику “лівим” демагогам. А повертати втрачений шанс важко, і тепер у ролі найпоплівніших оборонців знедолених (правда, оборонців суто риторичних) виступають недавні державні експлуататори, а найпалкішими захисниками свободи виявляються колишні ідеологи табірної демократії.

Звідси й захланність та аморальність, соціальне безстидство наших провідників. Кажуть, що вони, а не хто інший, розбудовують Україну, а будівничим усе прощається, особливо якщо є емблематичний результат. Але в сьогоденній історичній ситуації результат ще зовсім не ясний.

Отже, не про помилки мова. Талейран казав: “Це не злочин, це гірше: помилка”. У нашому ж випадку мова йде про щось набагато гірше, ніж помилка, — ігнорування соціальних потреб народу, одномоментне збагачення “еліти” коштом народу в результаті негласного розподілу загальнонародної власності. Залишається сподіватися, що “еліта” зрозуміє, які загрози криються в її егоїстичному відриві від народу. Згадаймо часи Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, коли сформувалося, за словами М.Максимовича, “однодумне громадське суспільство”, яке об’єднала ідея козацької держави. Тоді намагання козацької старшини утвердити своє соціально привілейоване становище і володіти “маєтностями” порушило національну єдність і завадило Б.Хмельницькому опертися на весь народ, а невдовзі політичні ігрища еліти між Польщею і Московією призвели до “Великої Руїни”...

Не дай нам Боже повернутися до стану, коли в суспільстві формуватимуться “дві нації, між якими немає спілкування, які мають настільки мале уявлення про звичаї, думки, почуття один одного, наче вони жителі різних зон або жителі різних планет. Вони формуються під впливом різного виховання, споживають різну їжу, в них різні манери поведінки, і живуть вони за різними законами”, — так писав про багатих і бідних не Ленін і не Маркс. І навіть не Сен-Сімон. Так становище в Англії у 1845р. характеризував лорд Бенджамін Дізраелі.

— Чи можлива в Україні підтримка гій еліти більшістю суспільства?

З попереднього випливає, що я не дуже вірю в таку перспективу на нинішньому етапі. По-перше, сама “еліта” не є суб’єктом історичної дії, вона аморфна, різноякісна, її роздирають суперечності. Хто виступатиме від її імені, які дії він запропонує? Навряд чи доведеться тут чекати якоїсь системної чи навіть ситуативної домовленості.

Утвердження фундаментальних суспільних цінностей, розробка і популяризація “мобілізаційної” національної перспективи мали б бути прерогативою найвищих державних органів влади: Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів. Але для цього потрібна інша якість держави. Розмови ж про “духовного лідера нації”, про “харизматичного лідера” — чи не є це данина романтичним стереотипам минулого? Нині харизму створюють мас-медіа, тобто великі фінансові магнати. Або пропагандистська машина диктатур.

І не видно сьогодні постаті, навколо якої об’єдналася б еліта, а за нею і суспільство. Причина тут не лише в бракові безумовно авторитетних діячів, які запропонували б реалістичну, а не риторичну програму розвитку, а й у стані самого суспільства: внаслідок давніх і нових історичних розчарувань воно втратило віру не лише в імовірних провідників, а й у саму можливість конструктивних ідей. Його роз’їдає скепсис, що часом переходить у цинізм. На це “працюють” багато чинників: і принципова непрозорість влади, яка раз у раз ставить суспільство перед доконаними фактами; і формальний характер місцевого самоврядування, коли людина виявляється безправною у повсякденному житті та аж ніяк не почуватися суверенним громадянином; і грабіжницькі способи “приватизації” — жорстокого перерозподілу національного багатства з обманом, підкупамі і вбивствами; і відсутність прикладу соціальної скромності “еліт”; і орієнтація більшості ЗМІ, особливо телебачення, на примітивні смаки та спотворену психіку, що об’єктивно є роботою на пониження культурного й етичного рівня суспільства. Не кажу вже про традиційну українську ворохобну отаманщину, пристрасть ставити-скидати, ставити-скидати (ставити “крашого”, який виявляється “гіршим”) — і так без кінця.

Це не суцільний колір суспільства, але він переважає. За таких умов неможлива не лише стратегічна національна солідарність, проблематичною стає і ситуативна. Яка може бути національна солідарність між сільською бібліотечаркою або звичайним міським лікарем та, умовно кажучи, відвідувачами київського “Голівуду” чи героями “Светской хроники”, “звездами и братками” зі шпальт “Комсомольской правды”? Навіть якби та бібліотечарка заплющила очі на соціальний абсурд заради “національної солідарності” з відвідувачами київського “Голівуду” і т.д., то звідки візьметься якийсь національний, державотворчий імпульс у тієї темної екстравагантної братії?

До цієї братії якраз і липне частина “еліти”, що кидає тінь на весь її загаль, бо люд не дуже розрізняє одних і других. А еліта нічого не робила і не робить, щоб відмежуватися від соціально та культурно непорядних елементів. Справжня еліта — це, крім

усього, еталон розумного самообмеження. Це мають бути люди з Україною в серці та світлим розумом. І — безкорисливі, очевидно безкорисливі.

На мій погляд, річ не лише в дисфункції демократичних інституцій, а й у деморалізації, обездуховленні, що нині є найгірнішим світовим процесом — більш загрозливим, ніж насування екологічної катастрофи. “Масова” людина, про тріумф якої попереджав Ортега-і-Гассет і яку Г.Маркузе пізніше назвав “одномірною”, легко піддається великим демагогам, але не терпить діячів, великих духом. У нинішньому прагматичному світі навряд чи можливий новий Ганді чи новий Лев Толстой. Тобто постаті, співмірні з ними, а не “клони”. У сучасній політиці фатально не щастить гуманістично настроєним реформаторам (згадаймо сумний кінець Дж.Картера або М.Горбачова). Та й де Голль, останній великий політик у Європі, скінчив не найкращим чином. Гору беруть герої кон’юнктурної хвилі, майстри бігу на короткі дистанції. Здрібніле суспільство замовляє здрібнілих політиків. А втім, і в наш час є Папа Іван Павло II — святому місцю потрібен святий чоловік. Щоправда, святий чоловік може зробити святим і “місце”, але в жодному разі не навпаки.

— Які суспільні орієнтири розвитку України, враховуючи, в т.ч. президентські вибори 2004р., можна визначити в якості пріоритетних?

У перспективі президентських виборів, мені здається, найважливіше — зосередитися на подоланні розконсолідованості суспільства, на згуртуванні людей, які хочуть бачити Україну інакшою, на виробленні відповідної світоглядної та соціокультурної платформи. Її основними цілями могли б бути: подолання соціальної прірви між багатими і бідними, або для початку — хоча б пом’якшення соціальних контрастів; зменшення безробіття; економічно-технологічна та соціально-культурна підтримка села; забезпечення рівного доступу до

освіти та культурних благ; поліпшення медичного обслуговування населення; інтенсифікація виробництва як джерела ресурсів для всього попереднього. Оце і є пробний камінь діє- та ідеєздатності нашої еліти. Нашо ж вона тоді існує, коли не зможе подати чітко розроблену програму? Це була б також нагода показати свою здатність виступити консолідованою силою.

Будь-яке сучасне суспільство є різномірним за ідеологічними, соціально-культурними, а часто й мовними та конфесійними ознаками. В Україні ця різномірність через відомі історичні обставини подекуди перевищує, сказати б, нормальну міру і перешкоджає об'єднанню суспільства. Про це не лише можна, а й треба говорити. Проте, не з метою паралізувати процес національної консолідації, як ті політичні сили в Україні, що перебільшують цю різномірність аж до міри “розшматованості”, особливо мусуючи галичанوفобію. На деградацію та повернення України в лоно Росії працюють і компартійні “єдинонеділимці”, і фальшиві “слов'янисті”, яким насправді йдеться не про всіх слов'ян, а про те, як знову притулити двох сестренят до великого брата, і компрадорська буржуазія, і просто ті, хто має ностальгію за минулим. Ті ж, хто справді прагнуть консолідації, повинні реалістично оцінювати ситуацію і враховувати наявні розбіжності в політичному і національно-культурному досвіді та традиціях — для вироблення адекватних підходів. Відмінності не завжди й не в усьому є джерелом слабкості, часом навпаки посилюють життєздатність і багатоманітність. Зокрема, регіональні культурні та звичаєві відмінності в Україні — це величезний резерв нашої культури, який ми ще, на жаль, не навчилися цінувати.

У плані демократизації суспільства найважливішим завданням є створення атмосфери довіри до влади. Її не буде, поки доленосні рішення готуються закулісно, а суспільство ставлять перед dokonаними фактами. Не меншим гальмом для розвитку суспільства є фактична відсутність місцевого самоврядування, формальний характер виборності місцевої влади. Поки вона не буде реально та постійно підзвітною виборцеві, доти людина буде безправною перед усяким начальством — великим і особливо перед малим.

Якою може бути роль творчої, наукової та духовної еліти в суспільно-політичних процесах? Які можуть бути конкретні акції представників еліти у зв'язку з президентськими виборами?

На відміну від політичної еліти (яка викликає великі сумніви, коли не своїм існуванням взагалі, то своєю якістю — напевне), наукова еліта існує — як результат неперервного розвитку науки та вирішення найбільш талановитих і продуктивних її суб'єктів. Але вона також не консолідована і не стала визнаним арбітром у суспільстві. У цьому почасти її вина: ще з радянських часів її привчали до обслуговуючих, а не діагностичних чи арбітражних функцій, — але більшою є вина суспільства і влади, які лише риторично визнають вирішальну роль науки в сучасному світі, а насправді не надають їй адекватної підтримки та ігнорують її рекомендації. Учені України можуть назвати немало своїх розробок, які з успіхом використовуються в інших країнах, тимчасом деякі з цих розробок могли б допомогти розв'язати наші гострі економічні та соціальні проблеми. Наприклад, давним-давно вже запропоновані методи використання шахтного метану, що по-іншому вирішило б долю донецьких шахт і водночас значно поліпшило б енергетичну ситуацію в країні. Отож, нині по-державному мислячі вчені всіляко намагаються активізувати співпрацю з владними структурами. У цьому напрямі, напевне, лежатиме і їх “передвиборний” інтерес: вони чутливо реагуватимуть на міру розуміння тим чи іншим претендентом на посаду Президента проблем науки, використання її здобутків для поліпшення життя народу — і намагатимуться вплинути на позиції претендентів.

Щось схоже можна сказати і про еліту мистецьку, хоча вона традиційно “хаотичніша”, і критерії “добору” там дуже суб'єктивні. Але є безсумнівні цінності та спільні інтереси. Головний з них — протистояння тим грізним процесам розкультурення, які, маючи глобальний характер, в Україні нашаровуються на потужні процеси деукраїнізації — на ґрунті спадщини царизму і сталінізму та за умов фактичної окупованості України російськими мас-медіа і попсою та московським попівством. Якщо ці процеси не зупинити, то не виключено, що в майбутньому ми матимемо Україну без українців. Тобто будуть люди, які називатимуть себе українцями і матимуть українські прізвища, але не буде української мови й культури як актуальної реальності, як обличчя суспільства. І в Європу “ввійдемо” як духовні утриманці. Або як велетенська ковітка Кубань — із залишками українського акценту, з етнографічними ансамблями, а ще, може, з кількома елітарними поетами та прозаїками, яких нікому буде читати (як і тепер не дуже вже є).

Отже, справа “життя чи смерті” для української гуманітарної інтелігенції, на мій погляд, — працювати на консолідацію суспільства навколо української культури і мови як її осереддя, з максимальним освоєнням слов'янського і світового культурного багатства, включаючи культури наших традиційних історичних “попутників” на Сході та Півдні — грузинів, вірменів, азербайджанців, таджиків, казахів, татар, давні культурні зв'язки з якими урвалися з початком 1990-х років. ■

СОВЕСТИТЬ ПРАВЯЩУЮ ЭЛИТУ – БЕСПОЛЕЗНО

Юлия МОСТОВАЯ,
первый заместитель главного редактора
газеты “Зеркало недели”

— *Способна ли политическая элита Украины предложить обществу новые идеи, четкие стратегические ориентиры, которые бы вывели страну из кризиса, обеспечили действительно качественный прорыв в нашей жизни?*

Сосредоточение удачливых людей, которые после обретения независимости смогли пробиться в политические и экономические верхи и удержаться в них, я бы скорее называла не элитой, а богемой. Эффективность действий элиты измеряется уровнем жизни не относящегося к ней человека, успешность же представителей богемы измеряется в каратах.

В отношении личности, причисляемой к элите, помимо требования активной деятельности, предъявляется еще и требование соответствия высоким нравственным и интеллектуальным началам. И если в период построения рыночных отношений гипер-активности было достаточно для того, чтобы выйти в люди, то моральность и социальная ответственность оказались тормозом для карьерного роста и успешного накопления первичного капитала.

Наша элита, раз уж мы условились ее так называть, достигла всего в большей степени благодаря “крепким локтям”, “быстрым ногам”, резво мыслящей в узком — коммерческом — направлении голове.

Большинство удачливых бизнесменов пошли во власть не для того, чтобы защищать интересы определенных социальных групп, либо общества, либо государства, а для того, чтобы защищать свои интересы, а точнее — капиталы. Приобретая статус социально-ответственных людей, они зачастую оказались не в состоянии руководствоваться в своих действиях таким понятием, как национальные интересы. И по большому счету, от них долгое время нельзя было требовать решения социальных и державных задач.

Нельзя сказать, что эти люди глупы или бездарны. По-своему они талантливы, однако их интеллектуальная и моральная конструкция не позволяет превратить элиту в авангард общества, сделать ее локомотивом продвижения к качественному и быстрому улучшению ситуации в обществе. Это самая большая проблема.

Однако сейчас наша богемная элита находится на перепутье. Точно заметил экс-посол США в Украине Карлос Паскуаль: “Необходимо определиться с тем, что лучше защитит накопленные капиталы — верховенство права, или верховенство силы”.

Часть политической и экономической элиты уже задумывается над этим. Граждански и политически апатичное население может лишь с надеждой наблюдать за этим процессом и уповать на то, что хозяева жизни сделают выбор в пользу права. В этом случае общество может рассчитывать на дивиденды. Ибо, как следствие, ему будут обеспечены лучшие условия жизни, рабочие места, возможность реализовывать свои гражданские права. Неизбежно, даже богемная элита европейского государства придет к пониманию необходимости верховенства права. Однако у этого процесса существуют искусственные тормоза.

Первый — не доведенная до конца приватизация. В Украине осталось около ста предприятий с весьма лакомыми государственными пакетами; среди них такие экономические деликатесы, как “Криворож-сталь”, “Укртелеком”. Утверждение верховенства права и закона будет означать, что в приватизации смогут принять участие те, кто не входит в поддерживаемый властью пул крупных бизнесменов. А никто из провластной части элиты не желает расширять круг участников приватизации и увеличивать конкуренцию в борьбе за эти предприятия.

Второй тормоз — это страх, связанный с тем, что в случае прихода к власти иной политической группы неизбежно состоится передел собственности. Причем, ожидание передела ассоциируется не только с победой Виктора Ющенко. В пропрезидентском лагере существует высокая наэлектризованность в связи с бизнес-конкуренцией между держателями фракций парламентского большинства. Переделом собственности и неблагоприятным бизнес-климатом каждому из олигархов грозит победа любого из коллег. По этой причине многими крупными бизнесменами сохранение Леонида Кучмы у власти рассматривается как единственно возможный способ закрепления устраивающего их статус-кво. Им не

нужны перемены, в которых так остро нуждается общество. В крайнем случае, провластные финансово-промышленные группы готовы обеспечить консервацию ситуации за счет предложенного варианта конституционной реформы, согласно которому и законодательная, и исполнительная, и президентская ветви власти контролируются парламентом.

Таким образом, незавершенная приватизация, потенциальная угроза передела собственности и, что немаловажно, отсутствие закона об амнистии теневых капиталов мешают Украине провести ротацию элиты и, соответственно, власти. Страх потери и ответственности заставляет значимую часть украинского политикума препятствовать смене власти. А без такой смены мы можем рассчитывать лишь на долгий эволюционный процесс осознания лидерами нынешней элиты того, что верховенство права дает им большую защищенность и большие гарантии для сохранения капиталов, нежели верховенство силы.

— Смогут ли наиболее влиятельные игроки договориться об основных правилах игры, создать возможности для бесконфликтной смены власти?

Сначала, нужно определить, что является основой договора. Если политические силы в преддверии выборов садятся за стол переговоров для того, чтобы определить будущее страны, выработать программу действий, направленных на качественное и быстрое улучшение ситуации во всех сферах, и распределить секторы ответственности за это, то такая договоренность может быть достигнута весьма быстро. Ведь в украинском политикуме, если его очистить от частных интересов, подавляющее большинство способно оказаться единомышленниками. Из этого ряда выпасть могут разве что коммунисты или социал-демократы, и то из вредности. Все остальные способны, не кривя душой, достичь стратегического консенсуса.

Но все дело в том, что предметом потенциальных переговоров станут отнюдь не интересы страны, а гарантии обеспечения частных интересов основных игроков. А в этом вопросе прийти к общему знаменателю гораздо сложнее. Но самая главная проблема состоит в том, что, даже наработав определенные договоренности, основные игроки не смогут их скрепить, ибо механизмы гарантий достигнутых соглашений в Украине просто отсутствуют.

Слово в украинской политике ничего не значит и это еще раз подчеркивает низкий моральный уровень политической элиты. В целом ряде случаев невозможно найти третью сторону, которая могла бы зафиксировать договоренности двух других. Например, договаряются Ющенко с Януковичем, что в случае победы Виктор Андреевич предложит Виктора Федоровича на пост премьера, разумеется, при условии поддержки донецкими кандидатуры Ющенко на выборах. Договориться об этом можно, но где гарантии что так произойдет потом? Что может служить гарантией договоренностей между БЮТ, «Нашей Украиной» и СПУ? Что будет служить гарантией исполнения возможных соглашений в кругу олигархов и оппозиции, если таковые будут достигнуты?

Как парадоксально это ни звучит, на сегодняшний день единственным гарантом соблюдения договоренностей является не Президент, не его слово, а интересы Президента. Президент неоднократно нарушал свое слово: тому есть масса свидетельств, достаточно вспомнить о десятках подписанных, но не увидевших свет указах о кадровых назначениях. Президент является мощной административной фигурой, и поэтому любые альянсы могут получить право на жизнь, если они выгодны Президенту. Ведь он единственный в состоянии обеспечить сторонам соблюдение договоренностей. Никаких других гарантий, четких и подталкивающих к исполнению, в Украине нет. Поэтому даже те части элиты, которые готовы сотрудничать и работать вместе, очень осторожно обсуждают идеи нетрадиционных альянсов или отказываются от них, поскольку у них нет уверенности в выполнении сторонами взятых обязательств и консолидированных действиях. В этом проявляется инфантильность элиты, ее неспособность брать на себя ответственность и делегировать ее. В таких условиях осознанные эффективные и стойкие договоренности имеют очень низкие шансы.

— Что может заставить нашу элиту хотя бы в перспективе руководствоваться не только собственными, но и национальными интересами?

Только прагматизм. Время романтики давно прошло. Совестить представителей нашей элиты бесполезно. Упреки в аморальности, непорядочности и игнорировании законов вызывают лишь саркастическую усмешку. Для большинства политиков книга Маяковского «Что такое хорошо, и что такое плохо» — бином Ньютона. Причем, это касается как сторонников власти, так и многих оппозиционеров, при наличии возможностей действующих так же, как и их оппоненты. Говорить о правах человека, свободе слова и соблюдении законов, безусловно, необходимо. Но еще важнее создать ситуацию, при которой сами игроки будут заинтересованы в реализации этих принципов. Сделать это может только рынок.

В эшелоне собственников, менеджеров крупных и средних предприятий уже появилось достаточно много тех, кто не через романтизм, а через прагматизм пришел к пониманию: личные интересы

можно будет обеспечить в рамках реализации национальных интересов, связанных с интеграцией Украины в цивилизованное мировое сообщество. Именно поэтому бизнесмены, занимающиеся конкурентоспособным производством, оценивают подписание Президентом соглашения о создании ЕЭП как ошибку. Почему? Потому что они знают, что европейский рынок в десятки раз больше российского. Потому что они знают, что уже сегодня мы с Европой торгуем гораздо больше, чем с Россией. И что перед ними откроются гораздо большие возможности на европейских рынках, если Украина приобщится к правилам ведения бизнеса и к ценностям, давно признанным Европой.

“Новые буржуа” амбициозны, они создают конкурентоспособную продукцию, видят массу возможностей расширить перечень конкурентоспособных товаров и создать условия, необходимые не для благополучия отдельных коррумпированных чиновников и олигархов, а для создания нормального инвестиционного климата в стране. Эта часть элиты (ее уже немало) прекрасно понимает, что если этого не сделать, то в конечном итоге ее бизнес “загнется”, и она потеряет те возможности, которые открывает европейский и глобальный рынки. Эта часть элиты будет вынуждена в случае прихода к власти, а она будет рваться к власти, изменять ситуацию. Это перспектива, полагаю, не предстоящих в 2004 году, а последующих президентских выборов. До 2010 года смена элит произойдет.

— *Означает ли это, что 2004 год не станет для Украины рубежом?*

2004 год — это шанс удержать ситуацию, а не кардинально её улучшить. Мы ее можем только ухудшить, если законсервируем нынешнее положение, действующие правила игры и сегодняшних игроков у власти.

Нам необходим закон об амнистии теневых капиталов. В истории многих стран была такая необходимость... Только мы к ней пришли гораздо быстрее, чем другие страны, которые эволюционно, а не революционно, приобретали независимость и переходили из одной общественно-экономической формации в другую. Я вижу всю несправедливость, все “извращения” и бюджетные потери от процесса первоначального накопления капитала, но по большому счету он сыграл и позитивную роль, сформировав класс крупных и средних собственников. Просто теперь пришло время дику неублаженную стихию взять в каменные берега закона и извлечь из этого максимальную пользу для общества. Сведение счетов недопустимо. Эффективным может быть лишь вариант, при котором новых собственников, во многих случаях купивших объекты по смехотворным ценам, заставить доплатить в бюджет разницу между ценой приобретения и рыночной ценой объекта. Избавление же от страха за прошлые грехи способно сыграть свою позитивную роль в процессе ротации элиты.

Кардинальных же изменений ожидать не приходится. Поскольку почти все, кого мы сегодня видим среди претендентов в Президенты, — это люди вчерашнего дня. От Симоненко до Тигипко, от Ющенко до Литвина — это представители советского менталитета. Среди них нет человека, сформировавшегося в условиях независимой

Украины, либо доказавшего свою способность вести прагматичную, цивилизованную и последовательную проукраинскую политику — без фаворитов и кумовей. Нам необходим кандидат, которого действительно было бы не стыдно наблюдать в дискуссии с Квасневским, Гавелом, Шираком, Шредером — с европейскими лидерами. Он обязан видеть место, которое должна занять Украина в мире. А самое главное — иметь программу, в следствие реализации которой Украина смогла бы заполнить эту европейскую, глобальную, всемирно значимую нишу. За такого кандидата я, безусловно, отдала бы голос и могла бы говорить о том, что это будет качественный скачок в развитии страны. Но его нет и не видят его более 60% населения. Поэтому приходится довольствоваться тем, что в ассортименте.

В случае смены власти мы можем надеяться на стабилизацию ситуации, но не можем рассчитывать на лидеров. Мы должны рассчитывать только на команды, которые придут вместе с ними. У меня на сегодняшний день существует слабая надежда, что такие люди, о которых я говорила выше, попадут в команды основных игроков и не будут в конечном итоге подавлены.

Но есть одно “но”... Например, команда Медведчука. Кто бы туда ни попал, сколько бы благих намерений в отношении обеспечения национальных интересов он ни питал, он будет не в состоянии реализовать свои знания и видение. Виктор Медведчук — человек неглупый. Он способен нормально, а иногда — и очень хорошо организовать работу. Но давайте вспомним, полтора года он находится на Банковой, и у меня только один вопрос: что общественно полезного Медведчук сделал, находясь на этой должности, будучи, по сути, вторым фокусом власти в стране, почти равным Президенту? Да, я знаю, что он сделал для своей партии: он расставил огромное количество кадров по всей стране, смог нарастить серьезный финансовый ресурс, получить влияние практически на все государственные институты. Но я спрашиваю: что он сделал для страны? Может быть, Виктор Медведчук вместе с Президентом, пользуясь неоднократно применяемым и эффективным способом административного давления на депутатов, провел через Верховную Раду новый Налоговый кодекс? Может

быть, он провел Закон о реформе заработной платы? Нет. Для обеспечения национальных интересов ничего не делалось, лишь исключительно для собственной политической силы, для себя, и на огрызках времени — для Президента.

Приоритеты лидера, отторжение чужого мнения, игнорирование общественных и государственных интересов могут, в принципе, свести к нулю усилия любой команды. Но и команд-то как таковых нет. Скажу жестче. На сегодняшний день окружение любого из кандидатов в Президенты даже с натяжкой нельзя назвать ядром новой элиты. Поэтому я считаю, что никакого качественного обновления элиты в 2004 году не будет. Даже если победит Ющенко. С ним придут другие люди, с другими фамилиями. Они не обязательно окажутся “рвачами”, чего опасаются нынешние хозяева жизни. Нет, Ющенко не так прост и не так глуп, чтобы допустить это. Но в чем на сегодняшний день проявился интеллектуальный потенциал его команды? Я не вижу реальных действий, которые бы вынудили меня сказать: “Да, у этих ребят есть настоящая программа. Они знают, что делать в экономике и во внешней политике. У них есть целый пакет предложений, способных качественно изменить ситуацию”. Этого я не вижу.

И возвращаясь к началу нашего разговора: национальная элита — это, в первую очередь, люди, занимающие продержавную позицию. Они должны не только реализовывать национальные интересы, но и генерировать их, понимать, что необходимо стране, быть готовыми к принятию непопулярных решений.

— Какие шаги необходимо сделать для улучшения ситуации в стране?

Что нужно делать? На самом деле, вы знаете это гораздо лучше, чем я. Поскольку каждое исследование Центра Разумкова, касается ли оно военной реформы, развития страхового рынка, угольной отрасли, развития отношений с Россией, украино-европейского вектора — это фундаментальные наработки для любой власти, любой по форме, но не по сути.

Ведь в чем еще состоит слабость нашей властной элиты? Она, частично, в состоянии ставить диагнозы, обнаруживая проблемы в собственной деятельности. Но заниматься последовательным лечением она не в состоянии. У власти нет программного, системного видения путей преодоления проблем, а также развития страны: с кем мы, куда мы движемся, как излечиться от той или иной проблемы, не ухудшив при этом общее состояние организма побочными действиями? Это видение есть у ряда организаций третьего сектора. Власти бы брать, да пользоваться: мол, “спасибо большое, пока мы здесь бабки

деребанили, вы нам придумали, как страну с пользой для народа обустроить”. Так нет же! И этого им не надо. Вместо того, чтобы пользоваться аналитическим продуктом третьего сектора, власть старается всячески тормозить его развитие. Впрочем, те, кто думают о стране, не особенно востребованы и оппозицией.

— Могут ли успешные менеджеры новой волны и “разочаровавшиеся романтики” первых лет независимости договориться, создать критическую массу элиты, которая стала бы основой для качественного прорыва в Украине?

Честно говоря, я не уверена, что им необходимо договариваться. Есть совершенно разные сферы, за которые несет ответственность элита. Есть сфера реального управления государством и обеспечения экономических интересов общества, есть сфера морального здоровья государства и общества. И в данной ситуации это — совершенно разные точки приложения усилий. Я думаю, что санитары этих сфер не схожи, как физики и лирики. Хорошо, когда физики занимаются физикой, а лирики — лирикой.

В стране будет предостаточно работы для тех, кто обеспокоен несоблюдением прав человека, нарушением свободы слова, антизаконным поведением судов, властей на местах и т.д. Необходимо следить за нравственной атмосферой в обществе и государстве. Это дело “романтиков”. Но существует же еще само по себе здание, которое необходимо строить, — вот это дело прагматиков.

Непозволительно развиваться однобоко. Не нужно строить рациональную, бездушную державу. Она не нужна так же, как и сентиментально нищая. Нам нужна гармоничная страна. В ней найдут своё место и романтики, и прагматики. Осталось только сдвинуть с места циников. ■

УКРАЇНА НА РОЗДОРІЖЖІ

Мирослав ПОПОВИЧ,
директор Інституту філософії
Національної Академії наук України

Ситуація в Україні ускладнюється тим, що ми вийшли з тривалого тоталітарного минулого, і наші кризові явища є не просто тимчасовими труднощами, а спадщиною епохи “развитого социализма”. Протягом останнього десятиріччя існування СРСР його неефективна економіка перебувала в системній кризі. Тому зміни в нашій економічній системі важко переоцінити — завдяки ліберальним реформам приватизовані більша частина підприємств, створене ринкове середовище з відповідною інфраструктурою, сформовані національні фінансовий і промисловий капітали. Все це, за наявності висококваліфікованої робочої сили та величезних сировинних ресурсів, мало б дати колосальний поштовх розвитку.

Однак, стара системна криза і в промисловості, і в сільському господарстві не ліквідована, а нові проблеми не піддаються спробам їх розв’язання. У країні чималий відсоток людей живе гірше, ніж за комуністів. Нова українська влада не користується навіть мінімально необхідним авторитетом. Поворот в той чи інший бік може викликати глибоку кризу суспільства. Вихід не обов’язково в громадянській війні — це може бути провал суспільства в повну аномію, ситуацію втрати основоположних цінностей, коли все всім, як висловився відомий комуністичний лідер, “по барабану”. Саме за такої ситуації можливо все, включаючи державний переворот.

Ключові проблеми суспільного розвитку знаходяться саме в політичній сфері, оскільки масштабність рішень, яких наша доля від нас чекає, вимагає осмисленої далекосяжної стратегії. Ми ж відповідаємо на виклик історії хаотичними діями, що швидше нагадують метушню під час пожежі. 12 років нашої незалежності були сповнені проб і помилок, що некладаються в жодну послідовну лінію.

Альтернативи

Які проблеми є головними для української політики?

Дивно питати про це в країні, де близько чверті населення перебуває за межею бідності, а приблизно шоста частина — в невимовних злиднях. Звичайно, насамперед Україна повинна вирватися з того глухого кута, до якого вона потрапила. **Поки рівень заробітків на середньостатистичну сім’ю не збільшиться в два-три рази, вузькість внутрішнього ринку буде безнадійно гальмувати економічний розвиток країни. Сценарій такого розвитку неважко передбачити.**

Більшість сільського населення буде розорятися, у провінції виникатимуть мертві зони, до яких потраплятимуть і безперспективні невеликі міста. Водночас розростуться мегаполіси, на околицях яких у закутках житиме біднота й пануватимуть

злочинні угруповання. Через спрямованість економіки на експорт, населення тяжітиме до портових міст і центрів поблизу державних кордонів з їх митницями. Дорогих “іномарок” на українських вулицях стане ще більше, багаті класи стануть ще багатшими, радуватимуть око фітнес-центри, казино, вітрини дорогих магазинів і затишні куточки з привабливими віллами. Освіта та медицина будуть досяжними для дедалі вузького кола людей. Державний і судовий апарат будуть корумповані абсолютно. Це не фантазії — новітня історія бідних країн дає численні приклади такого розвитку подій.

Політичний режим за подібного сценарію не обов’язково буде нестабільним чи відверто диктаторським. Досить, щоб зона безпросвітної бідності становила десь до чверті населення: вирішувати долю виборів буде відносна невелика більшість, яка живе більш-менш задовільно, має якісь перспективи й тому буде підтримувати існуючий порядок.

Так, власне, жили й живуть деякі латиноамериканські держави, в яких республіканські режими час від часу змінюються генеральськими диктатурами, генерали-президенти часом проголошують епохи радикальних проривів у майбутнє й націоналізують усе, що погано лежить, потім приходять цивільні — і починають приватизацію, прогрес потихеньку йде, а в цілому становище залишається безпросвітним. Скінути так можна невизначено довго.

Подібна альтернатива, зрештою, час від часу виникає і перед багатьма країнами. Свого часу Ф.Д.Рузвельт стверджував, що про життя у США слід судити за життєвим рівнем не середнього американця, а найбідніших верств населення. На жаль, далеко не завжди політики багатих західних країн користуються такими критеріями, — щоб пройти в президенти чи парламентарі, досить мати підтримку відносно заможної більшості. На сучасному Заході дуже бідні класи формуються, як правило, з імігрантів, — і в цьому розумінні українці до Європи вже надійно ввійшли. Однак, тиск зони бідності на заможну націю відчувається завжди, і рано чи пізно доводиться з ним рахуватись і політикам, безмежно далеким від лівих поглядів. Багаті країни допомагають “країнам, що розвиваються” зовсім не з абстрактно-гуманістичних мотивів — злидні небезпечні так само, як хвороби.

Чи є альтернатива такому сумному сценарію? Так. І ми її бачимо на прикладах деяких наших сусідів, зокрема, Польщі, яка значно поступається Україні ресурсами, але не мала такої важкої тоталітарної спадщини. Все залежить від того, як ця альтернатива буде артикульована в політиці та чи зуміє український електорат усвідомити, що саме зараз вирішується його доля.

Чи станемо ми нормальною, стабільною, демократичною, хоч для початку й небагатою, європейською державою, а чи будемо на околицях Європи такою собі Колумбією в гіршому варіанті? Можна сказати, що ми маємо шанс на перше, але чимдалі — менший. Здається, зараз ми в такому стані, коли наш шанс може звестися до мінімуму.

Хочеться нагадати, як розв’язувалися економічні проблеми в країнах переможного капіталізму після Другої світової війни. Наприклад, у Франції були створені державні органи за участю профспілок і політичних партій (у т.ч. комуністів), які вивчили становище у французькій промисловості та сільському господарстві, визначивши всі “слабкі місця”. На базі цих досліджень і була сформована державна техніко-економічна політика, елементом якої, між іншим, була й франко-німецька інтеграція, спочатку в галузі вугілля і сталі, а потім усе далі — аж до сучасної об’єднаної Європи. Ніхто не спускав французькій буржуазії жодних директив, але модерна держава має і вміє застосовувати багато економічних важелів.

Наша сучасна економіка складалася на базі розвалу “розвинутого соціалізму” стихійно, за принципом найменшого опору. Основою її зараз є металургія, що приносить найбільше експортних прибутків, залишаючись технологічно чи не найвідсталішою у світі. Життя штовхає нас до того, щоб ми й на світовому ринку займали ті позиції людей в червоних чи жовтих жилетах, які займають на ринку праці в європейських країнах вихідці з бідного світу.

Від могутнього радянського ВПК залишились окремі надзвичайно сильні здобутки — транспортна авіація, космос, танкобудування, виробництво радіолокаційних засобів, стрілецької зброї і т.ін. Однак, цей ринок прив’язує нас переважно до колишньої радянської клієнтури, як правило, небезпечної для Заходу.

Найперше завдання полягає у виведенні на рівень світових стандартів найбільш наукоємних і високо-технологічних галузей промисловості. Але ми не маємо осмисленої стратегії, подібної до тієї, що мали європейські країни після воєнної катастрофи. А руйнацію, що її пережила наша економіка після 1980-1990-х років, — скорочення виробництва на дві третини, — можна порівняти хіба що з руйнацією України внаслідок війни та фашистської окупації.

Останні події навколо Єдиного економічного простору (ЄЕП) ілюструють авральний характер української політики. Самостійна Україна хотіла б, щоб її геополітично цінували, запрошували з усіх сторін і не тільки любили, а й допомагали матеріально. Хитрість, щоправда, традиційно-малоросійська, але, можливо, за скрутних умов зрозуміла. “Багато-векторність” означає: або Захід дасть щось на зразок плану Маршалла, або Росія не захоче нас втрачати, зглянеться й пустить на свій ринок наші товари та виставить ціни на паливо і т.п. такі, які б щадили наше економічне здоров’я.

Росія готова до поступок винятково в тому випадку, якщо ми підемо до Європи разом із нею, а якщо відверто, то за її дозволом і під її керівництвом. З точки зору стратегії, зрозуміло, що Україні слід іти до Європи самостійно й окремо, оскільки включення величезної, амбітної і непередбачуваної євразійської Росії до західних структур є взагалі сумнівним — вона не може інтегруватися в європейську цивілізацію так само, як Латвія, Польща чи Україна. З точки зору сьогоденних вигід, єдиний ринок з Росією, звичайно, може принести прибутки.

Якщо ж переговори про вступ до ЄС вестиме спільний орган ЄЕП, то на справі європейської

інтеграції Україна може поставити велику крапку. Керівні “єпейці” натакають, підморбуючи, що там видно буде, а поки що “Газпром” дешевше продасть, і ми всіх обдуримо. Нікого ми, звичайно, не обдуримо. Але українська влада ніколи не керувалася стратегічними міркуваннями, бо на те не було часу й можливостей. З економічної точки зору, мотивами всіх її рішень є термінове виправлення скрутного становища. А тут ситуація притискає, на носі вибори, ціни повзуть догори...

Політичний аспект мотивації полягає в тому, що український політик, від районного депутата до Президента, мислить від виборів до виборів. Те, що за нормальних умов є лише однією з психологічних складових поведінки політичного діяча, — прагнення завоювати чи, краще сказати, захопити владу, а захопивши, якомога довше не віддавати, — за наших умов перетворюється на єдину політичну мотивацію.

Проблема — в системі влади

Громадська думка схиляється до того, що на шляху до ліберально-демократичного реформування суспільства стоять владні угруповання, що об’єднують нову олігархію з чиновницькою верхівкою. Врешті це так і є, але саме по собі це дивно. Адже капіталісти в усьому світі зацікавлені в тому, щоб їх робітники жили краще, купували більше й не турбували свою буржуазію класовою боротьбою. Хіба президент, прем’єр, спікер і т.д. не хочуть, щоб український народ жив заможніше?

Добре висувати гасла, не дбаючи про те, чим забезпечити підвищення зарплати за одночасного зниження податків у черговому річному бюджеті. Добре давати поради, не піднімаючись із-за робочого столу, — але як тільки політик береться за практичну справу, на нього навалюється купа нерозв’язних проблем, що їх він не може розгребти аж до відставки!

Так виглядає справа в дійсності, і йдеться не про природну розумову короткозорість чи злу волю тієї чи іншої особи. Так склалася система влади, що стратегічне бачення в нашій країні не затребуване або просто неможливе.

Певною мірою відповідальна за це наша історія, що сформувала політичну ментальність, несумісну з демократією. Виборець — згідно із стандартами радянської доби — очікує від “свого” депутата чи взагалі політика, що той захищатиме його безпосередні інтереси: прокладе кудись труби, щось відремонтує і т.ін. “Новий політик” чи “новий українець”, який підготовує свій виборчий округ, — типова постать нашого політикуму, при тому постать, що влаштовує рядового виборця. Політичний діяч районного чи всеукраїнського масштабу шукає “спонсора”, тобто нувориша, якому потрібен захисник його інтересів, лоббіст, шукає союзників — і врешті гуртуються фінансово-політичні групи, що проголошують себе політичними партіями та борються за місця в представницьких органах. Це все — теж за стандартами радянської доби, адже не лише в “дозрілому соціалізмі”, а й за суворих часів Сталіна під килимом партійно-політичної єдності теж боролися неформальні групи й групочки. Лише там був один-єдиний важіль — доступ до влади, а сьогодні в дію вступили дуже великі гроші та дуже велика власність. Політична система в сьогоднішній

Україні, якщо говорити про більшість партій, заслуговує скоріше назви скандальної групівщини, як це називалося в старі часи, ніж системи політичних партій. Сьогодні всі — “прагматики”. А в системі групування “партій” органічно неспроможні висунути й обґрунтувати відкриту і далекосяжну стратегію.

Прикладом політичної метушні замість серйозного обговорення далекосяжних перспектив демократії є лихоманка, що розгорнулася навколо політичної реформи. Варто нагадати, що правлячий блок “За Єдину Україну!” ішов на вибори під гаслами посилення президентської влади та розширення повноважень Президента. В першому варіанті пропозицій Президента з політичної реформи неявно переважали мотиви посилення його влади. Несподіваний крок полягав у висуненні парламентсько-президентської моделі з обранням Президента Парламентом, причому на останньому етапі виявилось, що вибори Президента мають бути здійснені замість народу Парламентом. **Ясно кожному, що Парламент, у якому після провалу влади на виборах була в таємничий спосіб створена провладна більшість, обере Президентом того, на кому ця більшість зійдеться.** Не хочеться обговорювати речі, що викликають лише почуття гіркоти й безнадії. Справа в цьому випадку, як мені уявляється, не стільки в тому, кого, як і з якими повноваженнями хочуть зробити Президентом люди, яким сьогодні належить повнота влади в Україні. Йдеться про безпринципну підпорядкованість стратегічних питань розвитку демократії в нашій державі міркуванням сьогоденної вигоди певних політично-бізнесових груп.

Який політичний режим на нас чекає у випадку “політичної реформи”?

Чи не вимальовується на обрії диктатура, чи не проситься на чільне місце особистість типу якщо не Піночета, то...? Не хочеться з міркувань такту називати імена лідерів деяких країн пострадянського простору. Зрештою, чому деяких? За невеликим винятком, усі ці країни сьогодні живуть у режимах, близьких до авторитарного, якщо не в параноїдально-поліцейських.

Щоб не розводити абстрактних міркувань про привабливі та страхотливі сторони жорстокої особистої влади, яка здійснює осмислені ліберальні

реформи, відразу висловлю свою думку: диктатура латиноамериканського чи азійського типу в Україні сьогодні неможлива, хоч авторитарні настрої частині населення притаманні.

Не знаю, чи варто аргументувати цю позицію, але мені здається, що на часі й цілком реальною є інша небезпечна перспектива: авторитарна влада, схожа на конституційну монархію або режим часів *“развитого социализма”*.

Режим Брежнєва відрізнявся від режиму Хрущова тим, що Хрущов намагався зберегти особисту диктатуру, не використовуючи терористичних методів, тоді як *“развитой социализм”* тримався на певному консенсусі між владними структурами, де були передбачені прерогативи та межі прерогатив Першого. Для нас реальнішою є саме подібна система: впливові фінансово-політичні групи окреслюють прерогативи Першої особи, а самі домовляються *“по поняттям”* у закулісному порядку в Парламенті, якому як рівнодійній належить реальна влада. Вони завжди потихеньку домовляться, і система діятиме стабільно. Але про права та свободи громадян тут не йдеться. Під цю систему шукають відповідну правову модель.

Неважко переконатися, що така система найкращим чином подовжить той політичний дрейф, орієнтований на сьогоднішні вигоди невеликих груп, і забезпечить Україні місце європейської Колумбії або — в набагато гіршому випадку — почесне місце в *сепейській* квадризі. І це буде надовго, якщо не назавжди.

Майбутнє України залежить від того, чи відбудуться вільні і чесні вибори

Розвиток демократії як становлення справжньої і дієвої багатопартійної системи з винесенням на всенародний суд чітко артикульованих далекосяжних політичних програм є єдиним механізмом, виробленим для осмисленої і відповідальної перед громадянами діяльності держави.

Лише так формулюється національний інтерес, у рамках якого політичні сили пропонують свої шляхи досягнення національних цілей. Усі значимі питання національного життя, у т.ч. вибір зовнішньополітичної стратегії, розв’язуються в такій системі в прозорий спосіб.

Іншою стороною демократичної організації життя є захист особистості, тобто реальна можливість кожної людини захистити свої права і свободи, декларовані засадничими правовими документами. Якщо над громадянином тяжіє влада десятків представників формальних і неформальних структур, то ніколи не може бути гарантована і свобода партійного політичного життя із захищеністю прав і можливостей виборця. Якщо не існує партійно-політичної системи демократії, то не може бути захищена гідність *“маленької людини”*. Це не означає, що більшість завжди має рацію і що можна раз і назавжди розв’язати проблему закулісної влади чи влади грошей. Але інших шляхів просто немає.

Той факт, що уявлення простого українця вже давно вийшли за межі примітивного протиставлення *“комуністи — демократи”* (*“минуле — надії на майбутнє”*), і він почав розбиратися в некомуністичних партійних течіях, свідчить про звуження можливостей влади маніпулювати виборцями. Якщо виборець буде усунутий від визначення долі України на наступних президентських і парламентських виборах, — а це може статися за тиску владних структур і зневіри та пасивності мас, — то ми напевне підемо гіршим з альтернативних шляхів.

Це стосується, зокрема, такого делікатного питання, як вибори Президента. Президентська модель не є ані єдиною можливою, ані найкращою з-поміж моделей демократії. Вона привабливіша на першому етапі становлення демократії, оскільки уявляється виразно альтернативною монархії чи особистій диктатурі. У нас президентська модель призвела до формування неконституційної владної структури — Адміністрації Президента, що за живучою традицією посіла місце колишнього апарату ЦК. Ліберально-демократичний шлях політичного реформування відповідав би зведенню ролі Президента до чисто представницьких функцій. Але реально це сьогодні означало б консенсус фінансово-політичних груп і систему правління, за висловом В.Ющенка, *“трех товстунів”*. Поки що в нас немає реальної і розвинутої партійно-політичної системи, а також — по-справжньому — інших атрибутів демократії, таких, як незалежний суд і незалежні ЗМІ.

Майбутнє України повністю залежить від того, чи пройдуть у ній вільно і справедливо вибори Президента і потім — парламентські вибори. Немає гарантії, що їх результати забезпечать нам правильне розв’язання стратегічних питань української політики. Але якщо вони розв’язуватимуться й надалі закулісними способами, нам і дітям нашим ніколи не бачити ні свободи, ні добробуту. ■

НОРМАЛЬНО І ПОЧЕСНО — БУТИ ПАТРІОТОМ УКРАЇНИ

Ігор ЮХНОВСЬКИЙ,
народний депутат України

— *У чому полягали помилки національної політичної еліти на початку незалежності України?*

Після будь-якої війни чи розпаду імперії відбувається переділ майна і багатств. До нового керівництва приєднуються, а точніше, приклеюються особи, які мають інформацію про наявне майно. Вони намагаються заволодіти ним і зацікавити у цьому тих, хто стає при владі.

Наскільки вдалою буде діяльність нової влади? З одного боку, це залежить від ступеню добровільності населення коритися діям влади, а з іншого — від здатності влади поступово покращувати життя населення, зокрема сприяти справедливому розподілу майна.

Незалежна Україна постала в результаті довготривалого та незворотного розпаду Радянського Союзу. Проголошення незалежності відбулося парламентським шляхом. Не було ні вождя, ні військ, лише всезагальне бажання зміни ладу і прагнення своєї держави. Акт про незалежність був би суто формальним документом, якби всенародний референдум 1 грудня 1991р. не підтвердив його. Він не лише створив Україну, а й сприяв появі інших незалежних держав на пострадянському просторі.

Народна Рада — офіційна опозиція у Верховній Раді України, — фактично до вересня 1991р. була незаперечним парламентським лідером у процесах державотворення. На той час у середовищі її депутатів почала формуватися активна політична еліта. Можливо, я був тоді її лідером, але не беззаперечним — авторитетними були і В.Чорновіл, і М.Горинь, і В.Філенко.

У рамках Народної Ради діяв Демократичний блок, який представляли яскраві особистості з Харківщини, Донеччини і півдня України, та очолюваний І.Драчем Руху, що увібрав у себе практично всю українську інтелігенцію правобережної України. З іншого боку, найсильнішою фігурою у Верховній Раді залишався Володимир Івашко — її голова і Перший секретар ЦК КПУ.

Співпраця з ним, заснована на взаємній повазі, дала можливість Народній Раді очолювати сім з 22 Комітетів Верховної Ради України.

Політичні прорахунки національної еліти в Парламенті УРСР почалися з того, що я відмовився балотуватися на посаду заступника Голови Верховної Ради. Помилковими були також дії Народної Ради, що спонукали В.Івашка відмовитися від головування у Верховній Раді. Далі були вибори Президента України, в яких взяли участь чотири кандидати від Народної Ради: в цьому виявилася слабкість керівництва Руху, Демократичного блоку і партій християнсько-демократичного типу, що не спромоглися зібрати раду, яка б вибрала одного кандидата.

Українська національна еліта не мала на той час жодного досвіду державотворення. Коли Рух став партією, значна частина інтелігенції відійшла від нього. Поза тим, ще одним негативним чинником була відірваність керівництва Руху від виробничих державних питань та директорського корпусу. В країні почалися зміна форм власності та переділ державного майна: з'явилися перші капіталісти, партії капіталістичного та християнського напрямів, організація промисловців і підприємців. Вони зовсім не визнавали Руху. Почався поділ на українсько- та русофілів, суспільство стало розшаровуватися.

Ми програли перші президентські вибори. Обраний Президентом України Л.Кравчук простягнув руку для партнерства демократам і Рухові, але тодішнє керівництво Руху відштовхнуло її. На других президентських виборах Л.Кучма переміг лише тому, що директорському корпусові України стало зрозуміло, що потрібно обирати свою людину, а на той час наймогутнішою фігурою був директор заводу "Південмаш".

Таким чином, проблеми української еліти початку 1990-х років полягали в тому, що складалася вона, з одного боку, з воєвоначних філологів, які не розбиралися ні у виробництві, ні у фінансах, ні в державотворенні, а з іншого — з трудової

інтелігенції, яка ніколи не була рішучою в боротьбі за владу та посади. Кожен табір бачив в іншому брак певних, лише йому зрозумілих рис.

Крім того, Комуністична партія України продовжувала свою антиукраїнську та антидержавну діяльність, вона була заборонена Указом Президії Верховної Ради України від 30 серпня 1991р. Значна частина ділових людей звільнилася тоді від ідеологічного тягаря комунізму. Те, що назвало себе українськими комуністами, є неспроможним громадським елементом. Визнання законності існування КПУ в Україні було однією з дуже серйозних помилок окремих суддів Конституційного Суду України і завдало державі значної шкоди.

— Які якості мають бути притаманними новій політичній еліті для виведення України на новий якісний рівень розвитку?

2000-й рік ознаменувався певним переломом, тоді всюди до влади прийшло нове покоління людей, народжених у 1950-1960-х роках. 12 років незалежності створили нову національну еліту. До того ж, у 1998-1999рр. президентство Л.Кучми досягнуло апогею свого неспіху: чи не єдиним заходом самозбереження стало призначення В.Ющенка прем'єр-міністром України. Результати його діяльності, як на цій посаді, так і головою Національного банку України, є гідними поваги: була введена гривня; у 1998р. Україна була врятована від дефолту; вдалося поставити на ноги казначейство держави; була частково погашена заборгованість із заробітної плати і пенсій; завдяки вдалій фінансовій політиці ситуація в сільському господарстві й енергетиці стала різко покращуватися. Несправедливе звільнення прем'єра та його команди зробило В.Ющенка лідером національного масштабу.

Нова діяльна національна еліта самовизначилася: на відміну від 1990-х років, у новому тисячолітті вона вже мала своїх представників у всіх сферах життя держави. Однак формування національно свідомого середнього класу — справа поколінь.

Сьогодні українську еліту формують кілька поколінь: молодь, яка вчиться чи закінчує університети; середнє покоління, яке починає бізнес чи працює у творчій сфері; покоління зрілих бізнесменів, державних, політичних і наукових діячів, працівників виробництва та сфери послуг; і старше покоління, що збирається чи вже перебуває на пенсії. Усі вони живуть ідеалом процвітаючої України. У цьому, мабуть, наша теперішня сила.

— Якими є пріоритетні проблеми, вирішення яких дозволить зробити якісний прорив у розвитку України?

На жаль, завдання, які стояли перед державою на початку її незалежності, залишилися актуальними і сьогодні. Ні Л.Кравчук, ні Л.Кучма не бралися за їх розв'язання. Це, перш за все, проблема адміністративного устрою держави: слід перейти з дво- на трирівневий територіальний поділ: доцільно мати 12-14 областей, 170 районів (12-14 в області), 2200 Рад (12-14 у районі) і 12-14 сільських населених пунктів у кожній Раді. Не район, як тепер, а Рада має стати первинною бюджетною ланкою держави. Це, зрештою, світова практика.

Відповідно до цього, потрібно змінювати і конституційний устрій держави. Голови областей,

районів і Рад, які повинні обиратися населенням, мають здійснювати виконавчі функції. Парламент держави має стати двопалатним з розподілом законодавчих функцій та обов'язків призначення і контролю між Верховною Радою та Сенатом, склад якого щодва роки має змінюватися на третину. Тому що зараз здійснення законотворчих і контрольних функцій Верховної Ради ускладнює ще й функція призначень. Крім того, частина обов'язків найвищого органу влади сьогодні покладена на Адміністрацію Президента — неконституційну структуру.

Політика Уряду України має бути спрямована на покращання життя українського народу. Має стати очевидним, що наші кроки в зовнішній політиці нічого не значать у світовому розподілі сил і впливів, навіть у світовій економіці та торгівлі. З нами будуть рахуватися лише тоді, коли Україна стане процвітаючою демократичною державою чи хоч би однозначно прямуватиме до цієї мети. Сучасним же неспокійним “бриканням” у зовнішній і внутрішній політиці ми справляємо у світі враження “дурнуватості” держави. Питання внутрішньої політики має стати пріоритетним, а вона визначається двома факторами: розвитком економіки і державним патріотизмом.

Економіка СРСР відстала в розвитку, тож Україна має підтягнутися до рівня світових стандартів, паралельно слід розвиватися у напрямі до інформаційного суспільства. Бюджетне фінансування заходів на здійснення інноваційної політики гальмують чотири глибокі витратні ями: вугільна промисловість, сільське господарство, наслідки Чорнобильської аварії та надто численні армія і міліція.

Україна, як повітря, потребує модернізації базових галузей промисловості, кошти потрібні на закупівлю передових технологій і підготовку кваліфікованих кадрів. Оскільки країна потребує неперервної модернізації та інноваційних впроваджень, необхідно підтримувати наукові дослідження. Інвестиції в науку мають зрости з теперішніх 0,3% ВВП до 3%, або в 10 разів, що вдасться досягти лише за рахунок приватних інвестицій, як в усіх розвинутих державах. Потрібно стимулювати вклади населення та повернення українських приватних коштів з-за кордону.

Важливою передумовою оновлення України є патріотизм. Це також джерело соціального спокою та дисципліни, шлях до скорочення чисельності війська і міліції, підвищення акуратності у сплаті податків, а також джерело взаємної довіри, що може скоротити і тіньовий сектор економіки.

Нормально і почесно бути патріотом України, радіти життю в рідній державі, долати її проблеми вчора, сьогодні, завтра. Будь-які негаразди можна вирішити, якщо діяти розумно і наполегливо.

Водночас, слід пам'ятати, що нова держава, яка тривалий час ізолює себе від оточуючого середовища, прямуватиме до розпаду. Ізоляцію може викликати і саме середовище, коли вважає, що порядки, які існують у державі, є неякісними, тому небажано приєднувати таку державу до середовища. Свободу особи, рівновагу і відкритість суспільства гарантує демократія як найефективніша державна система. Немає сумнівів у тому, що Україна має будувати демократичне суспільство. ■

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ЛИТВИ В ПРОГРЕСІ КРАЇНИ

Альгірдас БРАЗАУСКАС,
прем'єр-міністр Литовської Республіки

— *Завдяки чому політичній еліті Литви вдалося забезпечити якісно новий рівень розвитку суспільства?*

Перед тим, як відповісти на це питання, варто визначити, що мається на увазі під “новим рівнем розвитку суспільства”. Можна окреслювати теоретичний зміст цього поняття, але для нас більш важливими є його реальні виміри в конкретних умовах Литовської Республіки.

Новий етап розвитку Литви почався в 1990р. після відновлення незалежності країни. Політична еліта, яка прогресувала швидкими темпами, поза сумнівом, справляла великий вплив як на боротьбу за незалежність Литви, так і на розвиток країни в нових умовах. Присутність політичної еліти була відчутною в усіх сферах суспільного життя, де вона концентрувалася на запровадженні якісних змін. Пріоритетні напрями діяльності політичної еліти протягом останнього десятиліття можна представити наступним чином.

У зовнішній політиці:

❖ *Утвердження незалежності* через встановлення двосторонніх міждержавних зв'язків, набуття членства в різних міжнародних організаціях.

❖ *Виведення військ колишнього СРСР з території Литви.* Це сталося 1 вересня 1993р., тобто на рік раніше, ніж війська колишнього СРСР були виведені із Східної Німеччини.

❖ *Утвердження дружніх відносин з сусідніми країнами,* включаючи стратегічне партнерство з Польщею та Україною.

❖ *Вступ до ЄС і НАТО.* Після самміту Європейського Союзу в Салоніках Литву вже почали називати його новим членом. На загальнонаціональному референдумі з питання вступу Литви до ЄС отримані визначні результати: в референдумі взяли участь 63,5% громадян з числа тих, які мають право голосу; 91% з них висловилися за членство Литви в Європейському Союзі. 1 травня 2004р. Литва стане його повноправним членом. Так само у травні вона буде прийнята до НАТО.

❖ *Розвиток економічної дипломатії.* У багатьох посольствах Литви за кордоном працюють комерційні аташе або дипломати, які відповідають за питання економіки.

В економіці:

❖ *Перехід від командної економіки до вільного ринку,* який у Литві був досить драматичним і вирізнявся, наприклад, інфляцією в 1192% (!) у 1992р., виникненням численної армії безробітних, падінням обсягів виробництва у промисловості та інших галузях.

❖ *Приватизація,* що розпочалася з так званої чекової приватизації, і яка успішно завершується. Неприватизованими підприємствами залишаються Ігналінська АЕС, Литовська залізниця, Клайпедський морський порт та деякі інші стратегічні підприємства.

❖ *Залучення іноземних інвестицій.* Спочатку це були перші скромні кроки іноземних інвесторів, які бажали випробувати новий ринок. Останніми роками, завдяки більш активній роботі Уряду з потенційними інвесторами та з огляду на членство Литви в ЄС і НАТО, спостерігається значне збільшення іноземних інвестицій. На початок 2003р. іноземні інвестиції в економіку Литви перевищили \$4 млрд. (країн Балтії загалом — близько \$11 млрд.; України — близько \$6 млрд.).

❖ *Економічний розвиток.* Із впровадженням вільного ринку та досягненням макроекономічної стабільності економіка Литви почала швидко розвиватися. У 2002р. ВВП країни збільшився на 6,7% (у 2001 р. — на 6,5%); ВВП на душу населення склав понад \$10 тис. (з урахуванням індексу купівельної спроможності). Високі темпи зростання економіки Литва підтримує і в 2003р.: за перше півріччя економічна могутність країни зросла на 7,7%.

Здійснені Урядом Литовської Республіки структурні реформи дістали позитивну оцінку з боку міжнародних рейтингових агенцій *Standard&Poor's*, *Moody's & Fitch*, які лише протягом 2002 р. кілька разів підвищували рейтинги Литви.

У соціальній сфері політична еліта від самого початку відновлення незалежності Литви надавала велику увагу створенню демократичних інститутів, забезпеченню свобод громадян та поверненню до християнських цінностей.

Пріоритетним завданням політичної еліти в умовах, коли вільний ринок зумовив інтенсивну та динамічну матеріальну й соціальну диференціацію

населення Литви, було створення сприятливих умов для розвитку систем освіти, охорони здоров'я і соціального забезпечення.

Варто навести кілька показників рівня життя населення Литви.

Згідно з даними Програми розвитку ООН, за індексом людського розвитку Литва у 2003р. посіла високе 45-е місце серед 175 країн світу, здійснивши значний поступ, порівняно з 49-м місцем у 2002р., 52-м — у 2000р. та 62-м — у 1999р.

У щорічному рейтингу 215 міст, який складає лондонське агентство *Mercier Human Resource Consulting* за 39 показниками (економічними, соціальними, охорони здоров'я, освіти та ін.), Вільнюс у 2002р. визнаний третім містом Східної Європи за якістю життя. Вільнюс досяг також середнього рівня країн ЄС за кількістю автомобілів у розрахунку на 1000 жителів; на 1000 жителів литовської столиці припадає 360 автомобілів (для порівняння: в Копенгагені цей показник становить 212, Гельсінкі — 336, Стокгольмі — 367). До такого рівня швидкими темпами наближається й загальнолитовський показник: лише за 2002р. кількість транспортних засобів у Литві зросла на 178 тис. одиниць.

Станом на початок 2003р., понад 1 млн. жителів Литви користувалися мобільними телефонами; число кредитних і платіжних карток банків Литви перевищувало 1,6 млн. одиниць.

У 2002р. припинилося поширення безробіття, натомість спостерігалось зростання попиту на робочу силу. За даними Біржі праці Литви, станом на 1 липня 2003р., на обліку перебували 153 тис. безробітних (порівняно з початком року, це число скоротилося на 38 тис.); загальний рівень безробіття в країні становив 9,4%. Це найнижчий рівень безробіття за останні п'ять років.

Нинішній Уряд покращив матеріальне становище пенсіонерів. Базова пенсія підвищувалася кілька разів.

Прискорювалася комп'ютеризація шкіл. Якщо у 2000р. один комп'ютер припадав на 60 учнів, то у 2002р. — на 30; у старших класах один комп'ютер припадає на 10-12 учнів.

Стала доступною для жителів Литви мережа Інтернет: за кілька років число її користувачів подвоїлося.

З огляду на значну увагу до формування "суспільства знань", у 2003р. у Вільнюсі відбувся форум "Всесвітні інформаційні технології".

Навряд чи коректно стверджувати, що якісно нового рівня розвитку, охарактеризованого наведеними вище даними, Литві вдалося досягти легко. Не вдаючись до докладного переліку всієї сукупності чинників, які це уможливили, можна відзначити, що **найбільшу роль у цьому відіграла діалектична взаємодія суспільства та політичної еліти**. Що є первинним, а що вторинним — питання начебто зрозуміле: не викликає сумнівів, що суспільство та його політична еліта були й залишаються тісно пов'язаними між собою внутрішньо суперечливими причинно-наслідковими зв'язками.

Суспільство Литви, його розвиток та інтереси створили реальне підґрунтя, передумову виникнення не будь-якої політичної еліти, а політичної еліти, яка найкраще представляє інтереси народу.

— Які професійні, моральні, особисті та інші риси мають бути притаманними еліті для досягнення цієї мети?

Більш зріле суспільство вимагає більш зрілої еліти. Якщо не вдаватися до винятків, то ця аксіома була характерною і для Литви. Політична еліта Литви — не константа, її цінність і доля визначаються тим, наскільки вона здатна відповідати надіям і сподіванням людей.

Тому критерій державної еліти — не перебування при владі, а постійне самовдосконалення, не лише свідоме служіння суспільству, але й лідерство. У багатьох випадках політична еліта Литви вирізняється не лише професіоналізмом, але й згуртованістю, простотою, а також компетентністю та рішучістю у вирішенні актуальних для суспільства проблем.

Окрім того, політична еліта зобов'язана вирішувати питання глобалізації і водночас — збереження національної самобутності, розвитку людського капіталу, а також врегульовувати конфлікти в суспільстві. Лідер також повинен мати бачення майбутнього своєї держави, сценарій розвитку країни.

— Чи був досягнутий у Литві консенсус ("пакт") еліт і якщо так, то на якій основі?

Політична еліта Литви є неоднорідною, вона розділена на партії, суспільні рухи, часто представляє інтереси не всього народу, а інтереси окремих груп. Більше того — оскільки згадані групи нерідко протистоять одна одній, то суспільство стає свідком жорсткої боротьби на виборах і навіть повсякденних баталій за політичну владу або за вплив на неї.

Однак зі стратегічних питань розвитку Литви — у зовнішній політиці, економіці і соціальній сфері — розбіжності в поглядах політичної еліти в більшості випадків мають скоріше тактичний, ніж стратегічний характер.

Консенсус політичної еліти був досягнутий у питанні членства Литви в НАТО і ЄС. Іншої альтернативи у еліт не було, оскільки опозиція цим прагненням Литви була надто незначною. Своєрідний "пакт" укладений політичною елітою Литви також стосовно закриття Ігналінської АЕС.

— Які орієнтири розвитку та моральні цінності запропонувала суспільству політична еліта Литви та чи були вони підтримані суспільством?

Литовське суспільство одностайно підтримало процеси демократизації, гарантії свобод громадян і свободи слова, популяризацію християнської моралі. Воно прекрасно усвідомлювало також значення та необхідність інтеграції країни до ЄС і НАТО.

Набагато гіршою була ситуація з підтримкою економічних реформ, приватизації та відкриття ринку для закордонних товарів і капіталу. Це й зрозуміло — адже названі заходи торкалися матеріальних інтересів людей, швидкими темпами відбувалися майнова та соціальна диференціація. У цьому контексті, можна сказати, що найбільшу перемогу одержала та частина політичної еліти, яка докладала значних зусиль для розвитку соціальної сфери та запобігання розвитку конфліктів у суспільстві. ■

ДБАТИ НЕ ЛИШЕ ПРО ІНТЕРЕС СВОЄЇ ПАРТІЇ, АЛЕ Й ПРО БЛАГО ВСІЄЇ КРАЇНИ*

Tadeusz MAZOWIECKI,
у 1989-1990рр. — прем'єр-міністр Республіки Польща

— *Завдяки чому політичним елітам Польщі вдалося забезпечити вихід суспільства на якісно новий рівень розвитку?*

Відповідь на це питання я почав би від 1980р., від виникнення “Солідарності”. До цього відбувалися різні виступи, і таке було відчуття, що в 1968р. комуністичній владі вдалося посягти ворожнечу між робітниками та студентами, а в 1970р. та 1976р. інтелігенція, інтелектуали байдуже спостерігали за придушенням робітничих бунтів. Таке відчуття було. І саме 1980р. став тим моментом, коли до страйку на Гданському суднобудівному заводі (*Stocznia Gdańska*) приєдналася інтелігенція, інтелектуали... Я та інші особи були там у якості експертів, які робили все для того, щоб цей страйк не закінчився криваво та щоб постали незалежні робітничі спілки. Отже, мені здається, що це була власне перша подія, з якої почалося становлення новітніх політичних еліт у Польщі.

А “круглий стіл”¹ був виявом незгоди як робітничих кіл, так і кіл інтелігенції з тим, щоб “Солідарність” стала лише історією — ми вимагали від влади відновлення легальної діяльності “Солідарності”, — це і сталося при “круглому столі”. А потім були вибори, що принесли “Солідарності” велику перемогу та скликання мого Уряду.

Отже, я думаю, що в цьому процесі еліти зіграли роль. Натомість пізніше настали поділи — “Солідарність” була масовим рухом з дуже широким спектром політичної орієнтації. Ці відмінності мусили вийти на перший план, коли закінчилася боротьба проти спільного противника. Почалися поділи, а часом не лише поділи, але й сварки. Мушу

зазначити, що схильність до політичних чвар є дуже негативною рисою еліт і, поза сумнівом, негативно позначилися на розвитку ситуації.

Крім того, якщо йдеться про еліти взагалі, то, наприклад, люди культури потрапили в зовсім нову для них ситуацію ринкової економіки, що відбилася на справах культури, науки, і їм нелегко було визначитися в цій новій ситуації.

— *Які якості мають бути притаманними політичним елітам для досягнення цієї мети?*

Здатність до порозуміння, до діалогу, щоб такі діалог і порозуміння були можливими. Політичні відмінності є річчю природною, і їх не можна усунути, але здатність домовлятися є дуже важливою. А крім того, еліти не повинні бути корумпованими. Не повинно бути надто великих і шкідливих зв'язків на перетині політики та бізнесу.

Зрештою, можемо говорити про еліти політичні, еліти економічні, еліти культурні, і кожна з цих груп є в дещо іншій ситуації, і повинна мати дещо різні риси. Якщо ж йдеться про політичні еліти, то саме їх стосується те, що я сказав вище. Крім того, політичні еліти повинні керуватися певними принципами, а не вважати, що політика — це їх гра.

— *Чи володіли такими рисами політичні еліти в Польщі після 1989р.?*

Бувало різне. Певною мірою володіли, але, мабуть, недостатньою. І ті сварки були — повторю — фактом негативним. Дуже важко так узагальнювати. По-різному виглядало в різних фазах, і тому я б дуже уникав узагальнень та поширення їх на весь той час

* Редакція журналу висловлює вдячність власному кореспонденту тижневика “Дзеркало тижня” у Варшаві Володимирі Павліву, який провів це інтерв'ю.

¹ У лютому-квітні 1989р. відбувалися засідання “круглого столу” політичних сил Польщі, в яких взяли участь представники правлячої коаліції (у т.ч. Польська об'єднана робітничая партія — ПОРП), профспілки “Солідарність”, Загальнонаціонального об'єднання профспілок і Римо-католицької церкви. У результаті переговорів був досягнутий компроміс між різними політичними силами стосовно стратегічного напрямку розвитку країни та вирішене питання про проведення виборів.

і на всі еліти. Це так, як тепер прийнято погано говорити про політиків — що є власне поганим явищем, оскільки є різні політики — є політики чесні і є нечесні. Але, поза тим, негативні елементи, негативні риси були і в нас...

— Які орієнтири розвитку та моральні цінності запропонували суспільству політичні еліти Польщі та чи були вони підтримані суспільством?

Визначення “політичні еліти” є тут також певним узагальненням, адже в цих елітах були різні прошарки. Дуже важко так загально відповісти, але якщо виокремлювати “генеральні” проблеми, то це, насамперед: проблема суверенності Польщі; зміни державного устрою на демократичний; вільних виборів, відродження самоуправління, вільної освіти та зміни навчальних програм, зокрема в частині новітньої історії — що мало дуже велике значення. І, звичайно, проведення глибокої реформи — і економічної, і всіх сфер життя. Старий устрій був неспроможним і марнотратним. Я вважаю (а можу говорити лише те, що сам відчував тоді, в 1989р., коли був прем'єром), що можна стверджувати: головний напрям був суспільством схвалений. Не було, так би мовити, референдуму з цього питання чи якоїсь іншої акції, але головний напрям був підтриманий.

Ми не припускали, що трансформація буде аж такою важкою і такою високою буде її соціальна ціна. Ми не передбачили цього, і напевне тому потім настала фаза глибокого суспільного розчарування. Але водночас ніхто не пропонував якоїсь іншої моделі, ніж впровадження ринкової економіки, що є тривалим і дуже важким процесом. І що викликало згодом різні негативні суспільні явища. Але без цього країна не змогла б перейти від того неефективного господарювання до сучасної розвинутої економіки. Хоча це і має різні відгуки в суспільстві — як розуміння, так і нарікання.

— Чи можна сказати так: те, що жодна політична сила в Польщі не змогла правити двічі поспіль, означає, що політична пропозиція як правих, так і лівих не є достатньо привабливою для суспільства? Чи вдалося в Польщі досягти консенсусу еліт?

За демократичного устрою такі зміни є природними. Це правда, що жодна партія не була при владі два терміни поспіль. Але часто бувало так, що в момент виборів більше було обіцяно та більше очікувалося, ніж потім здійснювалося. І тут потрібно відрізнити об'єктивні труднощі, особливо коли йдеться про економіку, від помилок, особливо якщо йдеться про колотнечу на політичній сцені — саме це переважною мірою знеохочувало людей.

Водночас, існували певні напрями, визнані беззаперечними. Ніхто не припинив економічні реформи, хоча вони й були дуже важкими, оскільки всі визнавали, що ми мусимо рухатися у напрямі ринкової економіки. Ніхто не припинив прямування країни до НАТО та не змінив наше прагнення Європейського Союзу, оскільки і перше, і друге більшістю (не всіма, бо були й противники) вважалося певними всенародними прагненнями, що є понад партійними уявленнями.

Але негативним явищем, якого слід уникати, було прагнення розставити на керівні посади лише людей зі своєї партії. Недостатньо розвинулася також дуже важлива ідея державної служби — щоб базовий корпус службовців залишався аполітичним, щоб функціонував незалежно від зміни урядів. Цього нам усе ще не вдалося досягти достатньою мірою. Так само, як і не вдалося достатньою мірою деполітизувати телебачення.

Натомість, напевно вдалися такі речі, як Конституційний трибунал, що має загальне визнання з огляду на його над-політичну позицію; гадаю, що також Рада грошової політики — як певний охоронець фінансової політики країни — теж відповідає своєму призначенню. Хоча навколо цього виникає чимало суперечностей, але демократія і полягає в постійному поборюванні суперечностей. Проблема лише в стилі цього поборювання, в тому, яким чином воно досягається, і чи викликає цей стиль довіру людей, чи відштовхує їх від політики. Гадаю, що цей процес є постійним навчанням і набуттям досвіду, і ми маємо досвід як позитивний, так і негативний. Цей негативний досвід призвів до появи деяких популістських рухів і партій, що є явищем напевно негативним, — але і в країнах із “старшою” демократією такі партії теж існують. Інший наш досвід є позитивним, але вимагає постійного навчання політичної культури.

— Чи існує сьогодні в Польщі потреба в порозумінні між політичними елітами?

На мою думку, так. І підготовка до референдуму з питання вступу Польщі до Європейського Союзу показала, що таке порозуміння, навіть не лише порозуміння, а й одностайні дії, є можливими, — оскільки більшість партій (як опозиційних, так і провладних) висловилися за вступ Польщі до ЄС. Напевне є справи, що вимагають над-партійного мислення. І політична мудрість полягає в тому, щоб і люди, і партійні лідери були здатними дбати не лише про інтерес своєї партії, але й про благо всієї країни. ■

НА ПРАПОРІ ЧЕСЬКИХ ПРЕЗИДЕНТІВ МІСТИТЬСЯ ГАСЛО “ПРАВДА ПЕРЕМАГАЄ”

Карел ШТІНДЛ,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Чеської Республіки в Україні*

— *Завдяки чому політичній еліті Чехії вдалося забезпечити вихід суспільства на якісно новий рівень розвитку?*

Насамперед, доречно нагадати стан чеських еліт на початку якісно нового етапу розвитку Чеської Республіки, тобто в 1989р.

Нацистська окупація 1939-1945рр., тоталітарна комуністична держава (сателіт СРСР) і радянська окупація Чехословаччини з 1968р. радикально скоротили чисельність та змінили характер чеської еліти. Конкретніше — її почасті знищили фізично, почасті — вигнали до еміграції, почасті — відтіснили на узбіччя суспільства. Частина еліти після 1945р. об'єдналася з новою комуністичною елітою, точніше — номенклатурою.

Отже, чеські еліти, які (в контексті поставленого питання) вивели чеське суспільство на якісно новий рівень розвитку (зрозуміло, що комуністична еліта була на це абсолютно нездатна), в 1989р. були знеслені, нечисельні, слабкі та надійно ізольовані від суспільства комуністичним режимом. Вони складалася з невеликих груп, до яких належали переважно інтелектуали найрізноманітнішої політичної орієнтації (серед них і комуністи — представники реформаторської течії, що виникла в партії після подій 1968р.), до яких приєднувались і найбільш рішучі та сміливі представники інших суспільних верств, переважно студенти та робітники. Найбільш чисельною, відомою і впливовою була група “Хартія-77”, що нараховувала близько 4000 членів — підписантів однойменної установчої заяви.

Такий стан еліти певною мірою свідчить про те, що своїм успіхом вона завдячує переважно зовнішньо-політичним чинникам. Насамперед — перемозі США та Західної Європи у холодній війні або, іншими словами, поразці Радянського Союзу, тодішній лідер якого М.Горбачов, аби забезпечити успішну реалізацію своєї реформаторської програми, був змушений позбавити підтримки комуністичні партії в країнах-сателітах. Свою

роль відіграли західна допомога та масові демократичні рухи в сусідніх країнах (наприклад, польська “Солідарність” налічувала близько 10 млн. членів), успіхи яких спонукали до дій і чеське суспільство.

Першими ініціативу виявили студенти, влаштувавши 17 листопада 1989р. масову демонстрацію, яку комуністична влада жорстко розігнала за допомогою органів державної безпеки. Дисидентські групи скористалися ситуацією і 19 листопада організували “Громадянський форум” — неформальну коаліцію дисидентських груп, студентства, нових політичних партій, митців, інших груп та індивідуалів. Протягом наступних днів до них активно приєднувались інші групи та особи, в т.ч. впливова група економістів, які стояли на немарксистських позиціях. Організації “Громадянського форуму” активно створювались в місцевих громадах, на підприємствах, у школах, установах всієї країни. Від моменту заснування 19 листопада 1989р., “Громадянський форум” протягом двох років залишався найпотужнішим чинником політичного життя країни.

“Громадянський форум” (разом із студентством) звернувся до суспільства з простою програмою, в якій закликав повернутися до свободи, демократії, державної незалежності та до Європи. Він також виявився спроможним ефективно спонукати суспільство до початку активних дій, спрямованих проти існуючого режиму — масових демонстрацій (відомих під назвою “оксамитова революція”) та на підтримку вимоги нового напрямку розвитку країни. Протягом цієї початкової радикальної (але не насильницької) фази перетворень стало зрозумілим, що більша частина суспільства (яка, порівняно з громадянами Польщі та Угорщини, була досить апатичною) не бажає збереження комуністичного режиму. Дії нової еліти відповідали інтересам більшості громадян і тому дістали активну суспільну підтримку.

Своїм успіхом еліти певною мірою завдячують і тому, що в країні частково зберігалися довоєнні

* Карел Штіндл — до 1969р. викладав на філософському факультеті Празького університету. За участь в акціях протесту позбавлений права викладання; активний учасник дисидентського руху, друкувався у “самвидаві”. 19 листопада 1989р. став одним із засновників “Громадянського форуму” (всього засновників було близько 30 осіб). У 1990-1992рр. — депутат першого, обраного на демократичних виборах, Чеського Парламенту від “Громадянського форуму”, голова парламентської Комісії у закордонних справах. З 1993р. — на дипломатичній роботі.

чеські суспільні, політичні, економічні та культурні традиції і звичаї. Комуністам, попри всі їх зусилля, не вдалося повністю замінити їх радянськими (по суті — російськими) традиціями і звичаями. Суспільство відгукнулося на заклики повернутися до цих традицій, оскільки вони полегшували його адаптацію в процесі зміни суспільного ладу.

До цієї міжвоєнної чехословацької традиції демократії, яка єдина в Центральній Європі зберігалася до 1938р., можна додати й певні матеріальні переваги, що їх історія подарувала чеському суспільству та його елітам. Перед війною Чехословаччина належала до найбільш економічно розвинутих країн світу, а під час війни не була зруйнована такою нищівною мірою, як інші країни.

— **Чи був досягнутий у Чехії консенсус (“пакт”) еліт і якщо так, то на якій основі?**

Про консенсус чеських еліт можна говорити лише з певними застереженнями. Від самого початку цей консенсус формувався у гострих дискусіях, особливо всередині “Громадянського форуму”. На характер консенсусу значною мірою вплинула та обставина, що в перші дні й тижні після листопада 1989р. стратегія діалогу з комуністами в душі популярного на той час гасла “ми не такі, як вони” (тобто, “ми не будемо боротися з ними їх методами”) отримала перевагу над стратегією повного усунення комуністів від участі в управлінні громадськими справами та заборони комуністичної партії як екстремістської і злочинної. Внаслідок цього комуністи продовжували брати участь у політичному житті (та в перших полістипадових урядах).

Пізніше до цієї проблеми повернувся Парламент, обраний у червні 1990р. Він прийняв так званий люстраційний закон, що діє й дотепер і забороняє вищим функціонерам колишньої комуністичної партії (від районного секретаря й вище), а також усім офіцерам, агентам та інформаторам колишньої служби державної безпеки займати вищі посади в державному управлінні; проте, закон не поширюється на виборні посади. Ні діалог з комуністами, ні люстрації не були консенсуальними рішеннями, тому й досі тривають суперечки про те, чи були обидва ці заходи правильними.

Консенсус народжувався в “Громадянському форумі” в період з листопада 1989р. до перших вільних виборів до федерального та обох національних (чеського та словацького) парламентів у червні 1990р. як його виборча програма. В його досягненні найважливішим було, мабуть те, що групі економістів немарксистського напрямку вдалось усунути від визначення економічного майбутнього Чехословаччини групу економістів, які мали намір лише реформувати (демократизувати) соціалістичну економіку.

Було дуже важко також розбудовувати багато-партійну систему на принципах політичного плюралізму. Хоча вона й була зрештою запроваджена, але нові політичні партії і досі мають порівняно обмежене членство та слабкі організаційні структури, а окремі з них взагалі припинили існування.

Консенсус, зрештою, був досягнутий навколо п’яти основних завдань.

Перше: відновити повну суверенність держави, що, зокрема, означало виведення радянських військ із Чехословаччини та трансформацію чехословацької федерації; перше здійснити вдалося, друге ні — Чехословаччина мирним шляхом розділилася на дві незалежні держави.

Друге: захищати індивідуальні й колективні свободи і права громадян; це значною мірою здійснити пощастило.

Третє: побудувати демократичну, підзвітну виборчим систему влади та правову державу; перше в

цілому зробити вдалося, однак що до другого, то існує невдоволення уповільненим темпом вирішення цього питання.

Четверте: відновити в державі, де практично все було націоналізовано, ринкову економіку, засновану на приватній власності, що, зокрема, означало широкомасштабну приватизацію, а в її рамках і реституцію; цього значною мірою досягти вдалося, але не всі були задоволені, та й процес приватизації поки що не закінчений.

І врешті, але не в останню чергу, — повернення до Європи, що означає досягнення такої позиції Чехії в демократичній та об’єднаній Європі, яка б приблизно відповідала позиції Чехословаччини в довоєнній демократичній частині Європи, де вона належала до найміцніших демократій і до найбільш економічно розвинутих країн. І цього почасти вдалося досягти через вступ до НАТО. Наступним кроком буде членство в ЄС; і перше, і друге можна до певної міри вважати міжнародним визнанням або навіть доказом успішності шляху до якісно нового етапу розвитку чеського суспільства.

Коли напередодні виборів створювалася ця програма, звичайно, була надія, що в ній висловлені побажання більшості населення. Що вона є справжнім політичним консенсусом — виявилось лише під час самих виборів. За Громадянський форум і його програму голосували переважна більшість громадян.

Однак, такого широкого суспільного консенсусу вдається досягати дуже рідко, і довго він не триває. Відомо, що все добре справді коштує дорого та вимагає великого терпіння й щоденної сумлінної роботи, а подекуди — і боротьби, йдеться це хоч про родину, хоч про державу. Винагорода за цю роботу приходить поволі. Консенсусу початку 1990-х років у Чехії вже не існує. Проте, після нього лишився широкий шлях вільного та демократичного суспільного розвитку в згуртованій спільноті народів країн НАТО, а невдовзі — і ЄС.

— **Які орієнтації розвитку та моральні цінності запропонувала суспільству політична еліта Чехії та чи були вони підтримані суспільством?**

Стисло ці пропозиції можна викласти так: вільний розвиток у спільноті європейських народів, у напрямі європейських цілей, які визначені сьогодні, та які будуть розвиватися в майбутньому і за нашої також участі.

Питання моральних цінностей є надзвичайно складним. Описати, що пропонували еліти та які суперечки навколо цього вели між собою, а також як на це відгукувалося суспільство, не наважуюсь. Безперечним є те, що десятиліття комунізму мали несприятливий вплив і в моральному сенсі. І так само, як і в інших країнах, чеське суспільство після відновлення свободи та громадянських прав, у т.ч. права на приватну власність, зосередилося переважно на майнових питаннях, іншими словами — на підвищенні добробуту.

Натомість дозволю собі дуже коротко висловити особисту думку з приводу того, які саме з багатьох моральних цінностей мало б насамперед усвідомити чеське суспільство. Звернемося до прикладів: на прапорі чеських президентів міститься гасло “Правда перемагає”; коли в 1945р. міністр закордонних справ Ян Масарик повернувся з лондонської еміграції до Праги, він так відповів на питання, чого головним чином потребує чехословацьке суспільство — “Не боятися і не красти”. Чеське суспільство потребує усвідомлення, що визнання цих (та інших подібних) цінностей, життя згідно з ними, є вигідним, причому й у матеріальному аспекті. Усвідомлення, наприклад, того, що правда має і свою ринкову вартість. ■

ДОСВІД УСПІШНОГО ВИКОНАННЯ ПОЛІТИЧНОЮ ЕЛІТОЮ СВОЇХ ФУНКЦІЙ В ІНШИХ КРАЇНАХ

Експерти Центру Разумкова проаналізували історичний досвід країн, політична еліта яких зуміла виконати свої суспільні функції — висунути національну ідею, підтриману більшістю суспільства, визначити адекватні їй орієнтири розвитку країни та відповідну стратегію досягнення визначених цілей.

Особлива увага приділялася історичному шляху посткомуністичної трансформації країн Центральної Європи та Балтії, які мають багато спільного з Україною як за стартовими умовами, так і за соціально-політичними та економічними особливостями.

Узагальнюючи результати проведеного аналізу, можна констатувати, що для успішного виконання політичною елітою посткомуністичних країн її суспільних функцій, необхідним виявилось наступне: (1) національна ідея, навколо якої консолідувалися б політична еліта та суспільство (зокрема, ідея національно-державного відродження, демонтажу тоталітарного режиму); (2) наявність у суспільстві контреліти, готової до реалізації національної ідеї; (3) готовність значної частини суспільства й еліти до активних громадських дій (демонстрацій, акцій протесту тощо) з метою реалізації національної ідеї; (4) суспільний консенсус навколо запропонованих новою політичною елітою орієнтирів розвитку та наявність стратегії їх досягнення; (5) авторитетний загальнонаціональний лідер, наявність у нього ефективної, високопрофесійної, інтелектуальної, некорумпованої команди, здатної реалізувати стратегію розвитку суспільства; (6) наявність суспільної інституції, здатної в умовах перехідного періоду відігравати роль морального авторитету, обстоювати високі моральні цінності; (7) усунення від владних важелів “критичної маси” представників старої політичної еліти.

Національна ідея, навколо якої консолідувалися б політична еліта та суспільство (зокрема, ідея національно-державного відродження, демонтажу тоталітарного режиму)

Соціалістичний суспільний лад, запроваджений у низці центральноєвропейських країн після Другої світової війни, не враховував історичну й національну специфіку цих країн. Ідеї національного відродження, “повернення до Європи”, повалення тоталітаризму, були об’єднуючими як для більшості суспільства цих країн, так і для більшої частини їх політичної еліти (у т.ч. правлячої).

Наявність у суспільстві контреліти, готової до реалізації національної ідеї

У ряді центральноєвропейських країн ще за часів соціалізму поступово формувалася контреліта, яка була готова реалізовувати національну ідею, запропонувавши для цього адекватну суспільну стратегію.

Польща. Починаючи з другої половини 1970-х років, у Польщі спостерігається інтенсивний процес створення опозиційних організацій, у т.ч. легального типу. Масові робітничі страйки на початку 1980-х років призвели до утворення в умовах соціалістичного устрою незалежної від влади 10-мільйонної профспілки “Солідарність”, до якої входили не лише робітники, а й інтелігенція, студенти, викладачі.

Саме в цей період сформувалася потужна і багаточисельна група людей (майбутня контреліта), яка прагнула і була здатна взяти на себе відповідальність за Польщу та її майбутнє, не пов’язане з соціалізмом і Радянським Союзом. Протягом майже десятиліття опозиція здійснювала постійний масований тиск на владні структури. Кульмінацією цього процесу стали події 1989р., коли “круглий стіл” влади та опозиції призвів до легалізації опозиційних політичних сил і закріплення демократичних політико-владних відносин.

Чехословаччина. У цій країні осередком формування контреліти стала “Хартія-77” — масова організація, започаткована в січні 1977р., що висунула програму реформування країни, вимагала суспільних перетворень на засадах відкритого суспільства. Наприкінці 1980-х років саме навколо “Хартії-77” згуртувалися основні сили опозиції, які очолили реформаторський рух, спричинивши повалення існуючого режиму.

На початку 1990-х років відбувається консолідація опозиції — створюється об’єднана організація “Громадський форум”, яка й

очолила ці процеси. Основу її програми становили заперечення колишньої моделі розвитку суспільства, керівної ролі Комуністичної партії Чехословаччини, поглиблення демократії, зміна характеру внутрішньої та зовнішньої політики. Ця програма стала програмою соціально-політичної трансформації суспільства.

Литва. Існування Литви як республіки у складі Радянського Союзу, за умов збереження серед населення потужної національної орієнтації, призвело до того, що частина політичної еліти цієї країни, попри своє номенклатурне походження, зберегла почуття відповідальності перед власним народом і мала високий рівень професіоналізму. Частково саме із надр компартійної і радянської номенклатури, вийшла група патріотів — професіоналів, які власне і стали контрелітою.

Відчутну кадрову допомогу литовське суспільство отримало також з діаспори, що в сукупності дозволило привести до влади в незалежній Литві контреліту, орієнтовану на демократичні цінності.

Готовність значної частини суспільства й еліти до активних громадських дій (демонстрацій, акцій протесту тощо) з метою реалізації національної ідеї

Однією з причин падіння соціалістичних режимів і зміни політичних еліт у ряді центральноєвропейських країн стали масові виступи населення проти влади, що зумовлювалося не лише економічними, але, насамперед, політичними причинами. Такі виступи відбувалися періодично, практично протягом усього періоду існування “реального соціалізму” в цих країнах — в НДР у 1953р., у Польщі та Угорщині в 1956р., у Чехословаччині в 1968р. та у Польщі у 1980-х роках. Спроби провести демократичні суспільно-політичні перетворення були зупинені силовими засобами, у т.ч. за допомогою радянських військ.

Однак, ідеї національного відродження, демонтажу тоталітарного режиму та встановлення демократичного суспільного ладу остаточно придушити не вдалося. Це й довело події кінця 1980-х початку 1990-х років.

НДР. Приводом до масових виступів у НДР стало бажання лідера Соціалістичної єдиної партії Німеччини (СЕПН) Е.Хоннекера відсвяткувати 7 жовтня 1989р. 40-річчя утворення НДР. Демонстрації протесту розпочалися в Берліні, а потім перекинулися на всю країну. Головною рушійною силою масових виступів були численні групи різних рухів за громадські права. Під їх тиском відбулося повалення тоталітарного режиму в НДР та почався процес возз’єднання Німеччини.

Чехословаччина. Зміну керівництва країни спричинили масові демонстрації, поштовхом до яких став розгін владою мітингу студентів 17 листопада 1989р. На знак протесту масові маніфестації пройшли у Празі, Братиславі та інших великих містах. 27 листопада відбувся загальнонаціональний страйк, внаслідок якого до влади прийшли демократичні сили.

Литва. 13 січня 1991р. керівництво Радянського Союзу зробило спробу за допомогою військової сили придушити національно-визвольний рух у Литві. Однак, ця спроба не вдалася — литовці виступили на захист власної державності й здобули її.

Суспільний консенсус навколо запропонованих новою політичною елітою орієнтирів розвитку та наявність стратегії їх досягнення

Фактично всі країни, що здійснили прорив у своєму соціально-економічному та політичному розвитку, мали чітку програму модернізації суспільства, основу на національних особливостях і адекватну тогочасним умовам.

Зокрема, це “Стратегія реформ для Польщі”; “Новий курс” Рузвельта; концепція “етики солідарності” Ф.Кардозо; економічна програма А.Піночета та ін. Наприклад, центральноєвропейські країни в достатньо короткий термін забезпечили впровадження політичних та економічних моделей західного зразка в своїх країнах.

Польща. Стратегічний курс трансформацій було накреслено під час проведення у 1989р. “круглого столу”, що об’єднав впливові політичні сили навколо ідеї побудови правової держави, ринкової економіки, інтеграції до євроатлантичних структур.

У результаті виборів до парламенту, що відбулися у червні 1989р., Польська об’єднана робітничая партія втратила керівні позиції,

а "Солідарність" завоювала майже всі (крім одного) місця в Сенаті. За пропозицією Л.Валенси в серпні був створений Уряд національної довіри на чолі з Т.Мазовецькі, який розпочав здійснення програми переходу від планово-бюрократичної економіки до вільного ринку, що дістала назву — програма "шокової терапії".

Соціальні наслідки шокової терапії призвели до перемоги лівих сил на виборах до Сейму 1993р.; в 1995р. та в 2000р. — під час президентських виборів. Однак, **поділ політичних сил у координатах "праві—ліві" існує в країні тільки в межах згаданого стратегічного консенсусу, і гойдання політичного маятника (на наступних виборах до Сейму в 1997р. переміг блок правих партій, у 2001р. — знову ліві) кардинальним чином не впливає на внутрішньо- та зовнішньополітичний курс країни.** Як наслідок, Польща стала членом НАТО та ЄС.

Угорщина. У 1989р. угорські комуністи зі складу Угорської соціалістичної робітничої партії започаткували масштабну реформу політичної системи через прийняття нової, демократичної Конституції. Паралельно правляча партія здійснила трансформацію власної ідеології в напрямі соціал-демократії.

На парламентських виборах 1990р. перемогу здобули правоконсервативні партії, зокрема Союз молодих демократів (ФІДЕС), який отримав 8,95% мандатів. Як і в Польщі, ліві сили отримали реванш на виборах 1994р. Причиною, що зумовила перехід політичної ініціативи до партій лівого спектру, стало суспільне невдоволення результатами здійснення програми реформ, зокрема, перерозподілом власності шляхом реституції. Це призвело до коригування курсу економічних реформ, **однак, не змінило його стратегічних цілей.**

У 1998р. на парламентських виборах знов перемогу отримав блок ФІДЕС — Угорська громадська партія, який разом з іншими правоконсервативними партіями утворив коаліційний Уряд.

У цілому, вибір суспільства в системі координат "ліві—праві", як і в Польщі, не вплинув на дотримання **загальнонаціонального консенсусу, який включає перехід до демократії західного зразка, побудову ринкової економіки** тощо. Як і Польща, Угорщина є членом НАТО та вступила до ЄС.

Авторитетний загальнонаціональний лідер, наявність у нього ефективної, високопрофесійної, інтелектуальної, некорумпованої команди, здатної реалізувати стратегію розвитку суспільства

Стратегію суспільного реформування можна реалізувати лише за наявності авторитетного державного лідера. Наприклад, у Чехословаччині ним, без сумніву, став В.Гавел, у Польщі на певному етапі це був Л.Валенса, сьогодні на цю роль претендує О.Квасневський, у Литві таким лідером став А.Бразаускас.

Ці державні діячі користувалися значним авторитетом серед широких верст населення, насамперед, завдяки своїм моральним якостям, значному інтелектуальному потенціалу, готовності взяти відповідальність за долю країни, наявності конкретної програми модернізації суспільства.

Зрозуміло, що жоден з державних лідерів не може лише власними силами реалізовувати програму дій, спрямовану на досягнення певних стратегічних цілей. Для цього йому потрібна ефективна, високо-професійна, інтелектуальна, некорумпована команда. Нижче наведені окремі приклади формування такої команди.

Чехословаччина. У цій країні до управління державою активно залучалися вчені, у т.ч. закордонні фахівці. Так, у січні 1990р. при канцелярії Президента В.Гавела була створена консультативна рада, до якої увійшли науковці, експерти як із Чехословаччини, так і з Німеччини, Австрії, Франції, Данії, Великої Британії. Головою ради став німецький економіст і соціолог К.Шварценберг.

Рада визначила напрями внутрішньої та зовнішньої політики, перебудови всіх сфер життя суспільства. При канцелярії Президента було створено шість секцій — внутрішньої політики, зовнішньої політики, культури, економіки, соціальної політики, правова, окремо була створена рада з військових питань.

Дані соціологічних досліджень, проведених на початку 1990р., засвідчили, що курс Президента В.Гавела підтримувала переважна більшість населення Чехословаччини — більше 80%, які були готові, незважаючи на певні труднощі, будувати нову Чехословаччину.

Польща. На початку 1990-х років у цій країні був сформований Уряд, де на посаду віце-прем'єр-міністра був призначений відомий економіст Л.Бальцерович. Він сформував команду провідних вчених-економістів, як з Польщі, так і з західних країн, яка розробила стратегію економічних перетворень у Польщі, відому під назвою "шокова терапія".

Саме завдяки діяльності цієї команди та впровадженню відповідної стратегії Польща змогла, попри певні соціальні втрати, вийти з економічної кризи та піти шляхом економічного зростання, побудови ринкової економіки та євроатлантичної інтеграції.

Наявність суспільної інституції, здатної в умовах перехідного періоду відігравати роль морального авторитету, обстоювати високі моральні цінності

У Польщі роль такої суспільної інституції протягом кількох століть відігравала Римо-Католицька Церква. Для поляка гасло "Бог — Честь — Батьківщина" не є суто символічним. Тому не дивно, що у значній частині польської повоєнної політичної еліти цей принцип превалував над принципом соціалістичного інтернаціоналізму.

Римо-Католицька Церква брала активну участь у процесі суспільних трансформацій у Польщі. Окремі її священники були активними діячами польського визвольного руху. Не останню роль відіграло те, що зміни у Польщі у 1980-1990-х роках підтримав незаперечний для населення цієї країни моральний авторитет — Папа Римський Іоанн Павло II, поляк за походженням. До того ж, суспільний авторитет Церкви був своєрідним моральним "запобіжником" дій політичної еліти, стримував її від зневажання нормами моралі в політиці.

Усунення від владних важелів "критичної маси" представників старої політичної еліти

Окремі центральноєвропейські країни після повалення соціалістичного ладу вдалися до заходів з відсторонення від влади представників старої політичної еліти, які, на їх думку, представляли загрозу для майбутнього суспільства.

Чехословаччина. Протягом кінця 1989р. - початку 1990р. в країні були здійснені кадрові зміни в органах внутрішніх справ, державної безпеки, прокуратури, судах, у результаті чого їх склад оновився більш як на 90% кадрів. До роботи у цих структурах активно залучали досвідчених активістів "празької весни" 1968р., членів опозиційних організацій "Громадський форум" і "Громадськість проти насильства".

У березні 1991р. у Парламенті були оприлюднені прізвища 10 депутатів, які таємно співпрацювали зі Службою безпеки, але відмовилися піти у відставку. А вже 4 червня 1991р. Парламент прийняв Закон про люстрацію. Згідно з цим Законом, громадянам, які були колишніми партійними та господарськими функціонерами, заборонялося протягом п'яти років обіймати керівні посади у міністерствах, армії, університетах, судах, засобах масової інформації, банках, установах, що здійснювали міжнародні контакти і торгівлю, на залізничному транспорті.

Інші центральноєвропейські країни. Подібні закони, крім Чехословаччини, були прийняті парламентами інших центрально-європейських країн, зокрема, Польщі та Угорщини. Наслідком їх прийняття стало те, що частина номенклатури цих країн ("раціоналістична номенклатура") свідомо віддавала політичну владу суспільству й переходила до діяльності в інших сферах, зокрема, в економіці.

У Східній Німеччині після об'єднання з ФРН представники правлячої еліти, які співробітничали зі "Штазі", а також викладачі суспільно-політичних наук, були повністю замінені управлінською та викладацькою елітою Західної Німеччини. Як наслідок — вже у травні 1991р. 60% складу цих еліт у Східній Німеччині становили нові кадри.

Литва. У цій країні всі громадяни, які працювали у Комітеті державної безпеки, взагалі не мали права працювати в органах державної влади.

Показовим з точки зору ставлення до представників комуністичної республіканської еліти, є процес у справі спроби державного перевороту в Литві 13 січня 1991р. Вільнюський окружний суд 26 серпня 1999р. виніс вирок у цій справі, засудивши колишнього першого секретаря Комуністичної партії Литви (КПЛ) М.Бурокавічуса до 12 років позбавлення волі; завідувачого відділом пропаганди КПЛ Ю.Єрмалавічуса — до восьми, секретаря КПЛ Ю.Куяліса — до шести років. До чотирьох років ув'язнення засуджений головний інспектор відділу громадського порядку Міністерства внутрішніх справ Я.Прокопович, до трьох років — редактор радіостанції "Радянська Литва" С.Міцкевич. ■